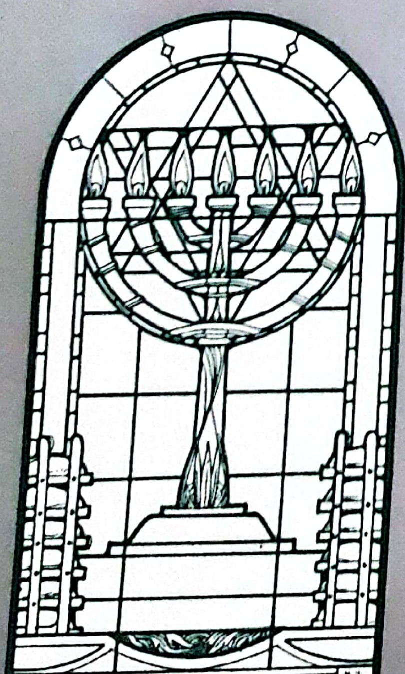
אטלס כרטא לתולדות עם ישראל בזמן החדש

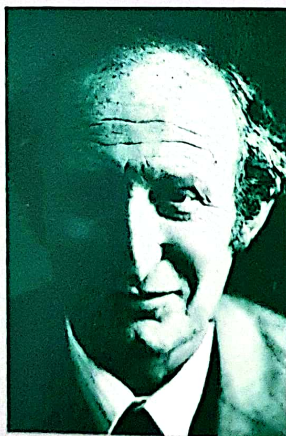
אביתר פריזל

אטלס כרטא
לתולדות עם ישראל
בזמן החדש

מאת פרופ׳ אביתר פריזל

האטלס דן במרכזים העיקריים של העם היהודי בזמן החדש ומתאר את התפתחותם, את מיקומם הגיאוגראפי ואת תכונותיהם הדמוגראפיות. כמו כן מבקש האטלס להציג את התהליכים והמאורעות העיקריים שהתרחשו בחיי העם היהודי מן המאה ה־17 או ה־18 ועד הרבע האחרון של המאה ה־20: ההיקלטות החברתית והתרבותית של חלקים גדלים והולכים של החברה היהודית בסביבה הכללית; ההגירה הגדולה; השואה; הציונות והקמת המדינה. האטלס דן גם בזרמים הרעיוניים והרוחניים העיקריים שפעלו בקרב העם: המגמות הדתיות למיניהן, ההשכלה, חוכמת ישראל, הסוציאליזם היהודי, וכן הלאומיות היהודית על ביטוייה והשלכותיה.

פרופ׳ אביתר פריזל הוא מוסמך האוניברסיטה העברית בירושלים, בהיסטוריה כללית ויהודית וב־1970 הוענק לו תואר דוקטור. עבד במערכת כתבי וייצמן ולימד היסטוריה יהודית מודרנית באוניברסיטת בן־גוריון בנגב. מ־1972 מכהן כמרצה להיסטוריה של עם ישראל (העת החדשה) באוניברסיטה העברית בירושלים. מתמחה בתולדות הלאומיות היהודית והציונות, תולדות יהודי גרמניה, תולדות יהודי ארצות הברית, ופירסם עבודות שונות בתחומים אלה. ב־1978 זכה בפרס ע״ש ליב יפה עבור ספרו ׳המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור 1917–1922׳ כן פירסם את הספר ׳התנועה הציונית בארצות הברית בשנים 1898–1914׳ (1970) וערך את הספר: Julius Simon – Certain Days: Zionist Memoirs and Selected Papers (1971)

התוכן

ההתפתחות הדמוגראפית של היהודים

קיבוצים יהודיים מן המאה ה־18 עד מלחמת העולם הראשונה

זרמים רעיוניים ודתיים בקרב היהודים

היהודים בארצות האסלאם במאות ה־19 וה־20

המאה ה־20: בין שתי מלחמות העולם

המאה ה־20: 1940–1980

ראשי תיבות

אדמו"ר	אדוננו מורנו ורבנו
אה"ו	אלטונה האמבורג וואנדסבק
א"י	ארץ ישראל
איט"ו	(ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית) Jewish Territorial Organization
אצ"ל	ארגון צבאי לאומי
ארה"ב	ארצות הברית
בד"כ	בדרך כלל
ביהכ"נ	בית הכנסת
ביהמ"ד	בית המדרש
ביה"ס	בית הספר
בי"ח	בית חולים
ביל"ו	בית יעקב לכו ונלכה
בינ"ל	בין לאומי
בית"ר	ברית יוסף טרומפלדור
(ה)בעש"ט	(ה)בעל שם טוב
ברה"מ	ברית המועצות
בתי"ס	בתי ספר
(ה)גרא	(ה)גאון ר' אליהו (מווילנא)
דו"ח	דין וחשבון
הו"ד	הולנד ודויטשלנד
היא"ס	(חברה יהודית אמריקנית לסיוע למהגרים) Hebrew Immigrant Aid Society
ויצ"ו	(הסתדרות עולמית לנשים ציוניות) Women's International Zionist Organization
חב"ד	חכמה בינה דעת
חו"ל	חוץ לארץ
(ה)חת"ם (סופר)	חידושי תורת משה (ספרו וכינויו של משה סופר)
יו"ר	יושב ראש
ייווא	המכון המדעי היהודי ידישער וויסענשאפטליכער אינסטיטוט
יי"ש	יין שרוף
י"ס	(מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטיים סיימיסטיים) יברייסקאיה סוציאליסטיצ'סקאיה ראבוצ'איה פארטיה
יק"א	(איגוד יהודי להתיישבות) Jewish Colonization Association
כי"ח	כל ישראל חברים Alliance Israelite Universelle
לח"י	לוחמי חירות ישראל
מלחה"ע	מלחמת העולם
מפא"י	מפלגת פועלי ארץ ישראל
מפ"ם	מפלגת פועלים מאוחדת
(ה)נ"ל	(ה)נזכר לעיל
נצ"ח	נוער ציוני חלוצי
(ה)נצי"ב	נפתלי צבי יהודה ברלין
סה"כ	סך הכל
ס"ס	(מפלגת הפועלים הציונית סוציאליסטית) סיוניסטסקו סוציאליסטיצ'סקאיה ראבוצ'איה פארטיה
ס"ס	Schutzstaffeln
ע"י	על ידי
ע"נ	על נהר
עפ"י	על פי
ע"ש	על שם
פיק"א	(חברה יהודית פלשתינאית להתיישבות) Palestine Jewish Colonization Association
פלמ"ח	פלוגות מחץ
פק"פ	(מפלגה קומוניסטית פלשתינאית) פאלעסטינישע קאמוניסטישע פארטיי
צה"ל	צבא הגנה לישראל
צ"ס	(המפלגה ה)ציונית סוציאליסטית
קמ"ר	קילומטר מרובע
ק"ק	קהילה קדושה
רספס"ר	רפובליקה סוציאליסטית פדראטיבית סובייטית רוסית
רש"ז	ר' שניאור זלמן (מלאדי)
שד"ל	שמואל דוד לוצאטו
שז"ר	שניאור זלמן רובשוב
שי"ר	שלמה יהודה (ליב) רפפורט

הערות לשיטת הכתיב

שמות המקומות נוקדו ניקוד חלקי: תנועת a מסומנת בדרך כלל באות א' באמצע המלה ובאות ה' בסופה.

תעתיק העיצורים של השמות הלועזיים ושל השמות הערביים נעשה לפי כללי התעתיק המקובלים, כשסימנים דיאקריטיים על האותיות מציינים את העיצורים שאינם בעברית:

ג'	=	ج, J (ğ)
ד'	=	ذ, d
ד̇	=	ض (ḍ)
ז'	=	J (ž)
ח'	=	خ, kh
ט'	=	ظ (ẓ)
ע'	=	غ (ġ)
צ'	=	ch
ת'	=	ث, t

שמות של מקומות שהשתנו עקב תמורות מדיניות צוינו לפי השם הרשמי המקובל בתקופות ובמקומות השונים. למשל, לֶמבֶּרג היא לבּוֹב או לבוּב בהתאם לתקופה ולשלטון.

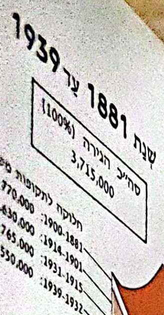
שמות הישובים היהודיים בפולין-ליטא במאה ה־18 תועתקו לפי ההיגוי המקובל אצל האוכלוסיה היהודית באותו המקום.

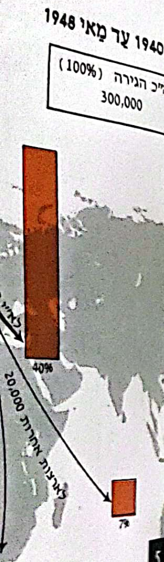
שמות השכיחים במקורות עבריים נכתבו לפי הכתיב המקובל, לדוגמה: ליטא, וילנא, קושטא, וכו'.

בטקסטים נהגנו כתיב מלא בניקוד חלקי ובכותרות כתיב חסר בניקוד מלא.

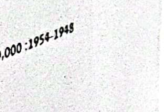
* * *

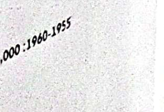
באטלס הרבינו לציין את הגילים החציוניים של אוכלוסיות יהודיות וכלליות. הגיל החציוני נקבע על ידי חלוקת אוכלוסיה מסוימת לשני חצאים שווים, חצי אחד מבוגר מן הגיל החציוני, והחצי השני, צעיר ממנו.

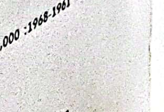

הַפְּזוּרָה הַיְּהוּדִית בָּעוֹלָם
הַמֵּאוֹת הַשְּׁבַע־עֶשְׂרֵה עַד הָעֶשְׂרִים

המאות השבע־עשרה עד העשרים חלו שינויים דמוגראפיים קיצוניים בין אמצע המאה ה־17 לסוף המאה ה־20 חלו שינויים דמוגראפיים קיצוניים בעם היהודי. באמצע המאה ה־17 עמד מספר היהודים בעולם בנקודת שפל ונאמד במיליון נפש בקירוב. אלה התרכזו בעיקר במזרח אירופה ובאימפריה העות'מאנית. אולם במהלך המאה ה־17 השתנה המצב: במשך כ־300 שנה, עד ערב מלחמת העולם השנייה, גדל מספר היהודים ליותר מ־16,000,000, מספר שיא בתולדות העם.

לתמורות הדמוגראפיות הללו היו שלוש סיבות עיקריות: האחת — שינויים במעמדה הכלכלי ובתפיסות החברתיות והמדיניות של החברה האירופית. אלה איפשרו את שובם של היהודים אל ארצות שגורשו מהן במאות הקודמות, ואת השתלבותם בחיים החברתיים והכלכליים שם. הסיבה השנייה — הריבוי הטבעי העצום שאיפיין את היהודים החל מסוף המאה ה־18 ועד סוף המאה ה־19. בקרב היהודים היה הריבוי מהיר מאשר בקרב הלא־יהודים; באמצע המאה ה־17 היו היהודים כ־0.6% של האוכלוסיה באירופה; במשך מאתיים שנה גדל אחוז היהודים פי שנים וחצי ובאמצע המאה ה־19 הם היו כבר כ־1.5% מכלל אוכלוסיית אירופה. רוב הגידול הזה חל במזרח אירופה, שם הגיע מספר היהודים, לקראת סוף המאה ה־19 ל־7,500,000 נפש בערך — כ־70% עד 75% של העם היהודי. הסיבה השלישית — תוצאת שתי הסיבות הקודמות — היתה תנועת ההגירה הגוברת בקרב היהודים, שהביאה לפיזורם בכל ארצות תבל.

בהגירת היהודים בעת החדשה אפשר להבחין בין שתי תקופות עיקריות: האחת מאמצע המאה ה־17 ועד המחצית השנייה של המאה ה־19; השנייה — מאז והלאה — היא תקופת ההגירה ההמונית. בתקופה הראשונה נוצרו מחדש המרכזים היהודיים במרכז אירופה ובמערבה, ואף החלה ההגירה היהודית ממרכז אירופה וממזרחה לארה״ב. בתקופה השנייה נוצרו המרכזים היהודיים החדשים מעבר לים ובארץ־ישראל. ערב מלחמת העולם השנייה, כשהעם היהודי הגיע לגודלו המרבי, היו מרכזים יהודיים מפותחים או מתפתחים באירופה, ביבשת האמריקנית, בצפון אפריקה, באסיה ובארץ־ישראל. שואת יהדות אירופה בימי מלחמת העולם השנייה והקמת מדינת ישראל ב־1948 שנה הביאו לשינוי קיצוני במפה הדמוגראפית של העם. מרכזים יהודיים עיקריים באירופה נעלמו ורוב הישובים היהודיים בארצות האסלאם התרוקנו מתושביהם.

נקודות הכובד של העם עברו ליבשת אמריקה ולארץ־ישראל. מגמות אלה נמשכו ואף התחזקו במחצית השנייה של המאה העשרים, עד לימינו.

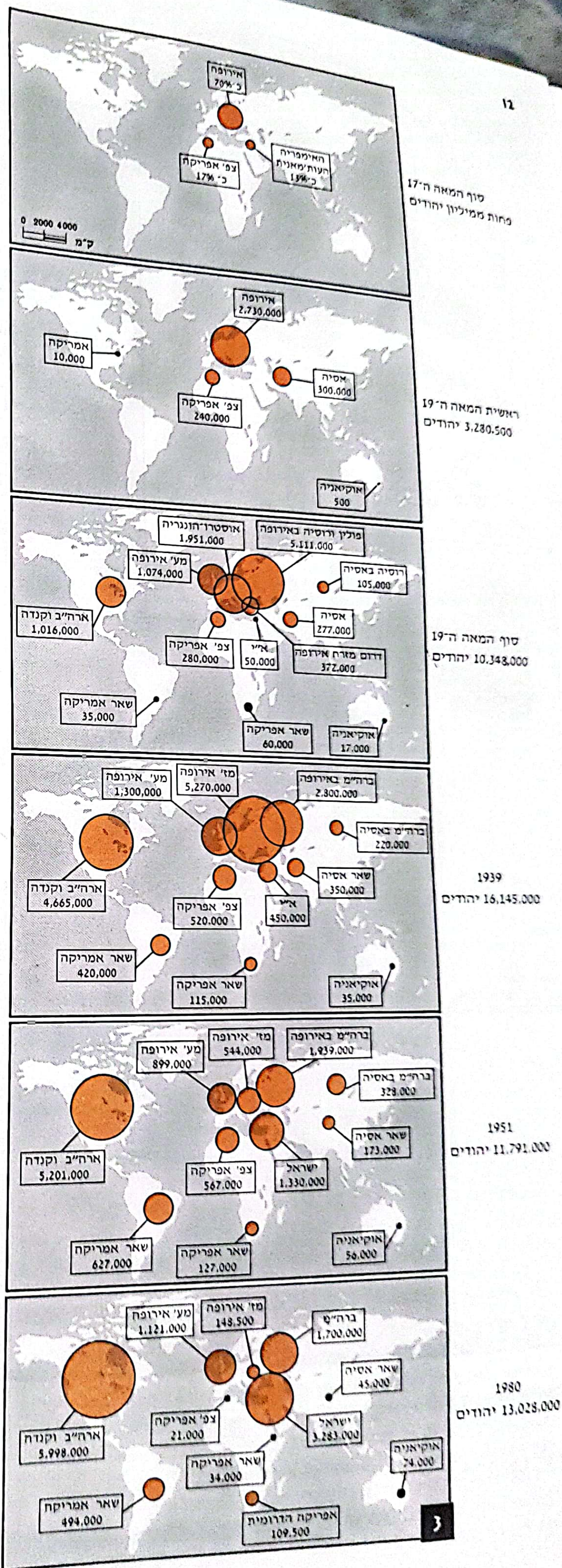
הַהֲגִירָה הַיְּהוּדִית הַבֵּינְיַבַּשְׁתִּית

תנועת ההגירה היהודית הגדולה, שהחלה בשנות השבעים של המאה ה־19, ראויה להיחשב לאחת ההתפתחויות ההיסטוריות המרכזיות בתולדות עם ישראל בעת החדשה.

מן המחצית השנייה של המאה ה־19 ואילך, בעקבות פיתוח אניית הקיטור, נעשו הנסיעות אל מעבר לים מהירות ובטוחות יותר. היהודים היו אמנם רק חלק מזרם אדיר של עשרות מיליוני בני אדם שעזבו את אירופה, אך בין עמי אירופה לא היה עם אשר המספר היחסי של מהגרים בקרבו היה רב כל כך כמו בקרב היהודים. תנועת ההגירה היהודית הגדולה שינתה לחלוטין את תמונת הפזורה היהודית ואף את דמותו התרבותית והרוחנית של העם היהודי. יצירת המרכזים היהודיים החדשים בעקבות ההגירה תרמה תרומה מרכזית להמשך קיומו של העם, אחרי חורבן יהדות אירופה.

עיון בנתונים מראה שקצב ההגירה היהודית לא הואט גם במחצית השנייה של המאה ה־20. בשנים 1939-1881 הגיעו לארצות היעד השונות כ־64,000 יהודים בממוצע מדי שנה. גם בשנים 1974-1948 נמשכה ההגירה היהודית בקנה מידה גדול. אך במחצית השנייה של המאה חל שינוי מבחינת ארצות המוצא והיעד. לפני מלחמת העולם השנייה באו כמעט כל המהגרים היהודים מאירופה, ולפני 1944 היו יותר מ־90% של המהגרים היהודיים יוצאי מזרח אירופה.

יעדם העיקרי היה ארה״ב (68%) והיבשת האמריקנית (בס״ה 83%). בשנים 1948 — סוף 1974 היגרו 68% מן המהגרים היהודים למדינת ישראל, ואירופה שוב הפכה ליבשת קולטת מהגרים יהודים (13%), רובם יוצאי ארצות אסיה ואפריקה. החל משנות הששים הופיע גורם חדש על מפת ההגירה היהודית, הם היורדים ממדינת ישראל. מספרם, מהקמת המדינה עד סוף שנות ה־70, נאמד בכ־350,000-400,000, כולל ילדיהם שנולדו בחו״ל.

הַיִּשּׁוּב הַיְּהוּדִי בְּפוֹלִין וְלִיטָא
הַמֵּאָה הַשְּׁמוֹנֶה־עֶשְׂרֵה (עַד שְׁנַת 1772)

הדוכסות הגדולה של ליטא

ממלכת פולין

רוסיה הלבנה

רוסיה השחורה

פרוסיה

פרוסיה הדוכסית

רוסיה הרוסית

הקיסרות ההאבסבורגית

האימפריה העות׳מאנית

רייסן גלילים וארצות במינהל היהודי

- • קהילה יהודית
- ◉ קהילה ראשית
- (3000) מספר היהודים בקהילה המונה 3000 נפש ומעלה
- מקום כינוס ועדים
- □ בירת פלך (ווֹיֶווֹדסטבו׳)
- ★ עיר שישיבת יהודים היתה אסורה בה בתקופה מסויימת
- תעלה תחבורתית

15

חֲלֻקּוֹת פּוֹלִין

חֲלֻקָּה רִאשׁוֹנָה שְׁנַת 1772

חֲלֻקָּה שְׁנִיָּה שְׁנַת 1793

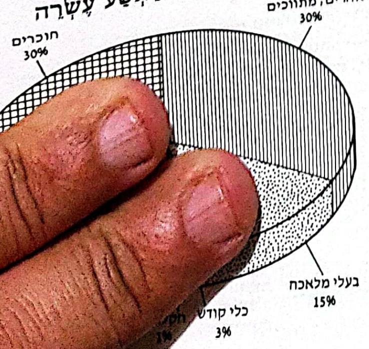
חֲלֻקָּה שְׁלִישִׁית שְׁנַת 1795

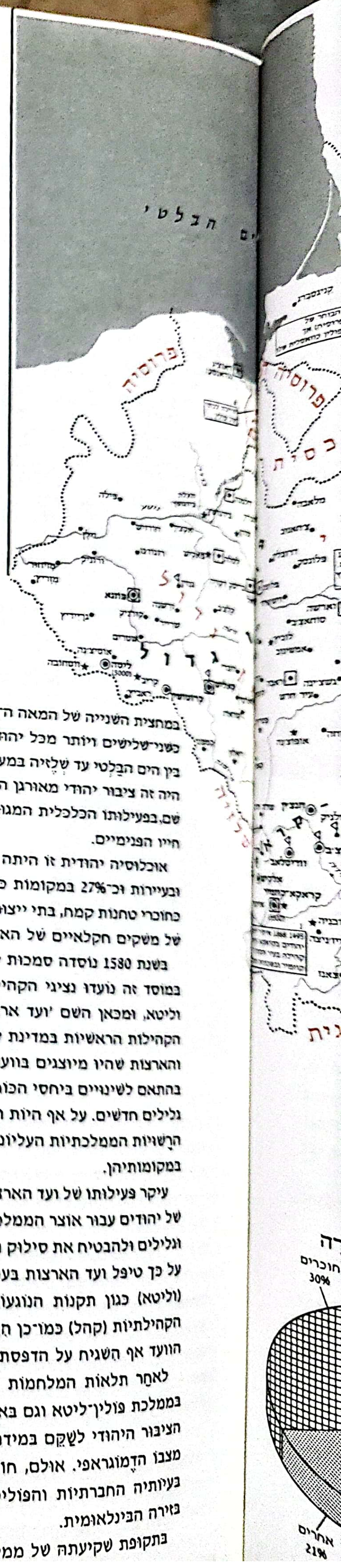

16

גבול פולין בשנת 1772

פַּרְנָסוֹת הַיְּהוּדִים
רֵאשִׁית הַמֵּאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה

הָאוּכְלוֹסִיָּה הַיְּהוּדִית בַּפְּלָכִים ('וויוודסטבו') ערב שנת 1772

יהודי ארצות הכתר (פולין)

	הפלך	מספר היהודים
1	בלז	16,400
2	בראצלאב	20,300
3	בריסק דקויה	1,300
4	גנזין	6,500
5	דאנציג	2,700
6	וולין	50,800
7	חלם	9,800
8	חלמנה	600
9	לובלין	20,100
10	לנצ'יץ	2,900
11	לסלה	2,500
12	מאזוביה	10,700
13	מאלבורג	100
14	פודוליה	38,400
15	פודלאשי	19,000
16	פוזנא	19,900
17	פלוצק	4,000
18	צוזמיר	43,000
19	קאליש	6,500
20	קייב	22,400
21	קראקא	19,300
22	ראבה	5,300
23	רייסן	100,100
24	שראדז	7,900
	סה"כ	430,500

יהודי הדוכסות הגדולה של ליטא

	הפלך	מספר היהודים
25	אינפלאנטי	3,000
26	בריסק	22,000
27	ויטבסק	12,000
28	וילנא	27,000
29	זאמוט	15,800
30	טרוק	33,700
31	מינסק	13,400
32	מסטיסלאב	2,600
33	נובהורודק	21,100
34	פולוצק	6,700
	סה"כ	157,300

סה"כ יהודי הממלכה הפולנית־הליטאית 587,900

הנתונים הם על פי מפקדים שנערכו (בפולין ב־1764 ובדוכסות הגדולה של ליטא ב־1765) לפי חלוקה אדמיניסטרטיבית ממלכתית ולא לפי המחוזות היהודיים. המפקדים הסתמכו על מספר היהודים החייבים במס גולגולת ויש להניח שמספר היהודים היה למעשה גבוה בכ־20% מן המוצהר. כמו כן לא נכללו בנתונים אלה תינוקות עד גיל שנה, שהיוו תוספת של 5.6%, בממוצע, לאוכלוסיה היהודית

במחצית השנייה של המאה ה־18, ערב החלוקה הראשונה של פולין־ליטא, חיו כשני־שלישים ויותר מכל יהודי העולם בממלכה רחבת־ידיים זו, שהשתרעה בין הים הבלטי עד שלזיה במערב ובין הנהר דנייפר וערבות אוקראינה במזרח. היה זה ציבור יהודי מאורגן היטב ומגובש, שהצטיין, במשך מאות שנים שישב שם, בפעילותו הכלכלית המגוונת ונהנה ממידה רבה של שלטון עצמי בניהול חייו הפנימיים.

אוכלוסיה יהודית זו היתה בעיקרה בעלת אופי 'עירוני'. כ־73% חיו בערים ובעיירות וכ־27% במקומות כפריים, אולם לא כצמיתים ועובדי אדמה, אלא כחוכרי טחנות קמח, בתי ייצור של יי"ש ובירה, פונדקים, ולעיתים גם כחוכרים של משקים חקלאיים של האדונים הפולנים על אריסיהם.

בשנת 1580 נוסדה סמכות יהודית כלל־ממלכתית הידועה כ'ועד הארצות'. במוסד זה נועדו נציגי הקהילות היהודיות מפולין גדול, פולין קטן, רייסן, וליטא, ומכאן השם 'ועד ארבע ארצות'. בשנת 1623 התהווה ועד נפרד של הקהילות הראשיות במדינת ליטא, שפרש מוועד ד' הארצות. מספר הגלילים והארצות שהיו מיוצגים בוועד הארצות ובוועד מדינת ליטא השתנה לעתים, בהתאם לשינויים ביחסי הכוחות בין הקהילות בתוך הגלילים, ועקב התהוות גלילים חדשים. על אף היות ועד הארצות מוסד שייצג את כלל הקהילות בפני הרשויות הממלכתיות העליונות, עצם קיומו לא הגביל את סמכויות הקהילות במקומותיהן.

עיקר פעילותו של ועד הארצות (וועד ליטא) היה בעניין חכירת מס הגולגולת של יהודים עבור אוצר הממלכה. עליו היה לקבוע את שומות המס לפי ארצות וגלילים ולהבטיח את סילוק התשלומים לאוצר במועדים שנקבעו מראש. נוסף על כך טיפל ועד הארצות בעניינים שהעסיקו את כלל הציבור היהודי בפולין (וליטא) כגון תקנות הנוגעות למינוי רבנים והעסקתם ובחירת ההנהלות הקהילתיות (קהל) כמו־כן התערב הוועד ביחסים שבין הקהילות לבין עצמן. הוועד אף השגיח על הדפסת ספרים, נתן הסכמות להיתר עסקאות, וכו'.

לאחר תלאות המלחמות והפרעות של אמצע המאה ה־17, שפגעו קשות בממלכת פולין־ליטא וגם באוכלוסיה היהודית שהתגוררה בתחומיה, הצליח הציבור היהודי לשקם במידה רבה את מצבו הכלכלי והחברתי, וכן השתפר מצבו הדמוגראפי. אולם, חוסר יכולתה של ממלכת פולין־ליטא לפתור את בעיותיה החברתיות והפוליטיות גרם להתדרדרות משטרה הפנימי ומעמדה בזירה הבינלאומית.

בתקופת שקיעתה של ממלכת פולין הוחרפו עד מאד היחסים בין הציבור היהודי ובין הערים ותושביהן הנוצרים. אגב זה נפגעו מקורות פרנסה רבים ששימשו את האוכלוסיה היהודית והקהילות שקעו בחובות כבדים ביותר. גרעונות תקציביים של המדינה הביאו לביטול החכרת תשלומי מס הגולגולת של היהודים לוועד הארצות ולפיזורו, על פי החלטת השלטון (בפולין בשנת 1764, בליטא ב־1765).

חלוקות פולין — חולשתה הפנימית של ממלכת פולין־ליטא שנתלוותה אליה אנדרולומוסיה בקרב האצולה, הפכה את המדינה לטרף קל לשכנותיה, בעלות המשטרים האבסולוטיים־הריכוזיים. רוסיה, פרוסיה ואוסטריה ערכו ביניהן הסכמים לחלוקתה של ממלכת פולין־ליטא בשנים 1772, 1793 ו־1795 (אוסטריה לא השתתפה בפועל בחלוקה השנייה), עד שחוסלה כליל.

דרך התפתחותו של כל פלג מהאוכלוסיה היהודית של פולין לאחר חלוקותיה עוצבה לא מעט בהתאם לתנאים ששררו בארץ המספחת. ההבדלים ביניהן יצרו דינמיקה שונה בגיבוש מסגרות כלכליות, חברתיות, משפטיות ותרבותיות חדשות של הציבור היהודי בפולין הקונגרסאית, באוקראינה, במחוזות הצפוניים־המערביים של הקיסרות הרוסית, בגליציה ובמחוז פוזנא. בראשית המאה ה־19 מנתה אוכלוסיתה היהודית של פולין לשעבר כמיליון ורבע נפשות—רוב מניינו ורוב בניינו של עם ישראל באותם הימים (כ־70% של כלל יהודי העולם).

הקיסרות הרוסית והיהודים — מסוף ימי הביניים התנגדה רוסיה המוסקובית בחריפות לנוכחות יהודים ('אויבי הנוצרי') בתחומיה. סיפוח שטחים משטחיה של ממלכת פולין־ליטא לרוסיה יצר בגבולותיה 'בעייה יהודית' ואילץ את השלטון הרוסי להתמודד עמה. בשנות ה־80–90 של המאה ה־18, בימי קאתרינה ה־2 הוענק ליהודים תושבי המחוזות המסופחים לקיסרות מעמד אישי של עירונים וסוחרים ונקבע התחום שהותר לתושבים יהודים להימצא בו — תחום שנודע אחר כך בשם 'תחום המושב'. גבולותיו הכילו את שטחי פולין לשעבר שסופחו לרוסיה, הן לפי חוזה שביתת הנשק של אנדרוסוב (1667), הן לפי הסכמים לחלוקות פולין. משנת 1794 חויבו יהודי רוסיה הלבנה ואוקראינה לשלם מס גולגולת בשיעור כפול והוטלו הגבלות שהקשו על היהודים הגירה מתחומי הקיסרות. לפי הוראת השלטונות בימי קאתרינה ה־2, הוסיפו יהודי השטחים שסופחו במהלך חלוקות פולין לקיים שלטון עצמי במסגרת קהילותיהם (שלטון הקהל), ובמשך שני דורות ויו

האוכלוסיה היהודית בתחום המושב שנת 1897

נודל האוכלוסיה היהודית ביישוב / מספר היישובים	אחוז היהודים ביישוב	1,000-5,000 (851 ישובים)	5,000-10,000 (118 ישובים)	10,000-25,000 (33 ישובים)	25,000-65,000 (13 ישובים)	95,000 ומעלה* (3 ישובים)
88,300 ב־47 ישובים (2.1%)	100-90	46 ישובים	1			
131,500 ב־52 ישובים (3.2%)	90-80	48 ישובים	4			
404,700 ב־114 ישובים (9.8%)	80-70	98 ישובים	12	3	1	
584,300 ב־157 ישובים (14.1%)	70-60	130 ישובים	22	3	2	
797,400 ב־214 ישובים (19.3%)	60-50	174	32	6	2	
792,200 ב־170 ישובים (19.1%)	50-40	134 ישובים	24	7	5	3
815,700 ב־106 ישובים (19.7%)	40-30	87 ישובים	8	6	2	
214,200 ב־65 ישובים (5.2%)	30-20	55 ישובים	6	4		
170,400 ב־51 ישובים (4.1%)	20-10	42 ישובים	8		1	
139,000 ב־42 ישובים (3.4%)	10-0	37 ישובים	1	4		
סה"כ 4,137,700 יהודים** (100%)	סה"כ מספר היהודים	1,866,800	821,200	492,000	501,000	456,700
	האוכלוסיה היהודית באחוזים	45.1%	19.8%	11.9%	12.1%	11.1%

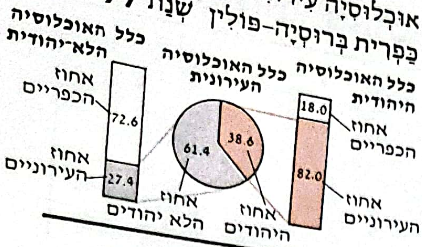
סה"כ 4,137,700 יהודים ב־1018 ישובים (100%)

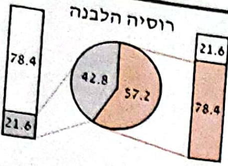
קהילות יהודיות גדולות: א. ורשה, ב. אודסה, ג. לודז', ד. וילנא, ה. קישינב, ו. מינסק, ז. ביאליסטוק, ח. ברדיצ'ב, ט. יקטרינוסלאב, י. ויטבסק

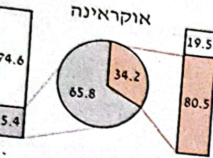
* אין ישובים שבהם 95,000–65,000 יהודים

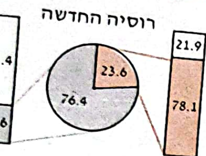
** האוכלוסיה היהודית בישובים עם לפחות 1,000 יהודים, מהווה 79.3% מסה"כ האוכלוסיה היהודית ברוסיה ובפולין

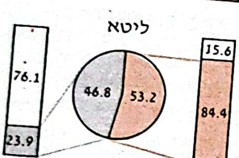
אוכלוסיה עירונית ואוכלוסיה כפרית ברוסיה-פולין שנת 1897

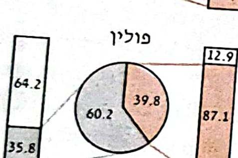

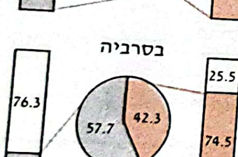

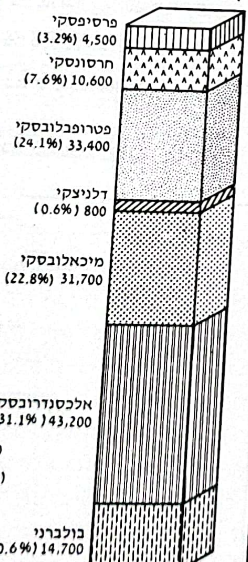

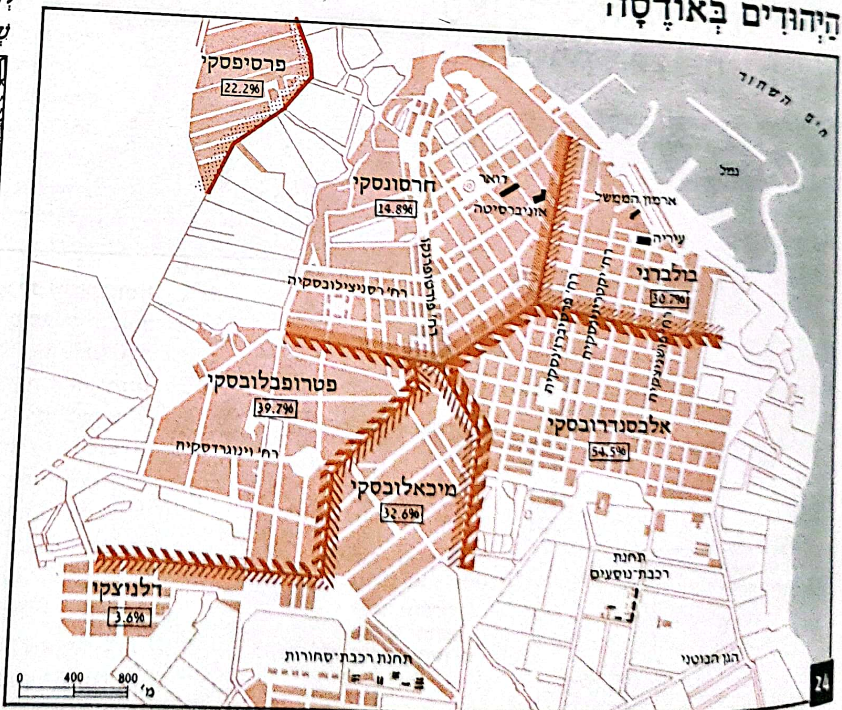

חלקת היהודים לפי רבעי העיר שנת 1897

4,500 מספר היהודים ברובע
(3.2%) חלקם באוכלוסיה היהודית באודסה

היהודים באודסה

54.5% אחוז היהודים מתוך כלל האוכלוסיה ברובע

עד 1917 היתה אודסה המרכז היהודי השני בגודלו בקיסרות הרוסית, אחרי ורשה. העיר נכבשה מן התורכים רק ב־1789, ונפתחה להתיישבות יהודית יחד עם כל החלק הדרומי של רוסיה. בין המתיישבים בלטו היהודים מגליציה. היהודים ישבו בכל חלקי העיר.

אודסה התפתחה למרכז כלכלי תוסס, בין היתר בזכות נמלה, ולעיר בינלאומית מבחינת הרכב האוכלוסיה שבה. האוכלוסיה היהודית לקחה חלק פעיל בכל הענפים הכלכליים. אודסה היתה למרכז רוחני שהשפיע על יהדות רוסיה כולה. חוסר הגיבוש של האוכלוסיה היהודית ותנאי החופש היחסיים (גם מבחינה כללית וגם מבחינה יהודית) איפשרו את צמיחתן של מגמות רוחניות חדשות. בעיר נפגשו סופרים, משכילים, ציונים ובונדיסטים עיתונאים ועסקני ציבור יהודים, שהתבטאו בעברית, באידיש או ברוסית.

האוכלוסיה היהודית באודסה גדלה מאוד במחצית השנייה של המאה ה־19. ב־1873 חיו באודסה 51,400 יהודים, וב־1897, 138,900 — פי שנים וחצי ויותר. ב־1926 הגיע מספר היהודים בעיר לכ־150,000. הישוב היהודי סבל מאד במלחמת העולם השנייה, כשהעיר נכבשה על ידי הרומנים והגרמנים.

קְהִלּוֹת יְהוּדִיּוֹת בְּאַרְצוֹת הַבְּרִית עֶרֶב הַהֲגִירָה הַגְּדוֹלָה שְׁנַת 1878

קנדה

האוקינוס השקט

מקסיקו

מפרץ מקסיקו

האוקינוס האטלנטי

• קהילה אחת

▪ חמש קהילות

✱ ריכוז חשוב של אוכלוסיה יהודית

10,000 ומספר היהודים

0 200 400 ק"מ

37

הקיבוץ היהודי הגדול בארצות הברית נוצר למעשה במאה ה־19. מ־2,000–2,500 יהודים וְכִתְרֵיסר קהילות בראשית המאה, גָּדְלָה יהדות ארצות הברית לְכ־50,000 נפש ב־1850, והגיעה לרבע מיליון נפש בקירוב ב־1880. רבּוֹת מן התכונות האופייניות ליהדות ארה"ב במאה ה־20 נִסְתַּמְנוּ כבר ב־1880: 64% מכל היהודים חיו ב־16 הקהילות הגדולות יותר. קרוב ל־30% מכל היהודים נתרכזו בניו יורק ובְבְרוּקְלִין. 278 קהילות היו קיימות ברחבי הארץ והן נעזרו בכל המוסדות האופייניים לציבור יהודי מוֹדֶרְנִי במאה ה־19.

שני טיפוסים של יהודים בלטו בְּקֶרֶב הציבור היהודי האמֶריקני בסוף המאה ה־19: שיכבה צרה של יהודים ספרדים־פורטוגלים שחיו וָתיקים בארץ, אמידים לְמַדַּי וּמְשׁוּלָּבִים היטב בסביבה הכלכלית ולעומתם רוב יהו[...] שבא במהלך המאה מן הארצות הדוברות גרמנית שבמרכז אירופה, הִתפזר [...] פני הארץ כולה, ורובו התבסס היטב והִשתלב בסביבה הכלכלית. ציבור יה[...] גדול למדי ממוצא מזרח־אירופי נמצא אף הוא באמריקה לקראת ש[...] השמונים, אולם עד לשלב זה נטה להִשתלב בקהילות ה'גֶרמניות' שהוקמ[...]

מסוף שנות השִׁבעים ואילך מַתְחילה תקופה חדשה בתולדות יהדות אר[...] היא תקופת ההגירה היהודית ההמונית ממזרח אירופה (ההגירה ה'רוּסי[...] שעתידה היתה להוסיף נִדְבָּךְ שלישי ליהדות ארצות הברית המִתפתחת.

הָאוּכְלוּסִיָּה הַיְּהוּדִית בְּאַרְצוֹת הַבְּרִ[...]

שְׁנַת [...]78

סה"כ 229,600 יהודים
0.5% מכלל האוכלוסיה

ניו יורק 80,600 (35%) (רובם בערים ניו יורק וברוקלין)

מסצ'וסטס 8,500 (3.7%)

פנסילבניה 18,100 (7.9%)

אוהיו 14,600 (6.3%)

אילינוי 12,600 (5.5%)

מרילנד 10,300 (4.5%)

ניו ג'רסי 5,600 (2.4%)

מישיגן 3,200 (1.4%)

ויסקונסין 2,600 (1.1%)

קונטיקט 1,500

רוד איילנד 1,000

ניו המפשייר 200

ורמונט 100

מיין 500

דלוור 600

וושינגטון (מחוז קולומביה) 1,500

מינסוטה 500

איובה 1,200

נברסקה 200

דקוטה הצפ' 100

דקוטה הדר' 100

מונטנה 100

אידהו 100

ויומינג 100

הָאוּכְלוּסִיָּה הַיְּהוּדִית לְפִי אֲזוֹרִים

מ־2,500–2,000 יהודים וכתריסר קהילות בראשית המאה, גדלה יהדות ארצות הברית לכ־50,000 נפש ב־1850, והגיעה לרבע מיליון נפש בקירוב ב־1880. רבות מן התכונות האופייניות ליהדות ארה"ב במאה ה־20 נסתמנו כבר ב־1880: 64% מכל היהודים חיו ב־16 הקהילות הגדולות יותר. קרוב ל־30% מכל היהודים נתרכזו בניו יורק ובברוקלין. 278 קהילות היו קיימות ברחבי הארץ והן נעזרו בכל המוסדות האופייניים לציבור יהודי מודרני במאה ה־19.

הקיבוץ היהודי הגדול בארצות הברית נוצר למעשה במאה ה־19.

שני טיפוסים של יהודים בלטו בקרב הציבור היהודי האמריקני בסוף המאה ה־19: שיכבה צרה של יהודים ספרדים־פורטוגלים שהיו ותיקים בארץ, אמידים למדי ומשולבים היטב בסביבה הכלכלית ולעומתם רוב יהודי שבא במהלך המאה מן הארצות הדוברות גרמנית שבמרכז אירופה, התפזר על פני הארץ כולה, ורובו התבסס היטב והשתלב בסביבה הכלכלית. ציבור יהודי גדול למדי ממוצא מזרח־אירופי נמצא אף הוא באמריקה לקראת שנות השמונים, אולם עד לשלב זה נטה להשתלב בקהילות ה'גרמניות' שהוקמו.

מסוף שנות השבעים ואילך מתחילה תקופה חדשה בתולדות יהדות ארה"ב. היא תקופת ההגירה היהודית ההמונית ממזרח אירופה (ההגירה ה'רוסית') שעתידה היתה להוסיף נדבך שלישי ליהדות ארצות הברית המתפתחת.

האוכלוסיה היהודית בארצות הברית

שנת 1878

סה"כ 229,600 יהודים
0.5% מכלל האוכלוסיה

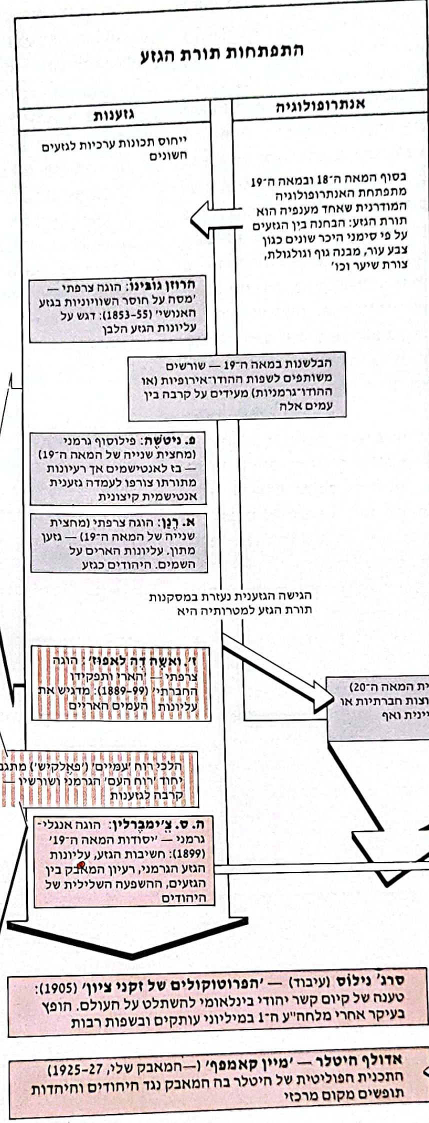
100 יהודים
1,000 יהודים
10,000 יהודים
(3.7%) אחוז מכלל האוכלוסיה היהודית

ניו יורק 80,600 (35%) (רובם בערים ניו יורק וברוקלין)
מסצ'וסטס 8,500 (3.7%)
ורמונט 100
מיין 500
ניו המפשייר 200
רוד איילנד 1,000
קונטיקט 1,500
ניו ג'רסי 5,600 (2.4%)
פנסילבניה 18,100 (7.9%)
מרילנד 10,300 (4.5%)
דלוור 600
וושינגטון (מחוז קולומביה) 1,500
ורג'יניה המע' 500
ורג'יניה 2,500 (1%)
קרוליינה הצפ' 800
קרוליינה הדר' 1,400
ג'ורג'יה 2,700 (1.2%)
פלורידה 800
אלבמה 2,000
מיסיסיפי 2,300 (1%)
טנסי 3,800 (1.7%)
קנטקי 3,600 (1.6%)
אוהיו 14,600 (6.3%)
אינדיאנה 3,400 (1.5%)
אילינוי 12,600 (5.5%)
מישיגן 3,200 (1.4%)
ויסקונסין 2,600 (1.1%)
מינסוטה 500
איובה 1,200
מיזורי 7,400 (3.2%)
ארקנסו 1,500
לואיזיאנה 7,500 (3.3%)
טקסס 3,300 (1.4%)
קנזס 800
נברסקה 200
דקוטה הצפ' 100
דקוטה הדר' 100
מונטנה 100
איידהו 100
ויומינג 100
קולורדו 400
יוטה 300
נבדה 800
קליפורניה 18,600 (8.1%)
אריזונה 100
ניו מקסיקו 100

האוכלוסיה היהודית לפי אזורים

מערב 9.3%
צפון מרכז 20.5%
דרום

הַמְּקוֹרוֹת הָרַעְיוֹנִיִּים שֶׁל הָאַנְטִישֵׁמִיּוּת הַמּוֹדֶרְנִית

הציפייה להיעלמות שנאת ישראל מן העולם בעקבות הקידמה החברתית והתחזקות הלכי־רוח ליבראליים בחברה האירופית היו מן התקוות הגדולות של אותה השיכבה בחברה היהודית במערב־אירופה ובמרכזה, אשר צעדה במשך המאה ה־19 כברת דרך ארוכה לקראת השתלבות בסביבה הכללית. במשך תקופה מסוימת, בשנות ה־60 וה־70 של המאה ה־19, אכן נראה היה שההתפתחויות בצרפת, באנגליה, בגרמניה, באוסטרו־הונגריה, ואפילו בקיסרות הרוסית חיזקו תקוות אלו. אולם מסוף שנות השבעים חלו שינויים ביחסן של שכבות נרחבות של החברה האירופית כלפי היהודים. המתיחות ההיסטורית שבין יהודים ללא־יהודים שָׁבָה והתגברה, ומצאה ביטוי הן בתחום הרעיוני והן ביחס האלים כלפי היהודים, בצורת פגיעות שהלכו והחריפו. בראייה היסטורית כוללת של מאה השנים שמאמצע המאה ה־19 עד אמצע המאה ה־20, מתברר שבאירופה היתה סימטריה הרת־אסון בין התקדמות היהודים לקראת שוויון אזרחי לבין העוינות הגוברת כלפי היהודים בקרב החברה הכללית, על ביטוייה הרעיוניים והמעשיים.

במישור הרעיוני, חל במאה ה־19 שינוי בצורותיה של שנאת־ישראל ההיסטורית, אם כי גם הרעיונות הישנים הוסיפו להתקיים בשכבות מסויימות של האוכלוסיה. בדמותה החדשה קרויה שנאת־ישראל 'האנטישמיות המודרנית'. להופעתה הביאו התנאים החברתיים והרוחניים החדשים של אירופה במחצית השנייה של המאה ה־19: עירעור מַעמדן של שכָבות חברתיות מסורתיות ולעומתן התגברות כוחן של שכבות חדשות, בעיקר בערים הגדולות, שזכו עתה לזכויות פוליטיות; התפתחות הלכי רוח 'עַמיים' ('פאלקיש'), ועלייתם של ענפי מדע חדשים כגון תורת הגזע ומדעי־החברה. רובן של התפתחויות אלו לא היו אנטישמיות במהותן: לדארוויניזם החברתי, לאנתרופולוגיה הגזעית, או לצמיחת הערים הגדולות לא היתה משמעות אנטישמית כשלעצמם; רק משהחלו להפרות את שנאת־ישראל המסורתית הפכו למרכיבים של האנטישמיות החדשה. עתה השתנה הדימוי (הסטֶריאוטיפ') הישן והשלילי של היהודי בעיני החברה הכללית. הדימוי נשאר שלילי כפי שהיה אך חל שינוי בצורתו ובביטויו. הדימוי הישן של יהודי מושפל ובזוי פינה את מקומו לדימוי של יהודי חזק, מאיים ומשתלט. עתה דובר על מאבק היסטורי בין היהדות לבין הגרמניות (וילהלם מאר, 1879), או בין היהדות לבין הנצרות (דוסטוייבסקי, 1877), כשהיהדות הולכת ומנצחת. צויין שהיהודים משתלטים על העיתונות ועל הבורסות של גרמניה (טרייצ'קה, 1880), או על רוב ההון הפיננסי שבצרפת (דרומון, 1886). תורת הגזע, שנעשתה מקובלת מאד בסוף המאה ה־19, היתה לכלי שָׁרֵת לאלה שטענו שקיים הבדל

מהותי בין הגזע היהודי לבין הגזע הָאָרִי, המיוצג בצורתו הטהורה ביותר על ידי העמים הגרמניים (צֶ'ימבֶּרלין, 1899). ביטוי נוסף של הלכי־רוח אלה היתה הדעה שקַיים קשר יהודי בינלאומי להשתלט על העולם כולו. רעיון זה נפוץ באירופה לפני מלחמת העולם הראשונה, ובמיוחד אחריה, וביטויו הידוע מאד היה בספר 'הפְּרוטוקולים של זקני ציון'.

להבדיל משנאת־ישראל הישנה אשר, כאמור, לא נעלמה גם בתקופה החדשה, ושבה מילאה האמונה הדתית תפקיד מרכזי, היתה האנטישמיות החדשה חילונית בהשקפותיה ובפתרונותיה. באשר לפתרונות ל'בעיה היהודית', נעו העמדות האנטישמיות בין גישות מתונות לקיצוניות. הגישה 'המתונה' דרשה את השתלבותם הגמורה של היהודים בסביבה הלא־יהודית תוך כדי ויתור על קיומם הַיִחודי, אפילו בתור קבוצה דתית (טְרַייצ'קֶה, 1880; מוֹמְזֶן, 1880). הגישה הקיצונית דרשה להגביל את זכויותיהם האזרחיות על פי עקרונות גזעניים ולמנוע את הֶמשך הגירתם ממזרח אירופה למערבהּ (קלאס, 1912). ואילו הגישה הקיצונית ביותר גרסה שאין סיכוי ואף אין עניין בשילוב היהודים בחברה הכללית והפתרון היחיד הוא "לסלקם" (ואגנר, 1850; דירינג, 1881; היטלר, 1919).

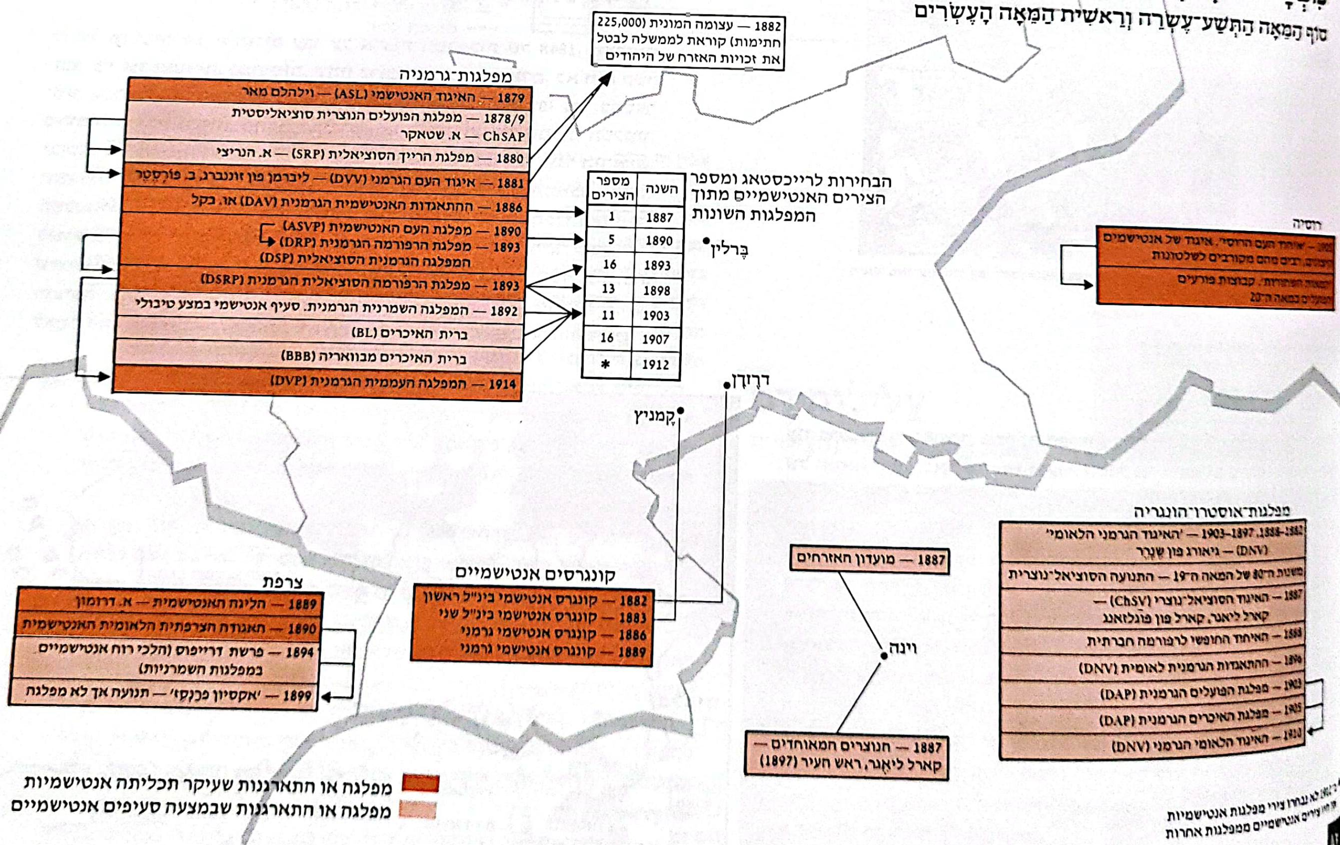
הלכי־רוח אלה מצאו ביטוי גם בַּזירה הפוליטית והציבורית. קונגרסים אנטישמיים, מפלגות אנטישמיות, או סעיפים אנטישמיים במצעים של מפלגות קיימות, הופיעו בשנות ה־80 וה־90 בגרמניה ובאוסטריה־הונגריה. חוקי מאי ברוסיה (1882) בישרו שינוי לרעה בעמדת השלטון כלפי היהודים, ויצרו את הרקע לפרעות נגד היהודים ברוסיה בראשית המאה העשרים. פרשת דרֵייפוּס בצרפת, מ־1894 והלאה, עירבבה את שאלת היהודים עם המתחים הפוליטיים הפנימיים של הרפובליקה הצרפתית השלישית, ועודדה את ההתפשטות של הלכי־רוח אנטישמיים בקֶרב הצרפתים.

יהודי אירופה המערבית והמרכזית נדהמו מעלייתה של האנטישמיות החדשה, והתקשו בגיבוש תשובתם עליה, לאחר שאופיה הבלתי־רציונאלי והבלתי־סובלני סתר את הנחות־היסוד הליבֶּראליות, שתהליך היקלטותם של היהודים בחברה האירופית הושתת עליהן. רק בהדרגה הם השׂכילו לפַתח תגובות שונות להתפתחויות החדשות הללו. אחת התגובות היתה הקמת אִרגונים יהודיים כדוגמת הצֶנטְרַאל־פֶרַאין בגרמניה או 'האגודה נגד ההשמצה' של מסדר בני־ברית בארה"ב, שאחת ממטרותיהם העיקריות היתה המאבק נגד האנטישמיות באמצעים משפטיים והסְברתיים. זרמים ותנועות אחרים, שהאנטישמיות הִשפיעה על עמדתם, היו התנועה הסוציאליסטית היהודית, התנועה הציונית, וההגירה ההמונית מאירופה לארצות אחרות מֵעֵבר לים.

תגובותיה של החברה היהודית לא הצליחו לעצור את התסיסה האנטישמית באירופה או לְמַתֵּן את אופיהּ. ידהּ של המגמה הקיצונית היתה לבסוף על העליונה והביאה להשמדת יהדות אירופה על ידי הגרמנים במלחמת העולם השנייה, בשיתוף־פעולה פעיל של עמים אחרים, או תוך התבוננות חסרת־מעשׂה של אלה שלא נתפסו לאנטישמיות קיצונית. אך גם אחרי מלחמת העולם השנייה לא נעלמה שׂנאת־ישראל מן העולם, ואנו עדים להופעת הדִמוי היהודי השלילי בצורות חדשות, לפי המציאות האופיינית למחצית השנייה של המאה ה־20. הסכסוך הציוני־הערבי מִתְלַווה בתסיסה רעיונית בקֶרב ערבים ולא־ערבים, נגד ישׂראל ונגד העם היהודי בכלל. תסיסה זו שואבת את סיסמאותיה ממִצבור הנימוקים וההשקפות של שׂנאת־ישראל לדורותיה. הזיהוי של ציונות עם גזענות, ההפלייה נגד היהודים בברית־המוֹעָצות, הִתלקחויות אנטישמיות במדינות שונות בעולם בעִתות של משבֵּרים פנימיים או חיצוניים, הם כולם ביטוי להֶמשכיות של המתח ההיסטורי המלַווה את מערכת היחסים שבין היהודים לבין עמים אחרים.

מִפְלָגוֹת וְאִרְגּוּנִים אַנְטִישֵׁמִיִּים בְּאֵירוֹפָּה

סוֹף הַמֵּאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה וְרֵאשִׁית הַמֵּאָה הָעֶשְׂרִים

מפלגות אנטישמיות
צירים אנטישמיים ממפלגות אחרות

הלכי הרוח האנטישמיים באירופה מצאו גם ביטויים אִרגוניים. מפלגות והתאגדויות אנטישמיות הגיעו לעתים — בעיקר בגרמניה ובאוסטרו־הונגריה — לייצוג פוליטי מקומי או ארצי. אך היו גם מפלגות שכללו במצען סעיפים אנטישמיים או ששיתפו פעולה עם האנטישמים, על אף העובדה שהאנטישמיות לא היתה מטרתן העיקרית או הבלעדית. לדוגמה, השמרנים ומפלגות האיכרים בגרמניה. בגרמניה היו גם מפלגות וארגונים אנטישמיים שלא הגיעו לידי יצוג פרלַמֶנטארי.

ברוסיה לא היתה כל פעילות מדינית חופשית, ועל כן גם האנטישמים לא יכלו להתארגן. בצרפת לא נטו האנטישמים לייצוג פרלמנטארי נפרד, אלא נכללו במפלגות הימין. באשר לגרמניה, אם כי כוחם הפוליטי הנפרד של האנטישמים ירד ערב מלחמת העולם הראשונה, אין פירוש הדבר שפָּחַת כוחהּ של האנטישמיות בארץ זו.

ים הבלטי

פרוסיה

ליטא

רוסיה הלבנה

פולין המרכזית

גליציה

סלובקיה

הקיסרות ההאבסבורגית

טרנסילבניה

האימפריה העות'מאנית

מולדביה

פודוליה

בוקובינה

חסידות ליטא-פולסיה

חסידות פולין

חסידות גליציה

חסידות הונגריה

חסידות רומניה

מרכז של מתנגדים בהנהגת הגאון ר' אליהו מווילנא (הגר"א)

1798 רש"ז נאסר בפטרבורג, בעקבות הלשנת 'מתנגדים'. 1801 משוחרר

1781 ויכוח בין ה'מתנגד' ר' אברהם קצנלבוגן ובין ר' לוי יצחק מברדיצ'ב. החרפת המאבק וההחרמות בשאר הקהילות

1772 ר' לוי יצחק מברדיצ'ב מגורש מפינסק

1785 ר' לוי יצחק עובר לברדיצ'ב

ר' מנחם מנדל מוויטבסק

ר' שניאור זלמן (הרש"ז) מליאדי — מייסד חב"ד

ר' אהרן מקארלין

ר' לוי יצחק מברדיצ'ב

ר' מרדכי מלחוביץ

ר' אשר מסטולין

ר' מרדכי מנסכיז'

ר' ישראל המגיד מקוז'ניץ

ר' מנחם מנדל מקוצק

ר' שמחה בונים, ר' יעקב יצחק היהודי' מפשיסחה

ר' יעקב יצחק 'החוזה מלובלין'

ר' אברהם יהושע השיל מאפטה

ר' נפתלי מרופשיץ

ר' מנחם מנדל מרימאנוב

ר' משה טייטלבוים 1809

מנהיג החסידות אחרי הבעש"ט — ר' דב בער 'המגיד ממזריץ'' (1772–1710)

ר' נחום מצ'רנוביל

ר' פנחס מקוריץ

ר' אלימלך מליז'ינסק

ר' יחיאל מיכל מזלוצ'ב

ר' זאב וולף מז'יטומיר

ר' משה ליב מסאסוב

ר' אפרים מסודילקוב

ר' יעקב יוסף מפולנאה מחברו של ספר תולדות יעקב יוסף. ר' אריה ליב 'מוכיח' מפולנאה

ר' לוי יצחק מברדיצ'ב 1809–1785

ר' וולף מזבאריז ר' משולם פיבוש מזבאריז

ר' אורי מסטרליסק

ר' נחמן מהורודנקי

ר' נחמן מקוסוב

ר' ברוך מטולצ'ין

ר' נחמן מבראצלאב

ר' אריה ליב 'הסבא משפולי'

ר' ישראל מרוז'ין 1841

1740

1730

מייסד תנועת החסידות — ר' ישראל 'בעל שם טוב' (1760–1700) 1735 — התגלות

דאנציג, קניגסברג, וילנא, וויליה, ניימן, גרודנא, אמדור, סלונים, לחוביץ, סלוצק, מינסק, קוידאן, ראדושיץ, שקלוב, מוהילב, ויטבסק, ליוזנא, ליאדי, הורודוק, פינסק, קארלין, סטולין, בריסק, קוברין, ראדזין, קוצק, ז'לחוב, וורקה, גור, ווארשה, פראגא, ויסלה, סוחאצ'ב, לנציץ, אלכסנדר, קוז'ניץ, ראדום, פשיסחה, קוזמיר, לובלין, אפטה, נסכיז', זאמושץ', בוג דרומי, לוצק, רובנה, מזריץ', קוריץ, אנפולי, אוסטרהא, בלז, אמשינוב, לשנוב, ליז'ינסק, קראקא, רופשיץ, לאנצוט, זולקווה, קרמיניץ, ברוד, ירוסלאב, שיניאבי, דינוב, בובוב, צאנז, רימאנוב, לבוב, קומארני, גלינה, פשמישלאן, זלוצ'ב, סאסוב, זבאריז, טארנופול, סטארליסק, סאמבור, זידאצ'וב, דרוהוביץ', בולחוב, ז'יטומיר, פולנאה, סודילקוב, ברדיצ'ב, מז'יבוז', סטאנוב, הוסיאטין, בוצ'אץ', צ'ורטקוב, טלוסט, הורודנקי, קוסוב, קוטוב, וויז'ניץ, סאדיגורה, צ'רנוביץ, אוקופי, שאריגרוד, טולצ'ין, בראצלאב, נמירוב, רוז'ין, סקווירה, צ'רנוביל, פריפט, דנייפר, אומאן, מוהילב פודולסק, יאמפולה, סאבראן, מונקאץ', סיגט, סאטמאר, טיסא, דניסטר, פרוט, יאסי, דש

0 50 100 ק"מ

תחום פעילותו של הבעש"ט

מקום פעילות הבעש"ט, צאצאיו או קרוביו

דרכו של הבעש"ט

מקום פעילות המגיד ממזריץ', תלמידיו או צאצאיו

תלמידי ה'מגיד'

יורשיהם של תלמידי ה'מגיד'

כיוון הנדידה של צדיקים בולטים בראשית המאה ה־19

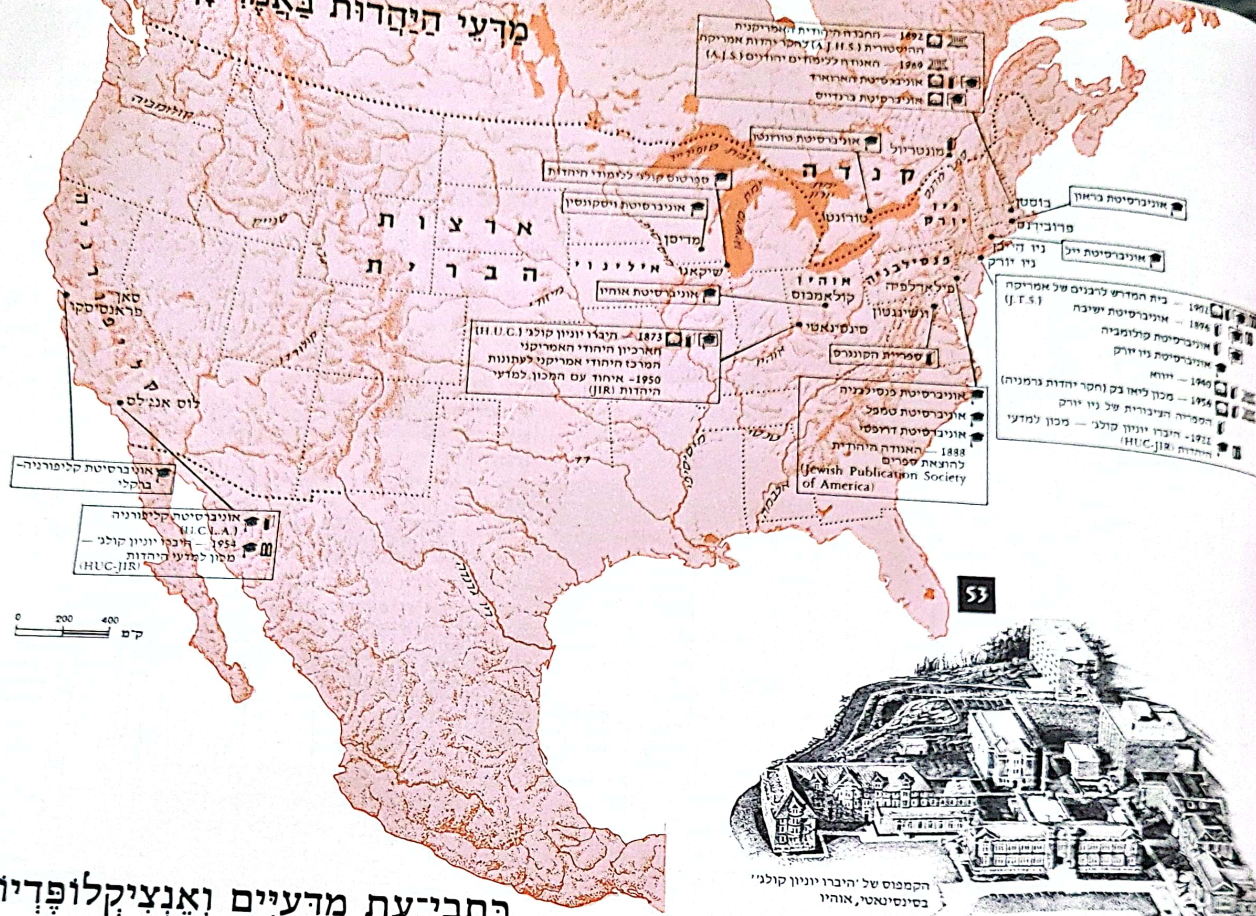
גבול משנת 1800

עיר מרכזית

יישוב הקשור בתולדות החסידות

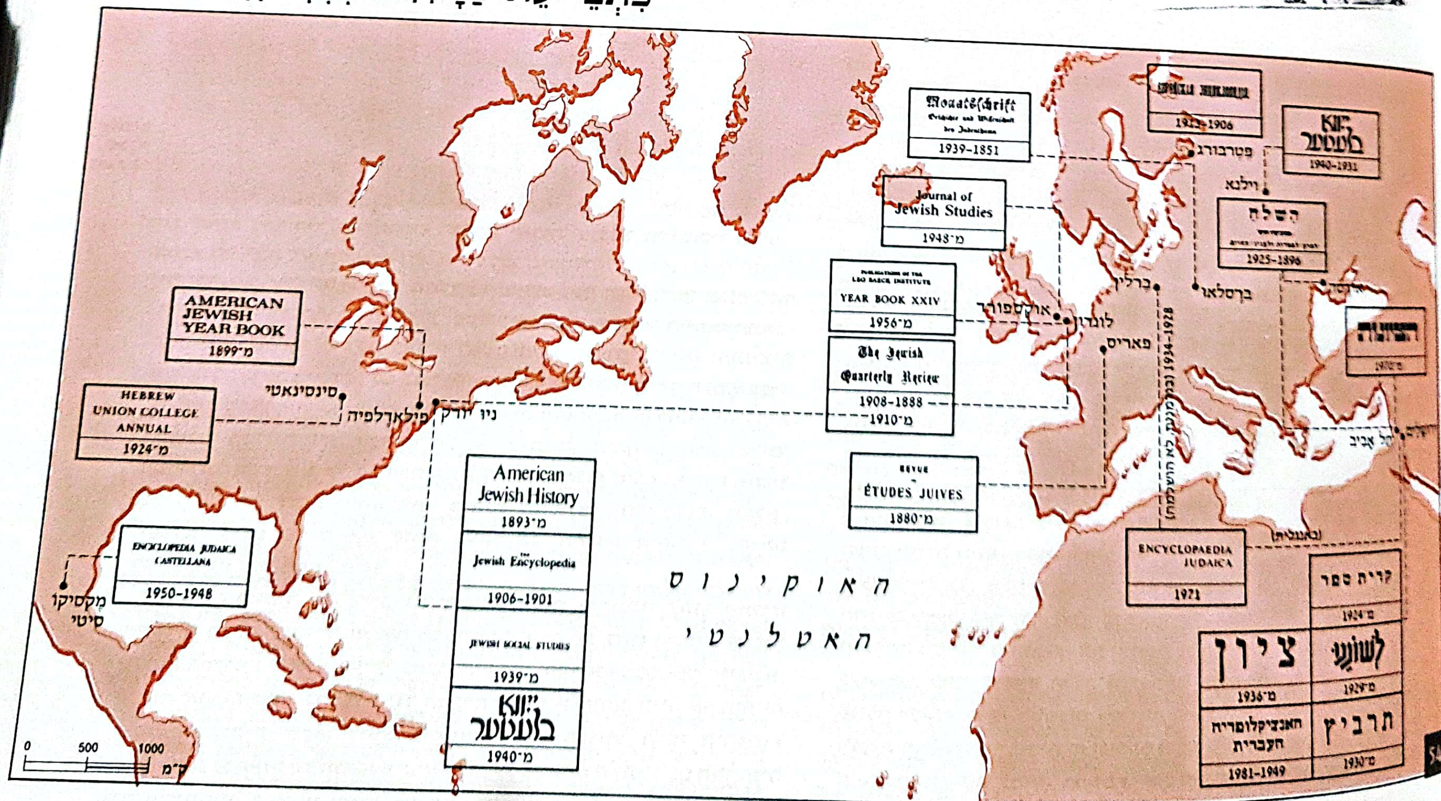
מקום שהיתה קיימת בו התנגדות לחסידות

מַדְעֵי הַיַּהֲדוּת בְּאָמֶרִיקָה

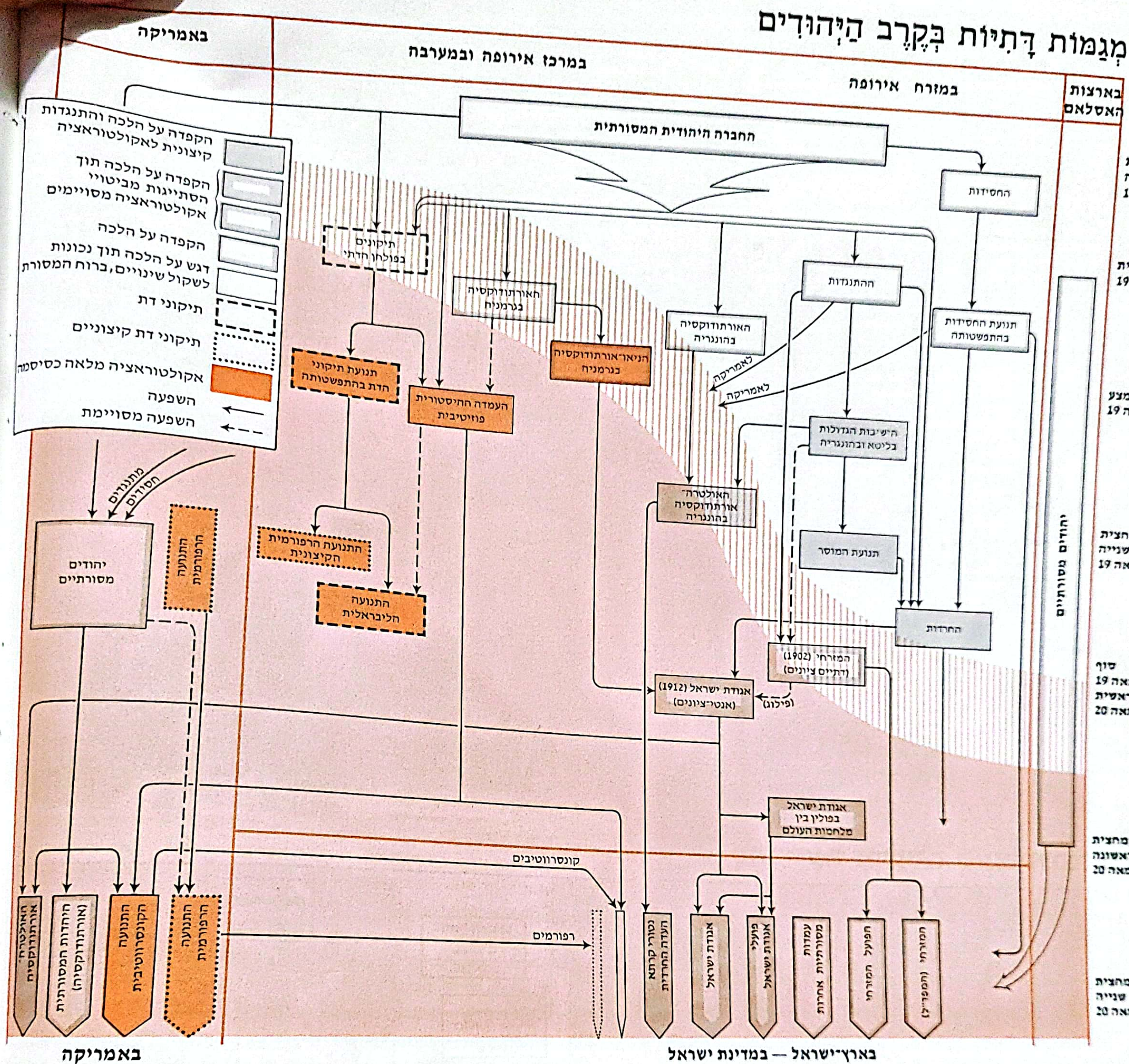

הקמפוס של 'היברו יוניון קולג'' בסינסינאטי, אוהיו

כִּתְבֵי־עֵת מַדָּעִיִּים וְאֶנְצִיקְלוֹפֶּדְיוֹת

מְגַמּוֹת דָּתִיּוֹת בְּקֶרֶב הַיְּהוּדִים

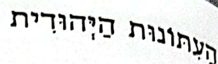

תסיסה רבה איפיינה את חיי הדת של היהודים בעת החדשה. עד קרוב לסוף המאה ה־18 היתה החברה היהודית 'מסורתית' מבחינת אורח־חייה ואמונתה, במה שקיבלה את ההלכה כתורה למשה מסיני וכערכֵי אמונה והתנהגות מחייבים. דבר זה היה נכון גם לגבי אותם החלקים הקטנים של העם שעברו עד סוף המאה ה־18 תהליך של מודרניזציה והסתגלות תרבותית וחברתית לסביבה הכללית ('אקולטוראציה') — לדוגמה, היהודים הפורטוגלים־הספרדים. יתֵרה מזו, על סף העת החדשה עברה יהדות מזרח־אירופה תהליך של התעוררות דתית 'מסורתית', בדמות החסידות וההתנגדות, תהליך, שבוודאי ריענן וחיזק את כוחה הדתי של החברה היהודית לקראת ההתפתחויות של המאה ה־19.

צמיחת ההשכלה היהודית, וחדירת הלכי־רוח חילוניים לתוך החברה היהודית הביאו לפתיחת תקופה חדשה בחיי הדת של העם היהודי. שכבות שלמות בחברה היהודית, בעיקר במערב־אירופה, התרחקו בכלל מענייני הדת. שכבות אחרות יצאו בביקורת נגד החברה היהודית המסורתית, אורח־חייה ואמונתה הדתית. מכאן צמחה המגמה לשינוי הפולחן הדתי והתפיסה המסורתית בדמותה של תנועת תיקוני הדת, על ביטוייה השונים. גם המתַקנים וגם פורקי עול המצוות עוררו בחברה היהודית המסורתית תגובה נמרצת ונזעמת שהתבטאה בעמדות ובזרמים למיניהם.

באופן כללי, הִיחלשות הזיקה אל אורח־החיים היהודי ואל שמירת המצוות היא מסימני ההיכר הבולטים של החברה היהודית המודרנית, בעיקר בארצות הנוצריות. מגמות אלו ניכרו במיוחד במרכזים היהודיים החדשים שצמחו במערב־אירופה ובארצות ההגירה מחוץ לאירופה, בגלל תנאֵי־החיים הבלתי מגובשים של הציבור היהודי במקומות אלה. מאוחר יותר הוסיף המשטר האנטי־דתי בברית המועצות עוד קושי על קיום חיים יהודיים דתיים. לבסוף, שואת יהדות אירופה בימי מלחמת העולם השנייה הרסה את המרכזים העיקריים של היהדות המסורתית באירופה.

בארץ־ישראל, ולימים במדינת ישראל, מצאו את מקומם כל הזרמים הדתיים שפעלו באירופה, ואחר כך באמריקה, במאות ה־19 וה־20. תנאֵי הארץ ואֶתגריה המיוחדים הטביעו את חותמם על הזרמים הדתיים השונים ועל דרך פעילותם. כיוון שבארץ הלכה והתפתחה חברה יהודית אוטונומית, לבשה שאלת צביונה הדתי משמעות עקרונית ודירבנה את היהדות המסורתית, על מגמותיה, להשתתף בחיים הציבוריים והמדיניים כדי להשפיע על קבלת דרכה והשקפותיה כיסוד לניהול החיים ביישוב היהודי. רוב הזרמים השתלבו במבנה הציבורי והמדיני שצמח ביישוב היהודי בארץ.

הָעִתּוֹנוּת הַיְהוּדִית

תְּפוּצַת עִתּוֹנִים יְהוּדִיִּים – שְׁנַת 1970

קנדה – 28
2.9%

אירופה – 190
19.9%

אסיה – 5
0.6%

ארה"ב – 284
29.8%

ישראל – 325
34.0%

אמריקה הלטינית – 79
8.3%

אפריקה – 27
2.8%

אוקיאניה – 16
1.7%

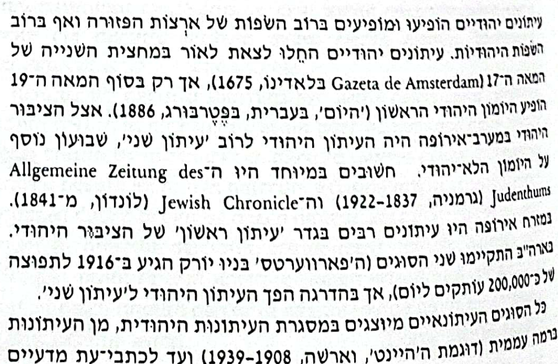
סה"כ בעולם — 954 עתונים

65

תל אביב: הפועל הצעיר 1930–1918; הארץ מ־1919; דבר מ־1925; מעריב מ־1948
פטרבורג: היום 1888–1886; המליץ 1904–1860; ВОСХОДЪ 1906–1881; פריינד 1913–1902
לונדון: JEWISH CHRONICLE מ־1841; New Judæa 1948–1924
אמסטרדאם: GAZETA DE AMSTERDAM 1675
קלן–ברלין–וינה: Die Welt 1914–1897
קניגסברג–ברלין: המאסף 1811–1784
לונדון, ז'נבה ומקומות אחרים: אידישער ארבייטער מ־1896
פריס: ARCHIVES ISRAELITES 1935–1840
מאינץ–פרנקפורט: Der Israelit 1938–1860
ברלין: JÜDISCHE RUNDSCHAU 1938–1902; Zeitung des Judenthums 1922–1837; C.V. Zeitung 1938–1922; Im deutschen Reich 1921–1895
וינה: Central-Organ 1848; השחר 1868–1854; DIE NEUZEIT 1904–1861
מוסקבה: עמעס 1938–1918
ליק: המגיד 1891–1856
וארשה: הצפירה 1906–1862; היינט 1939–1908; NASZ PRZEGLAD 1937–1923
בודפשט: EGYENLOSEG 1938–1882
איזמיר: שערי מזרח 1846
ירושלים: חבצלת 1911–1863; THE JERUSALEM POST מ־1924
בגדאד: המצפה 1927–1924
מונטריאול: The Canadian Jewish Chronicle 1966–1915
פילאדלפיה: THE JEWISH EXPONENT מ־1887
סינסינאטי: The American Israelite מ־1854
ניו יורק: American Hebrew מ־1879; פאָרווערטס מ־1897; The NEW PALESTINE מ־1921; דער טאג מ־1914; הדאר מ־1921; Commentary מ־1943
סאו פאולו: CRÔNICA ISRAELITA 1974–1939
בואנוס איירס: די פרעסע מ־1918
טריפולי: המבשר העברי 1932–1931
קזבלנקה: L'AVENIR ILLUSTRÉ 1942–1926
יוהאנסבורג: Jewish Chronicle מ־1908
מלבורן: JEWISH NEWS 1968–1933

אירופה
אסיה
אמריקה
אפריקה
אוסטרליה

64

עיתונים יהודיים הופיעו ומופיעים ברוב השפות של ארצות הפזורה ואף ברוב השפות היהודיות. עיתונים יהודיים החלו לצאת לאור במחצית השנייה של המאה ה־17 (Gazeta de Amsterdam בלאדינו, 1675), אך רק בסוף המאה ה־19 הופיע היומון היהודי הראשון ('היום', בעברית, בפטרבורג, 1886). אצל הציבור היהודי במערב־אירופה היה העיתון היהודי לרוב 'עיתון שני', שבועון נוסף על היומון הלא־יהודי. חשובים במיוחד היו ה־Allgemeine Zeitung des Judenthums (גרמניה, 1922–1837) וה־Jewish Chronicle (לונדון, מ־1841). במזרח אירופה היו עיתונים רבים בגדר 'עיתון ראשון' של הציבור היהודי. בארה"ב התקיימו שני הסוגים (ה'פארווערטס' בניו יורק הגיע ב־1916 לתפוצה של כ־200,000 עותקים ליום), אך בהדרגה הפך העיתון היהודי ל'עיתון שני'.
כל הסוגים העיתונאיים מיוצגים במסגרת העיתונות היהודית, מן העיתונות ברמה עממית (דוגמת ה'היינט', וארשה, 1939–1908) ועד לכתבי־עת מדעיים ברמה גבוהה מאד. רוב הזרמים המדיניים והרעיוניים שבקרב היהדות המודרנית הוציאו עיתונים משלהם (ה־Die Welt הציוני, 1914–1897; 'דער אידישער ארבייטער', בטאונו של ה'בונד' הסוציאליסטי; The American Israelite, שנוסד ב־1854, והיה למעשה, במשך שנים רבות בטאונה של התנועה הרפורמית האמריקנית). כמה כתבי־עת ניצבים בגבול שבין עיתונות יהודית לבין עיתונות כללית, (כגון: Commentary, ניו יורק, שנוסד ב־1943). העיתונות היהודית משקפת היטב את רב־גוניותם של יחסי הגומלין שבין היהודים לסביבה הכללית, ויחד עם זאת משמשת ביטוי מובהק לקיומו הייחודי של הציבור היהודי בכל מקום ומקום. עד 1929 יצאו לאור יותר מ־5,000 עיתונים יהודיים בעולם, מהם לתקופות קצרות מאד ומהם שהופיעו במשך שנים רבות. בשנות השבעים הופיעו כ־950 עיתונים יהודיים בעולם.

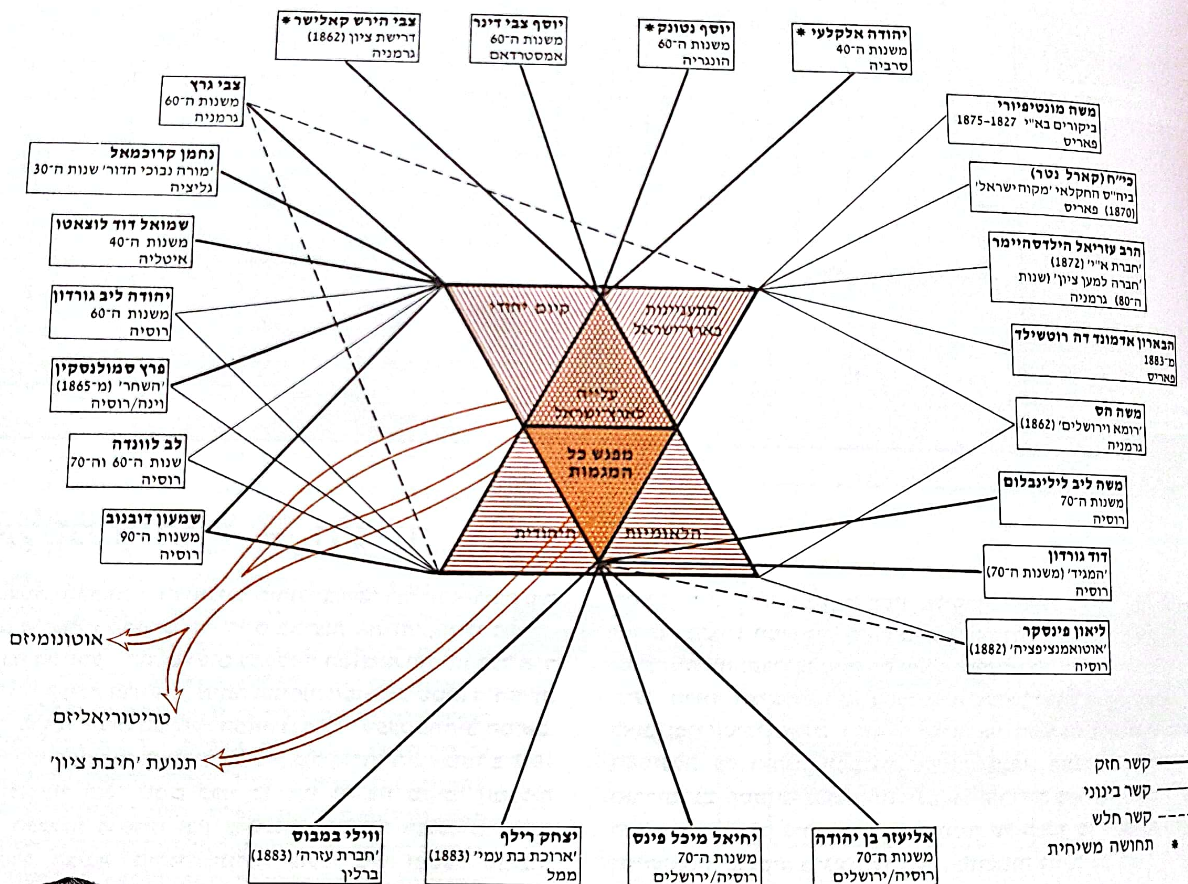
רֵאשִׁית הַלְּאֻמִּיּוּת הַיְּהוּדִית הַמַּחֲצִית הַשְּׁנִיָּה שֶׁל הַמֵּאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה

לתהליך ההִקָלטוּת של שכבות מסויימות של החברה היהודית בסביבה האירופית הכללית היו פנים שונות. חלק מן הציבור היהודי הִרחיק לֶכת וביקש לצמצם את חלקו של המרכיב היהודי בחייו למינימום האפשרי או אפילו להשתחרר ממנו לגמרי. חלק אחר הֵחל אמנם להתייחס אל יֵשוּתוֹ היהודית על פי אותם המושגים הרעיוניים החדשים שספג מן התַּרבות הכללית, אך ביקש להדגיש את ייחודו היהודי.

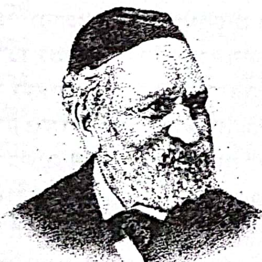
מאורעות בחברה האירופית, כמו תהליך איחודה הלאומי של איטליה, המאמצים להקמה מחודשת של המדינה הגרמנית מסוף שנות החמישים ואילך, ותהליך ההתעוררות הלאומית בין עמי הבַּלְקָן, הולידו בקֶרב יהודים רבים הרהורים על הלאומיות היהודית. להִוָּצרוּת הֲלכי־רוח אלה גרם גם תהליך הִתפּוררוּת של הֲהוויה והזֶהוּת היהודית המסורתית, ותחושת המצוקה החברתית ההולכת וגוברת בקֶרב שכבות שונות של החברה היהודית. ההִתעַניינות הגוברת של עמי אירופה בארץ הקודש, חידדה את תחושת הקשר של יהודים רבים עם ארץ־ישראל. קשר זה היה מן המרכיבים המסורתיים של התודעה העצמית של עם ישראל במשך הדורות. במציאות הרוחנית של המאה ה־19 הוא עשוי היה להופיע בצורה של הִתעניינות בארץ־ישראל ובמצב היהודים שם, מבלי להגיע לתכנית עלייה ומבלי להתחבר לרעיון הלאומיות היהודית (משה מונטיפיורי, הבארון אֶדמונד דה־רוטשילד וכו׳).

רכיבים רעיוניים שונים אלה — המודעות לייחודו של עם ישראל, המחשבות על קשר בין יהדות ולאומיות, העניין בישוב היהודי בארץ־ישראל — הופיעו לעתים ללא קשר אחד עם השני, אך לעתים הִתחברו בינם לבין עצמם. לדוגמה, היה מרחק תהומי ברקע אישי, רעיוני וסוציאלי בין הדור הראשון של דורשי שיבת ציון (אלקלעי, לוריא, קאלישר, ואחרים) שאצל חלק מהם קיננו תקוות משיחיות, לבין בני אותו דור שהתחילו להתעניין במצב היהודים בארץ־ישראל ולפעול למענם (קארל נֶטֶר מכי״ח, מונטיפיורי ואחרים) אך הִסתייגו מרעיון ההגירה היהודית לארץ־ישראל בקנה מידה רחב. היו שהֵחלו להגות ברעיון הלאומיות היהודית במובן של הדגשת קיומו הייחודי של העם היהודי לא רק בעָבר אלא גם בהווה ובעתיד. אולם, הבנת העם היהודי לפי מושגים לאומיים היתה כרוכה בתהליך רעיוני מורכב: היה מי שנטה לפירוש הרוחני של הלאומיות היהודית (שד״ל, גְרֶץ), היה מי שנטה לפירוש המדיני (דוִד גורדון, א. בן־יהודה) והיו שהִתקרבו לרעיון הלאומיות היהודית אבל לא הִגיעו לפיתוח עמדה שיטתית (נַטוֹנֶק). כמו־כן הוצגו רעיונות לאומיים או כמעט לאומיים בלבוש משיחי, תרבותי וחברתי.

ברבע האחרון של המאה נמשך תהליך ההבהרה והגיבוש של קשת הרעיונות האלה. תרם לכך הֶמשך תהליך האקולטוראציה של שכבות מסויימות במזרח־אירופה. גורם נוסף שהִשפיע על תהליך זה של התחברות בין המגמות היה התגברות המֶתח ביחסים בין יהודים ולא־יהודים — האנטישמיות במערב־אירופה ובמרכזה, והאנטישמיות והפרָעות ביהודים במזרח־אירופה. מכאן צמחה, בכיוון אחד, תנועת חיבת־ציון. כיוון מחשבה שונה, שפנה לשינוי תנאֵי הקיום היהודי בתפוצות במסגרת תוכנית מדינית־כלכלית מרחיקת לכת עתיד היה להניח את היסודות לסוציאליזם היהודי. כיוון אחֵר הוביל לאוטונומיזם ולטֶריטוריאליזם.

הרב צבי הירש קאלישר

הרב עזריאל הילדסהיימר

ליאון פינסקר

הציונות — ארץ־ישראל

1897 הקונגרס הציוני הראשון. הקמת ההסתדרות הציונית העולמית
1897–1904 'התקופה הפוליטית'. חתירה להשגת 'צ'ארטר' כביסוס מדיני למפעל הציוני בארץ־ישראל
1901 הקונגרס ה־5. ויכוח על 'שאלת התרבות' ומהותה בתנועה הציונית
1903 הקונגרס ה־6 'פרשת אוגנדה'. התגברות המגמה הארץ־ישראלית
1903–1909 ויכוח בין 'מעשיים' ו'פוליטיים' על דרך הפעילות הציונית
דצמבר 1906 ועידת הלסינגפורס של התנועה הציונית ברוסיה: 'עבודת ההווה' כחלק של התוכנית הציונית
1907–1911 התגבשות המגמה 'הסינתטית' בפעילות הציונית
1908 פתיחת המשרד הארץ־ישראלי של ההסתדרות הציונית העולמית (ביפו)
1917 הצהרת בלפור
1918 הכיבוש הבריטי של ארץ־ישראל
1920 הנהגת ממשל אזרחי בארץ־ישראל בראשות הנציב העליון הרברט סמואל
1922 אישור המנדט הבריטי על ארץ־ישראל
1922 הפרדת עבר־הירדן מארץ־ישראל

Foreign Office,
November 2nd, 1917

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet.

"His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country".

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

Yours,
Arthur James Balfour

הצהרת בלפור

הַצִּיּוֹנוּת הַסּוֹצְיָאלִיסְטִית

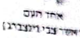
התנועה הציונית־הסוציאליסטית, שהחלה להתארגן בסוף המאה ה־19, עתידה היתה למלא תפקיד מכריע בהתפתחותו של הבית היהודי הלאומי בארץ־ישראל ובהקמת המדינה. במשך כל שנות קיומה התלבטה התנועה בין מגמות וכיוונים: בין ציונות לאוטונומיזם ולטריטוריאליזם, ובין סוציאליזם מארכסיסטי לסוציאליזם עממי לא־מארכסיסטי. אחרי המהפכה הרוסית ב־1917, נאלצה התנועה הציונית־הסוציאליסטית להתמודד עם האתגר הקשה של הקומוניזם. רעיונות אלו התבטאו גם במישור הארגוני, והביאו להקמת סיעות ומפלגות, שהתפלגו והתאחדו בהתאם לנסיבות.

הנציג העיקרי של המגמה הציונית־הסוציאליסטית בראשית דרכה היתה תנועת פועלי־ציון, אשר התארגנה ב־1907 במסגרת ברית עולמית. זרוע אחרת היו 'צעירי ציון' שהופיעו בתקופת המהפכה הראשונה ברוסיה, אך היו חזקים פחות בגולה ומרכז כוחם העיקרי היה דווקא בארץ־ישראל. החלק הארץ־ישראלי ('הפועל הצעיר') של התנועה והחלק שבתפוצות קיימו ביניהם קשר שלא היה תמיד הדוק. הם גרסו לעתים דרכים רעיוניות וארגוניות שונות, שכן הבעיות שהמפלגות נאלצו להתמודד אתן היו שונות בארץ ובגולה. בראייה כוללת ניכרת בכל זאת מגמה של התקרבות בין המפלגות, בינן לבין עצמן, ובין הגולה לבין ארץ־ישראל. הקמת 'האיחוד העולמי' ב־1932 (שהקבילה להקמת מפא"י בא"י ב־1930) הביאה לאיחוד בגולה של שלוחות שתי המפלגות. היא גם סימלה את עליית כוחה וסמכותה של המפלגה בארץ על המפלגה בגולה.

מראשית שנות ה־20 והלאה התארגן בגולה ובארץ עוד זרם ציוני־סוציאליסטי — הוא תנועת 'השומר הצעיר', שהיתה לו דרך והתפתחות משלו, תחילה כארגון נוער ואחר־כך גם כתנועה קיבוצית התיישבותית ומדינית בארץ־ישראל.

הֲגוּת הַצִּיוֹנִית וּמַרְכִּיבֶיהָ

שלושה היו המרכיבים ההכרחיים של הרעיון הציוני, ואפשר למצאם אצל כל אחד מהוגי־הדעות של הציונות: לאומיות (כלומר, השפעת הרעיונות של הלאומיות המודרנית), הקשר לארץ־ישראל, ותגובה לאנטישמיות (כלומר, השפעת הלחץ על היהודים בארצות רבות ותורת האנטישמיות המודרנית). המשקל של שלושת המרכיבים אצל כל הוגה והוגה יצרו את הגוונים השונים של ההגות הציונית. בצירוף מסויים הולידו המרכיבים עוד רעיון בעל כוח מניע רב ובעל משמעות היסטורית מרחיקת־לכת: רעיון 'שלילת הגלות', האומר, שהקיום הפיזי והרוחני של עם ישראל בקֶרב הגויים אינו רצוי ואינו אפשרי עוד, ויש לשנות את המצב ההיסטורי הזה שהתקיים קרוב לאלפיים שנה. צירוף רעיוני אחר בעל השלכות מרחיקות לכת היה צירוף הציונות עם הסוציאליזם, כלומר, הכוונה להקים חברה יהודית חדשה בארץ־ישראל על יסודות של צדק חברתי וכלכלי, לפי תפיסות סוציאליסטיות. עמדה אחרת, שהיתה בעלת משקל כבר בתנועת חיבת ציון אולם פרחה במאה העשרים, היתה הציונות הדתית, שגרסה כי החברה היהודית המתפתחת והולכת בארץ־ישראל צריכה לחיות על פי ההלכה. עוד חלוקה בהגות הציונית היתה בין אלה שהדגישו את השאיפות המדיניות של הציונות, לבין אלה שהדגישו את השאיפות הרוחניות של התנועה. גם בחלוקה זו בין 'פוליטיים' ל'רוחניים' ניכרת, בגבולות ידועים, השפעת ההבדל שבצירוף שלושת המרכיבים הבסיסיים של הרעיון הציוני — לאומיות, קשר לארץ־ישראל ותגובה לאנטישמיות.

אחד העם (אשר צבי גינצברג)

ליאון פינסקר (שנות ה־80 של המאה ה־19) — האנטישמיות היא מחלה ללא מרפא. על היהודים להתרכז בארץ משלהם

תיאודור הרצל (1904–1896) — המדינה היהודית היא צורך של העם היהודי ושל אומות העולם

יחיאל מיכל פינס (משנות ה־90 של המאה ה־ 19) — ייחודו של עם ישראל — ייחוד דתי הוא. היישוב בארץ־ישראל צריך לחיות לפי ההלכה

אחד העם (מ־1889) — בארץ ישראל יקום מרכז רוחני לאומי שישפיע על האומה כולה

נחמן סירקין (מ־1898) — המדינה היהודית העתידה חייבת להיות סוציאליסטית (לא בהכרח בארץ־ישראל)

שלילת הגלות | תגובה לאנטישמיות | לאומיות | קשר היסטורי לארץ־ישראל

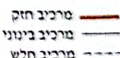
ישראל פרידלנדר (מ־1907, בארה"ב) — על שני מרכזים יעמוד עם ישראל: ארץ־ישראל וארה"ב

בר בורוכוב — 'המצע שלנו' (1906). ההגיון החברתי־כלכלי מחייב את ריכוזו של עם ישראל בארץ משלו וההגיון המטריאליסטי־היסטורי קובע שזו ארץ־ישראל

מרדכי מ. קפלן (מ־1930, בארה"ב) — על שני מרכזים יעמוד עם ישראל: ארץ־ישראל וארה"ב

יעקב קלצקין (משנות ה־20 של המאה ה־20) — הגלות תתחסל כי אין היא ראויה שתתקיים. מקבל רבות מן הטענות של האנטישמים לגבי ההשפעה השלילית של היהודים

דוד בן גוריון (אחרי קום המדינה) — עקרון העלייה לארץ־ישראל, ממלכתיות יהודית בארץ־ישראל

התרשים מציין את רוב ההוגים על פי עמדתם הכללית, אף כי בכתביהם העיקריים עשויים להתגלות קווי קשר שונים עם מרכיביה של ההגות הציונית. לדוגמה, לפי חיבורי היסוד של הרצל ('מדינת היהודים', 1896) ושל פינסקר ('אוטואמנציפציה', 1882), יעלם הקשר לארץ־ישראל. לעומת זאת מצויין בתרשים חיבורו של בורוכוב ('המצע שלנו' 1906), על שום חשיבותו לגיבוש הזרם הציונית־הסוציאליסטית המארכסיסטית, למרות שהערכה כוללת של עמדת בורוכוב היתה מחזקת את מרכיב הקשר לארץ־ישראל.

רֵאשִׁית הַתְּנוּעָה הַצִּיּוֹנִית

גיבוש רעיון הלאומיות היהודית, יחד עם השאיפות ליישוב ארץ־ישראל והלחץ הגובר על היהודים בארצות שונות באירופה הולידו, החל משנות השמונים של המאה הי"ט, את יסודות המבנה הארגוני, שבמרוצת השנים עתיד היה להיעשות להסתדרות הציונית העולמית. ראשיתה של התנועה הציונית המאורגנת, או תנועת 'חיבת ציון', כפי שנקראה בשנות ה־80 וה־90, היתה צנועה.

כינוס הקונגרס הציוני הראשון, באוגוסט 1897, פתח תקופה חדשה בהתארגנות הציונית. בראשותו של תיאודור הֶרצל, נעשתה התנועה ארגון עם שלוחות ברוב הארצות שחיו בהן יהודים. נוסח מצע ותוכנית פעולה, והוקמה לשכה מרכזית. הקונגרס הציוני (שהתכנס עד 1901 מדי שנה בשנה ואחר כך בכל שנתיים) נעשה למפגש הבינלאומי החשוב ביותר של העם היהודי. הציונות עוררה ויכוחים אין־סוף בתוך העם היהודי ומחוצה לו. בשנים הראשונות התלבטו ציונים 'מדיניים' עם ציונים 'מעשיים' על סדר העדיפויות של הפעולה הציונית. ויכוח חריף התנהל בעניין התוכנית התרבותית של התנועה הציונית — אם בכלל רצויה היא, ואם כן, מה יהיה אופיה. 'פרשת אוגנדה', ב־1903, הדגישה את מחויבות התנועה הציונית לארץ־ישראל. ועידת הלסינגפורס של התנועה הציונית הרוסית, בדצמבר 1906, קיבלה את עיקרון הפעילות הציונית גם בקהילות בגולה ('עבודת־הווה').

הרצל, הוגה 'הציונות הפוליטית' ומנהיג התנועה, מת ב־1904. יורשו, דוד וולפסון, שניסה להמשיך באותו הקו המדיני, נאלץ להתפשר עם הדעות האחרות. הנהגה ציונית חדשה שעלתה לשלטון ב־1911, ושמושבה היה בברלין, פעלה לפי קו חדש, הוא 'הציונות הסינתֶטית', שהתגבש באותן השנים ושמטרתו היתה לקבל עקרונית את כל הגישות שרָווחו בתנועה הציונית ולהפעיל אותן בהתאם לצורך ולסיכויים של אותה השעה.

מלחמת העולם הראשונה והצטרפות תורכיה אל מעצמות המרכז (גרמניה ואוסטרו־הונגריה), יצרו את הרקע להזדמנות ההיסטורית של התנועה הציונית. 'הצהרת בלפור' (2.11.1917) שיקפה אינטֶרסים וסנטימֶנטים מרכזיים בממשל ובדעת הקהל באנגליה. לגבי הציונים היתה ההצהרה הזדמנות יקרה וחם מיהרו לנצל אותה לאחר הכיבוש הבריטי של ארץ־ישראל ב־1917/1918. החלטות סאן רֶמו באפריל 1920, והמַנדט הבריטי על ארץ־ישראל, שאושר על ידי חבר הלאומים ביולי 1922 — שני מסמכים ברוח הצהרת בלפור — היו אבני־דרך משפטיות ומדיניות לקראת ראשית הקמתו של הבית היהודי הלאומי בארץ־ישראל. חידוש העלייה לארץ־ישראל (1919/20) וצעדיה השל... של התנועה הציונית הוסיפו את הממד הפנימי לאותה המטרה.

תְּנוּעוֹת נֹעַר — אִרְגּוּנֵי סְטוּדֶנְטִים

החלק הצעיר של האוכלוסיה היהודית, שהתארגן בתנועות נוער ובארגוני סטודנטים, מילא שורה של תפקידים ציבוריים וחברתיים מעניינים בחיי היהודים, מסוף המאה ה־19 והלאה. בתנועות הנוער ובארגוני הסטודנטים התגבש חלק ניכר של המנהיגות היהודית במאה ה־20. בהתגלמותן הציונית והחלוצית, היה לתנועות הנוער חלק חשוב במפעל הציוני בארץ־ישראל. מצד שני, הבדלים מהותיים בהשקפת העולם הפרידו בין ארגוני־הסטודנטים היהודיים, שקמו באירופה החל מסוף המאה ה־19, לבין תנועות הנוער היהודיות, שצמחו החל מראשית המאה ה־20. אלה ואלה ייצגו אמנם את החלק הלא־ממוסד של החברה היהודית, ואת אי־שביעות הרצון מן האופי של החברה או ממערכת היחסים שבין יהודים ובין לא־יהודים, אך הדבר התבטא בכל קבוצה בדרך שונה.

לתנועות הנוער היהודיות היו שני ענפים עיקריים, שונים זה מזה: ענף אחד צמח במערב־אירופה, ובעיקר בגרמניה. התנועות העיקריות שם היו ה'בְּלאו־וַיִיס' (לפני מלחמת העולם הראשונה), ה'קאמֶראדֶן', ומה שעתיד היה להתגבש לתנועת 'הבונים — נוער חלוצי' (שתיהן אחרי מלחמת העולם הראשונה). אגודות הנוער היהודיות הושפעו מתנועת הנוער הגרמנית הקלאסית (כדוגמת ה'וַנדֶרפוֹגֶל'), אשר ביקשה לעצב אדם חדש בדרך של התפתחות נפשית במסגרת חברתית בעלת תכונות סגוליות. ה'בְּלאו־וייס', ה'קאמֶראדֶן' ו'הבונים — נוער חלוצי' הוסיפו את המימד היהודי למטרותיהן, וביקשו לטפח בקֶרב חבריהן מודעות יהודית ודבקות בערכים יהודיים. התפתחותן הפנימית הביאה בהדרגה את רוֹב חבריהן של תנועות אלו אל הציונות.

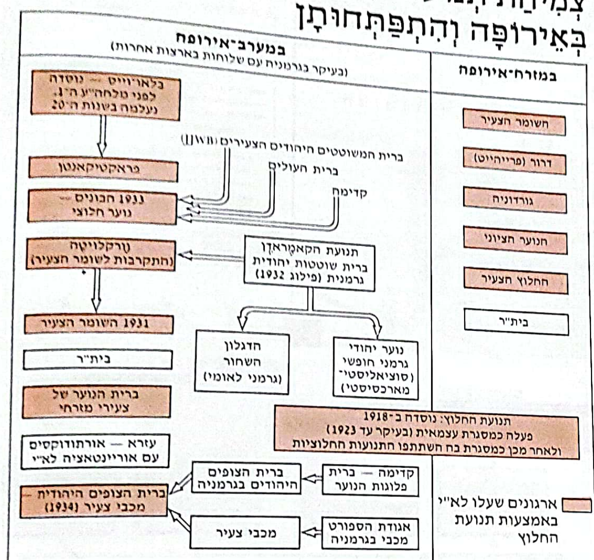
הענף השני של תנועת הנוער היהודית, שמֶרכזו היה במזרח־אירופה, הצמיח סוג חדש של תנועה — תנועת הנוער הציונית. זו הִציבה לעצמה מטרות מוחשיות הרבה יותר מאשר תנועת הנוער הקלאסית, ויחד עם זאת ידעה להִמנע — בגבולות הידועים ולפרק זמן מסויים — מן הגורל הבלתי־נמנע כמעט של כל תנועת נוער: להתפזר עם התבגרות חבריה, או להֵעשׂות לזרוע של מפלגה פוליטית זו או אחרת. כל תנועות־הנוער במזרח־אירופה צמחו בין שתי מלחמות העולם. דוגמה מעניינת ביותר של תנועת נוער יהודית היתה 'השומר הצעיר': ראשיתה כאיגוד משוטטים צעירים לפי מיטב המסורת הקלאסית, שקיבלה את הציונות, את הסוציאליזם ואת החלוציות, הקימה בארץ־ישראל קיבוצים שהתאחדו במשך השנים לתנועה קיבוצית, ויסדה מפלגה פוליטית בארץ — וכל זה תוך רצון וּמאמץ להוסיף ולקיים את תנועת הנוער, כמסגרת לדור הצעיר.

תנועות הנוער הציוניות הושפעו מן ההתפלגות הרעיונית של התנועה הציונית, ונטו לימין (בית"ר), לשמאל, או לעֲמָדות דתיות. גדולות וחשובות במיוחד היו תנועות הנוער השמאלניות למיניהן, שעֶקרון החלוציות היה מאבני היסוד של פעילותן. רעיון 'ההגשמה', נוסף על עֶרכי היסוד של תנועת הנוער הקלאסית, לבש בקֶרב הנוער הציוני משמעות של משימה רוחנית־אישית ולאומית־ציבורית גם יחד. הקמת תנועת 'החלוץ' [...] שתנועות הנוער היהודיות יכלו להגשים בה את רעיונותיהן הקנוי[...] תנועות הנוער החלוצית הפכה לחוד־החנית של המפעל הציוני, והוא בצע[...] משימות מרחיקות לכת בארץ־ישראל. לתנועת הנוער הציונית היה חלק חשוב בהקמת התנועה הקיבוצית ובהתפתחותה.

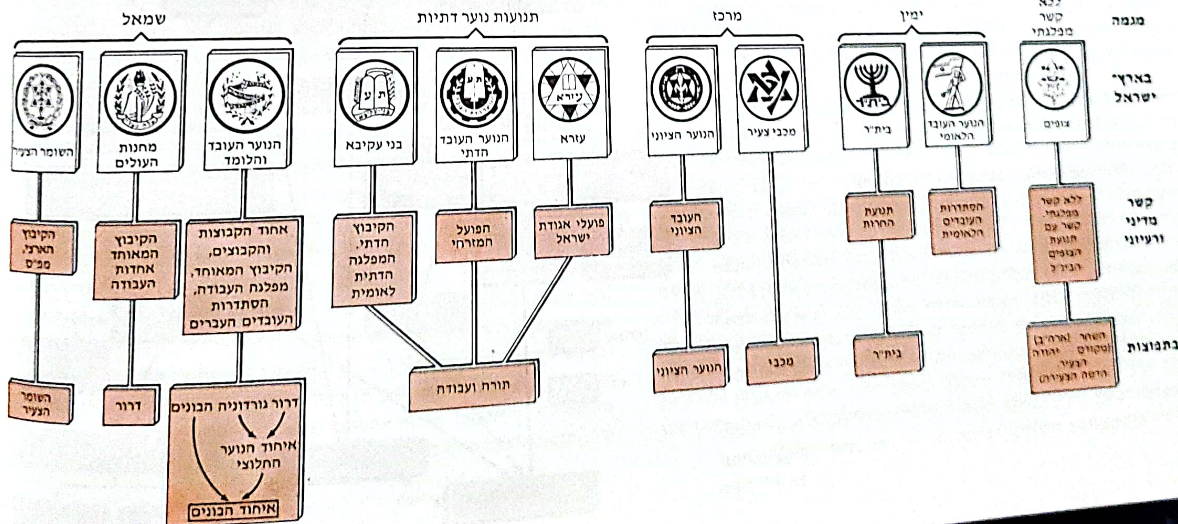
במרוצת הזמן התפתחו שלוחות של תנועות הנוער הציוניות המזרח־אירופיות, בארצות הבלקן, ובארצות ההגירה היהודית — ביבשת אמריקה, בדרום־אפריקה ובאוסטרליה. 'יהודה הצעיר', תנועת הנוער הציונית האמריקנית, נוסדה בעשור הראשון של המאה ה־20. 'יהודה הצעיר' שמה דגש על החינוך הציוני, אולם היתה חסרה את מימד ההסתייגות והמרד החברתי שאִפיין את תנועות הנוער האירופיות. כמו כן לא דרשה מחבריה הגשמה חלוצית אם כי צידדה בעלייה לארץ. שלוחות הוקמו גם בקֶרב הקיבוצים היהודיים בארצות המוסלמיות, בעיקר בארצות המַגרֶב, במצרים, בעיראק ובאיראן.

יש להזכיר גם תנועות יהודיות אחרות, כמו תנועת הנוער של ה'בונד' הסוציאליסטי, אם כי זו שייכת יותר לסוג ארגוני הנוער שהיו זרועות של מִפלגות פוליטיות.

צְמִיחַת תְּנוּעוֹת הַנֹּעַר בְּאֵירוֹפָּה וְהִתְפַּתְּחוּתָן

תְּנוּעוֹת הַנֹּעַר וּמְגַמּוֹתֵיהֶן הָרַעְיוֹנִיּוֹת

אִרְגּוּנֵי סְטוּדֶנְטִים בְּאֵירוֹפָּה

הופעתן של אגודות נפרדות של הסטודנטים היהודים היתה ביטוי מובהק של המתחים בין יהודים ללא־יהודים שנתקלו בהם סטודנטים יהודים בכניסתם לאוניברסיטאות. מתחים אלה היו חריפים במיוחד בגרמניה ובאוסטריה, שם היו ארגוני הסטודנטים באוניברסיטאות (תופעה 'גרמנית' מובהקת) למוקד של הלכי רוח אנטישמיים. ברור, עם זאת, שגם גורמים חיוביים, כמו עצם ההזדהות היהודית של חברי האגודות, תרמו להתארגנותם הנפרדת. גם בארצות הברית התפתחו ארגוני־סטודנטים יהודיים רבים, מסיבות שונות מֵאלו שבאירופה, אם כי גם שם היה משקל ידוע לגורם ההפלייה החברתית.

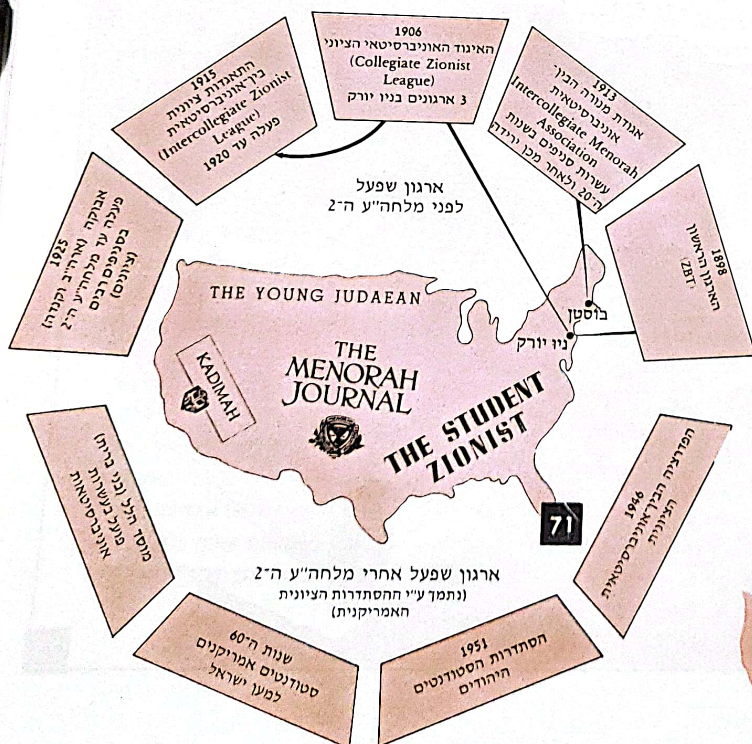
תופעה בפני עצמה היו האגודות של סטודנטים יהודים יוצאי מזרח־אירופה. עקב המגבלות שהוטלו על מספר היהודים באוניברסיטאות בקיסרות הרוסית מן החלק האחרון של המאה ה־19, נאלצו רבים מהם לבוא למרכז־אירופה ולמערבה כדי לרכוש השכלה אקדמית, והם הקימו אגודות שהצטיינו בפעילותן האינטלקטואלית התוססת.

1889 חברה מדעית רוסית (לאומית ציונית)
1892 ישראל הצעירה
1893 החברה ההומאניטארית היהודית
(איחוד)
1895 התאגדות הלומדים היהודים
1900 איגוד סטודנטים יהודים (V.J.St)
1901 ברית קורפוראציות יהודיות (B.J.C.)
1902 התאגדות חשמונאית
1906 איחוד ההתאגדויות הציוניות (K.Z.V.)
1914–33 איחוד ההתאגדויות היהודיות (K.J.V.)
1920 ברית קורפוראציות ציוניות (B.Z.K.)
1920 'קדימה'
1922 כמה אגודות עוזבות
1922 נסיונות ליצירת מסגרת משותפת עם ה'בלאו־וייס'

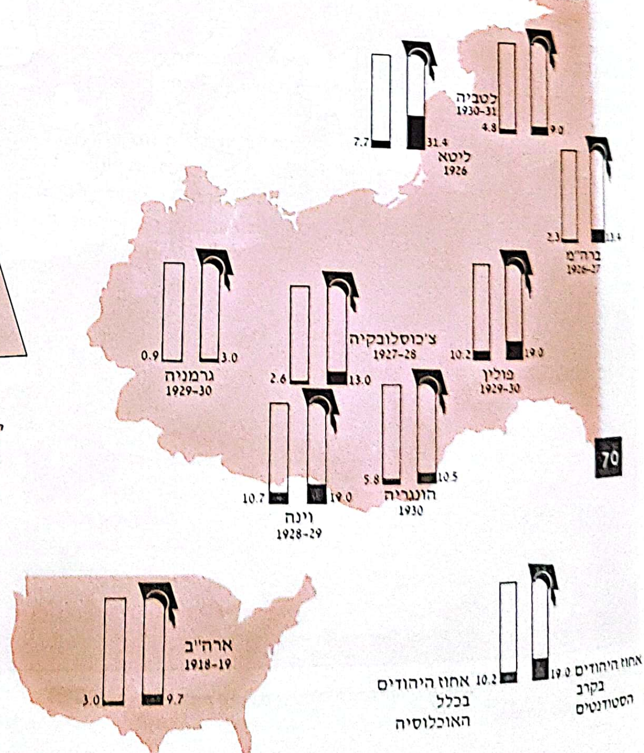
הצטרפות ל:
איגוד הסטודנטים היהודים (V.J.St)
ברית התאגדויות ציוניות (B.Z.K.)
ברית קורפוראציות יהודיות (B.J.C)

אִרְגּוּנֵי סְטוּדֶנְטִים בְּאַרְצוֹת הַבְּרִית

שִׁעוּר הַסְּטוּדֶנְטִים הַיְּהוּדִים בִּכְלַל הָאוּכְלוּסִיָּה

הַיְהוּדִים בְּמָרוֹקוֹ

יהדות מרוקו היתה הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בארצות האסלאם בעת החדשה. לפי האומדן, ישבו במרוקו בשנים הראשונות של המאה העשרים קרוב ל־100,000 יהודים. אלה היו מפוזרים על פני הארץ כולה, במאות כפרים, עיירות וערים. ישיבתם של היהודים במרוקו היא מן העתיקות ביותר בתולדות עם ישראל, ונראה שקהילות מאורגנות התקיימו שם כבר בתקופת הבית השני. תוך עליות וירידות, נמשך קיומה המאורגן של יהדות מרוקו גם בימי הביניים. רציפות היסטורית זו הטביעה את חותמה על אופייה של יהדות מרוקו ועל חלוקתה הפנימית. לקראת העת החדשה אפשר היה להבחין בשלוש קבוצות שונות: תושבי ערי החוף האטלנטי, תושבי הכפרים בדרום ובפנים הארץ, ותושבי ההרים, הקרובים לאוכלוסיה הברברית. בקרב תושבי הערים היה הבדל בין הוותיקים לבין 'המגורשים', הם צאצאיהם של יהודי ספרד שהגיעו למרוקו בעקבות הגירושים של המאות ה־14 וה־15. עד לכיבוש הצרפתי של מרוקו ב־1912 התנהלו חיי היהודים בארץ זו לפי הדפוסים המקובלים בארצות המוסלמיות, והיהודים נחשבו לבני חסות של השליט המקומי. במשך המאה ה־19 היה מצבם של יהודי מרוקו בלתי־אחיד: אלה שגרו בערים, ששלטון השולטאן בהן היה ממשי, נהנו מהגנה ומהזדמנויות כלכליות רבות. אלה שגרו במקומות מרוחקים נפלו קורבן לרדיפות. הרדיפות הביאו לנסיונות התערבות מצד אישים וארגונים יהודיים באירופה.

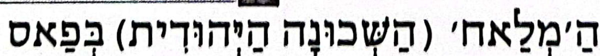
ב־1864, בעקבות ביקור משה מונטיפיורי, ביטל השולטאן מולאי מחמד חוקי הפלייה שונים נגד היהודים, אך נאלץ לחזור בו מעט אחר כך, בלחץ השליטים המקומיים וכהני הדת. הנהגת ה'חסות' (Protectorat) הצרפתית על מרוקו ב־1912 הביאה למעשה להטבה ניכרת במעמדם של היהודים, אם כי הצרפתים השאירו את סדרי המנהל הפנימיים על כנם. להלכה, רק ב־1956, אחרי קבלת עצמאותה של מרוקו, השיגו בני כל הדתות שוויון אזרחי מלא. אין ספק, עם זאת, שהשנים 1912-1948 היו ליהודי מרוקו שנות שלווה וקידמה, אך גם שנות תמורה פנימית עמוקה. היהודים עברו תהליך קיצוני של עיור, ורבים מתושבי הכפרים במרכז ובדרום היגרו למרכזי החוף. לקראת אמצע המאה ישבו כבר כמחצית מיהודי מרוקו במספר ערים גדולות, ובעיקר בקאזאבלאנקה. יחד עם איזור טנג'יר (בינלאומי) ומרוקו הספרדית הגיע מספרם לכ־200,000-250,000 נפש — כמחצית מכל האוכלוסיה היהודית בצפון־אפריקה. יהודי מרוקו, בדומה ליהודי אלג'יריה ותוניסיה, קלטו במהירות את ההשפעה התרבותית הצרפתית, במידה רבה הודות לרשת בתי הספר של כי"ח (ב־1948 פעלו במרוקו יותר מ־50 בתי ספר של הארגון).

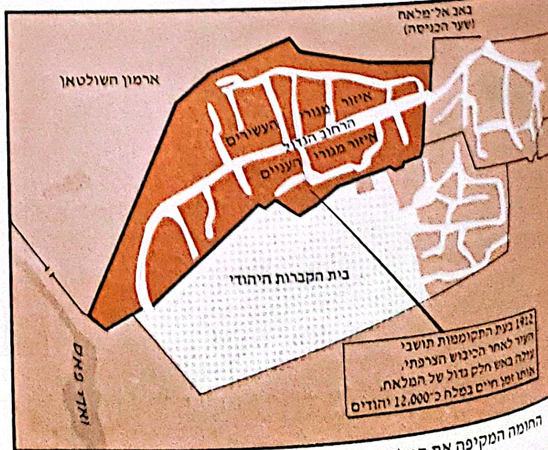
עם הקמת מדינת ישראל החלה יהדות מרוקו להתפורר. ב־1962 ירד מספרם ל־160,000, ובסוף שנות ה־80 לכ־25,000 יהודים, כששלושה רבעים מהם מרוכזים בקאזאבלאנקה. היהודים עברו בעיקר לישראל ולצרפת אך גם לארה"ב ולאמריקה הדרומית.

הַ'מְלַאח' (הַשְּׁכוּנָה הַיְּהוּדִית) בְּפַאס

ה'מלאח' של פאס נמצא בעיר החדשה, צמוד לארמון השולטאן. השכונה היתה קטנה, מוקפת חומה וצפופה מאד. ב־1912 חיו בה כ־12,000 יהודים. היא היתה מחולקת לשני חלקים, שביניהם הפריד ה'רחוב הגדול'. בחלק הצפוני־המזרחי, שהיה גבוה יותר וצמוד לשטח הארמון, חיו העשירים, ובחלק הדרומי, הנמוך יותר, חיו העניים.

ב־1912 נשרף חלק גדול של ה'מלאח', בעת התקוממות תושבי העיר, לאחר הכיבוש הצרפתי של מרוקו.

החומה המקיפה את המלאח (השכונה היהודית)

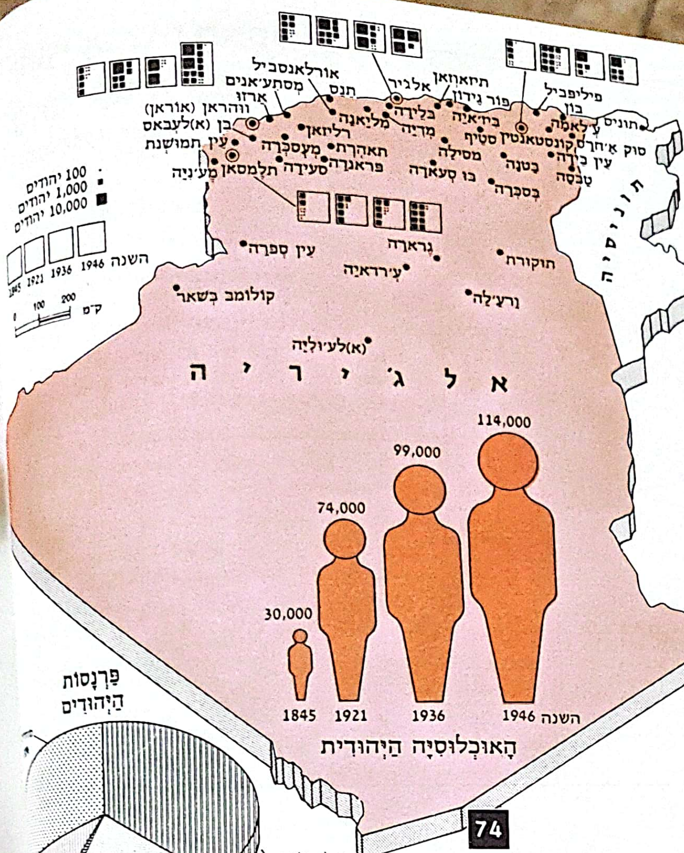
הַיְהוּדִים בְּאַלְג'ִירְיָה

יהודי אלג'יריה, שישבו בארץ זו מימים קדומים, חיו במאה ה־19 בשלווה יחסית, במסגרת קהילות שדפוסיהן הארגוניים היו עתיקים למדי. רוב יהודי אלג'יריה חיו בערים לאורך החוף, במספר קהילות גדולות יחסית (אוראן, אלג'יר, קונסטאנטין, תלמסאן, ואחרות) בעלות מסורת ומנהגים משלהן. בראש כל קהילה עמד ה'מקדם' (זקן היהודים, שיח' אל־יהוד) שסמכויותיו היו רבות. ליהודים יוצאי ספרד היו מוסדות משלהם.

הכיבוש הצרפתי של אלג'יריה ב־1830 הביא ליהודים מצב של חופש וזכויות שלא היתה לו הקבלה בשום מקום אחר בארצות המוסלמיות. יתרה מזו, יהודי המרכזים הגדולים לאורך החוף, זכו ב־1870 לאזרחות צרפתית (חוק קרמיה). מעמדם החדש גרם למתח בינם לבין האוכלוסיה המקומית (הן המוסלמים והן המתיישבים הנוצרים מצרפת), והביא לפרעות נגד היהודים ולהתארגנות אנטישמית לפי הנוסח הידוע בצרפת. אולם מראשית המאה ה־20 נרגעו הרוחות.

השלטון הצרפתי הנהיג ביחס ליהודים את שיטת הארגון הקהילתי המקובלת ליהודי צרפת. שלוש 'קונסיסטוריות' הוקמו בערים העיקריות (אלג'יר, קונסטאנטין, ואוראן), שהיו קשורות לקונסיסטוריה המרכזית שבפאריס ולממשל הצרפתי באלג'יריה. יהדות אלג'יריה עברה תהליך מהיר וקיצוני של 'מערביזציה'. בני המשפחות האמידות התחנכו באוניברסיטאות צרפתיות ומילאו אחר כך עמדות חשובות בממשל, באוניברסיטאות ובמקצועות החופשיים.

ימי מלחמת העולם השנייה היו תקופה של פחד ומצוקה ליהודי אלג'יריה, לאחר שמשטר וישי ביטל את חוק קרמיה. בעקבות המאבק לעצמאות אלג'יריה בין השנים 1956 ל־1962, נוכחו היהודים לדעת שמעמדם בארץ הולך ומתערער. רובם — כ־130,000-140,000 ב־1955 — היגרו לצרפת, ומקצתם לארצות אחרות ולמדינת ישראל. בסוף שנות השבעים של המאה ה־20 נותרו באלג'יריה כ־1000 יהודים בלבד.

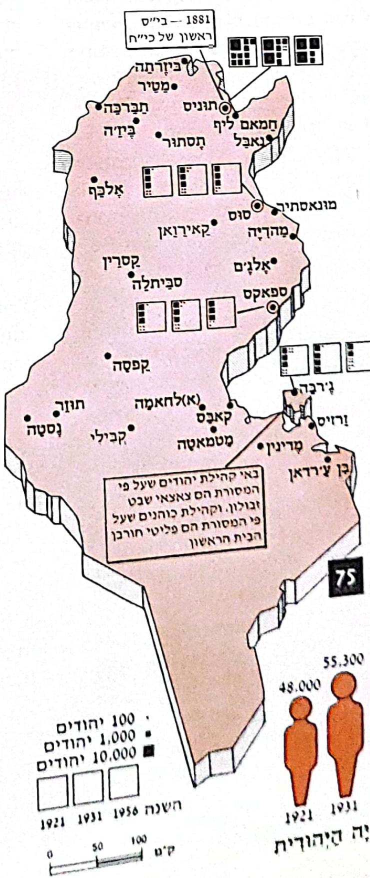
הַיְּהוּדִים בְּתוּנִיסְיָה

יהודי תוניסיה התחלקו במאה ה־19 ובמאה ה־20 לשתי קבוצות עיקריות: יהודים מקומיים ('תואנסה') ויהודים פורטוגלים־ספרדים ('גרנה'), שבהם נמנו יהודים רבים שחיו קודם לכן באיטליה. שתי הקבוצות התקיימו בנפרד. במאה ה־20, כשלעיתים התחדדו היחסים ביניהם. הדבר הקשה על ההתארגנות הפנימית של היהודים, ואף עורר בעיות ביחסים עם השלטון. קהילה מעניינת במיוחד, מן הוותיקות ביותר בצפון־אפריקה, חיה באי ג'רבה. אגדות רבות קשורות ביישוב היהודי במקום, שמנה בשנות ה־40 של המאה העשרים למעלה מ־4,000 נפש.

באופן כללי, בלטו היהודים במסחר ובמלאכה, בעיקר בבירה תוניס. הם מילאו תפקיד מרכזי בקשרים הכלכליים שבין תוניסיה לבין ארצות אירופה (ובעיקר, צרפת ואיטליה). קשרים אלה אף הביאו להתערבות המעצמות בעתות משבר. לדוגמה, התערבות צרפתית ב־1857 הכריחה את השליט מוחמד, להעניק ליהודים כתב זכויות (אולם תוקפו לא הָאריך ימים).

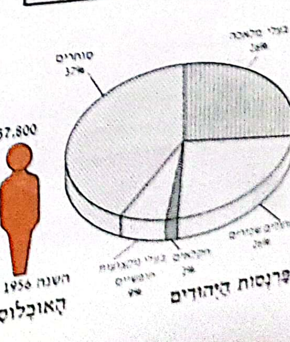
ב־1881 הפכה תוניסיה ל'ארץ־חסות' צרפתית, דבר שמשך את היהודים בהדרגה לתחום ההשפעה התרבותית הצרפתית. בתקופת השלטון הצרפתי אורגנו מחדש מוסדות הקהילה. הוקמה 'קופת העזרה והצדקה', שהשתתפו בה נציגי החלקים השונים של האוכלוסיה היהודית. הנהלתה עמדה בראש הקהילה, מוסדות הדת, הסעד והחינוך שלה. יהודים תוניסאים רבים רכשו השכלה גבוהה בצרפת ומילאו תפקיד בולט במקצועותיהם בתוניסיה.

בימי מלחמת העולם השנייה היתה תוניסיה בזירת הקרבות בצפון־אפריקה, והיהודים סבלו תחת השלטון הצבאי הגרמני בשנים 1942-1943. לאחר שתוניסיה קיבלה עצמאות ב־1955, זכו היהודים לשיווי־זכויות. עמדת המדינה ביחס למדינת ישראל היתה מן המתונות שבעולם הערבי, לפחות עד 1967. אף־על־פי־כן, במשך שנות החמישים ושנות השישים עזבו רוב היהודים את הארץ, רובם לישראל ולצרפת, ומקצתם לארצות אחרות. בסוף שנות השבעים של המאה ה־20 נותרו בתוניסיה כמה אלפי יהודים, בעיקר בעיר הבירה

בָּתֵּי הַכְּנֶסֶת בַּ'חָארָה' (הַשְּׁכוּנָה הַיְּהוּדִית) שֶׁל תּוּנִיס

הַיְהוּדִים בְּמִצְרַיִם

במאות ה־17 וה־18 חיו רוב יהודי מצרים בשתי קהילות גדולות ומאורגנות — קאהיר וַאֲלֶכְּסַנְדְרִיָה, ומיעוטם בקהילות קטנות יותר (כַשיד, מַנְצורה, דַמְיַט) ואף מפוזרים בכפרים. מספרם הכולל בראשית המאה ה־19 נֶאמד ב־5,000-7,000 נפש, וביניהם כ־1,200 קָרָאים.

בתקופת שלטונו של מֻחַמַד עַלי (1805-1848) נפתחה מצרים להשפעות מודרניות אירופיות. שליט זה אף שיפר את מצבם של יהודי מצרים. הֵחלה תקופה של פריחה כלכלית ואֵירופֵּיזַציה, לפחות אצל השכבות האמידות. היהודים הוותיקים בארץ היוו קבוצת מיעוט ולרובם היתה נתינות עות'מאנית. במאה ה־18 התיישבו סוחרים יהודים אירופיים באלֶכסנדריה ונהנו מזכויות הקאפיטולאציות, כבני חסות של מדינה זרה. עם ההִשתלטות הבריטית על מצרים (1882) הושוו זכויות היהודים לזכויות שאר התושבים, אם כי מבחינה חברתית-כלכלית עדיין נחשבו נחותים במעמדם.

בשנות העשרים של המאה ה־19, בימי מלחמת יָוָן-תורכיה, הֵחלה הגירת יהודים למצרים, בעיקר מאגן הים התיכון. במשך המאה ה־19 גדלה האוכלוסיה היהודית פי חמש בקירוב. השיפור בתנאים הכלכליים מָשַך יהודים מאיטליה, מיָוָן, מקורפו, מעיראק וממרוקו. מן הרֶבע האחרון של המאה ה־19 התיישבו במצרים יהודים אשכנזים רבים, ממזרח־אירופה וממרכזה. הנוכחות של המהגרים החדשים הורגשה במיוחד בַּאֲלֶכְּסַנְדְרִיָה, בהיותה עיר קוסמופוליטית וה'שַעַר' של מצרים לאֵירופה.

מצבם הנוח של יהודי מצרים נמשך במחצית הראשונה של המאה ה־20, אך התערער עם הקמתה של מדינת ישראל. בשנים 1948-1967 היגרו רוב יהודי מצרים לישראל, לדרום־אמריקה, לצרפת, לארה"ב ולבריטניה. היום חיים במצרים כמה מאות יהודים בלבד, המרוכזים בעיקר בקאהיר ובאלֶכסנדריה.

באשר לפרנסותיהם, בראשית המאה ה־19 עסקו מִקצת יהודי מצרים בהלוואה בריבית ובמשכונאות, ואילו רוב היהודים עסקו במלאכה קלה ובמסחר. הסחר האירופי היה ברובו בידי הנוצרים, והיהודים עסקו במסחר קמעוני בבַּזארים, במסחר בעתיקות ובמוצרי תיירות. התפתחות ענף זה עודדה את פיתוח מקצוע החלפנות.

במחצית השנייה של המאה ה־19 הִשתנה במקצת הֶרכב המקצועי, בעקבות עלייה ברמת החינוך. יהודים הֵחלו לשַמֵש כפקידים בחֶברות מִסחר ובקונסוליות ולעבוד במקצועות חופשיים, כגון רפואה ועריכת־דין. סמוך לסוף המאה ה־19 ובמאה ה־20 נכנסו היהודים בתנופה גדולה לעסקים גדולים, דוגמת הסחר הבֵינלאומי והבנקאות.

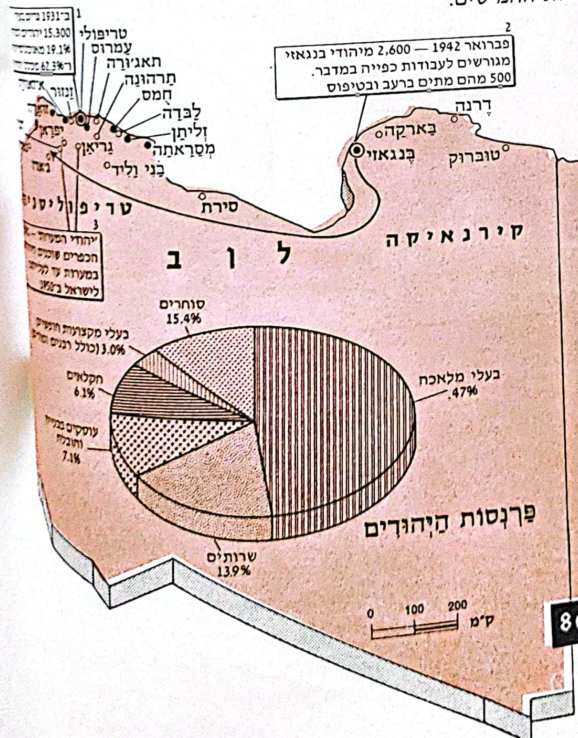
במאה ה־19 היו רוב היהודים מאורגנים בקהילות, שקיבלו את הנְהָייתן הדתית מהקהילות הראשיות בקאהיר ובַאֲלֶכְּסַנְדְרִיָה. הרבנים הראשיים, שנִתמנו מקושטא, ניהלו את ענייני הקהילה בתמיכתם של השלטונות. נכבדים ובני משפחות בעלות השפעה תבעו בהדרגה את זכות ההכרעה בעניינים חשובים, וממחצית המאה ה־19 ואילך הוקמו בהִשתתפותם וְעָדים קהילתיים. הקהילות קיימו שירותי בריאות, חינוך וצדקה ואף אִרגנו עזרה לפליטים שהגיעו ממזרח אירופה בסוף המאה, וּמארץ־ישראל בימי מלחמת העולם הראשונה. אחרי 1840, עם ביקורם במזרח של משה מונטיפיורי ואדולף קרֶמְיֶה, הוקמו בתי ספר בעזרת כי"ח וגורמים אחרים.

קבוצות היהודים החדשות שהתיישבו במצרים, ביקשו להקים קהילות נפרדות, ואכן ב־1854 קמה קהילה איטלקית באלֶכסנדריה, ובשנת 1865 קהילה אשכנזית בקאהיר, זאת על אף לַחצה של העֵדה הספרדית שביקשה למנוע את ההִתבַּדלות. המִבנה הקהילתי לא הִשתנה ביסודו גם במאה ה־20, אם כי ריבוי העדות היהודיות במצרים סייע לכל קבוצה להתארגן בנפרד.

הַיְהוּדִים בְּלוּב

הקהילה היהודית בלוב לא היתה גדולה — כ־25,000 נפש ב־1931. קרוב לשני שלישים מהם נתרכזו בעיר טריפולי, שם הם היוו כ־20% מאוכלוסיית העיר. לבד מבֶּנגאזי ועמרוס (הקרובה לטריפולי), מנו שאר הקהילות היהודיות רק כמה מאות נפש. בדומה ליהודֵי אלג'יריה, חיו היהודים ביישובים שלאורך החוף ובקירבתו. ב־1911 כבשו האיטלקים את לוב מידי התורכים והֶחזיקו בה עד הכיבוש הבריטי, בראשית 1943.

תקופת השלטון האיטלקי היתה בראשיתה נוחה ליהודים, אך קָשָה מִסוף שנות השלושים ובעת המלחמה, עקב הנהגת חוקים אנטי־יהודיים מטעם השלטונות, ופְרעות נגד היהודים מצד האוכלוסיה המקומית. יהודי לוב, ובעיקר אלה שחיו בטריפולי ובבֶּנְגאזי, היוו קהילה סגורה ומגובשת, בעלת זיקה לדת ואהבה רבה לרעיון השִיבה לארץ־ישראל. לאחר הקמת המדינה עלו יהודי לוב רובם ככולם לישראל — הגל העיקרי היה בין 1948 ל־1951 והשאר בשנות החמישים.

הָאוּכְלוּסִיָּה הַיְּהוּדִית

מספר היהודים: 25,200 (1897), 59,600 (1917), 65,600 (1947)

אחוז יהודי מצרים הגרים באלכסנדריה (כ־21,000 יהודים)

אחוז יהודי מצרים הגרים בקאהיר (כ־42,000 יהודים)

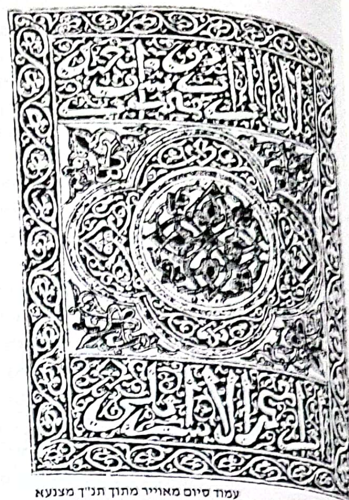
השנה: 1897, 1917, 1947

קהילה ובה עד 500 יהודים

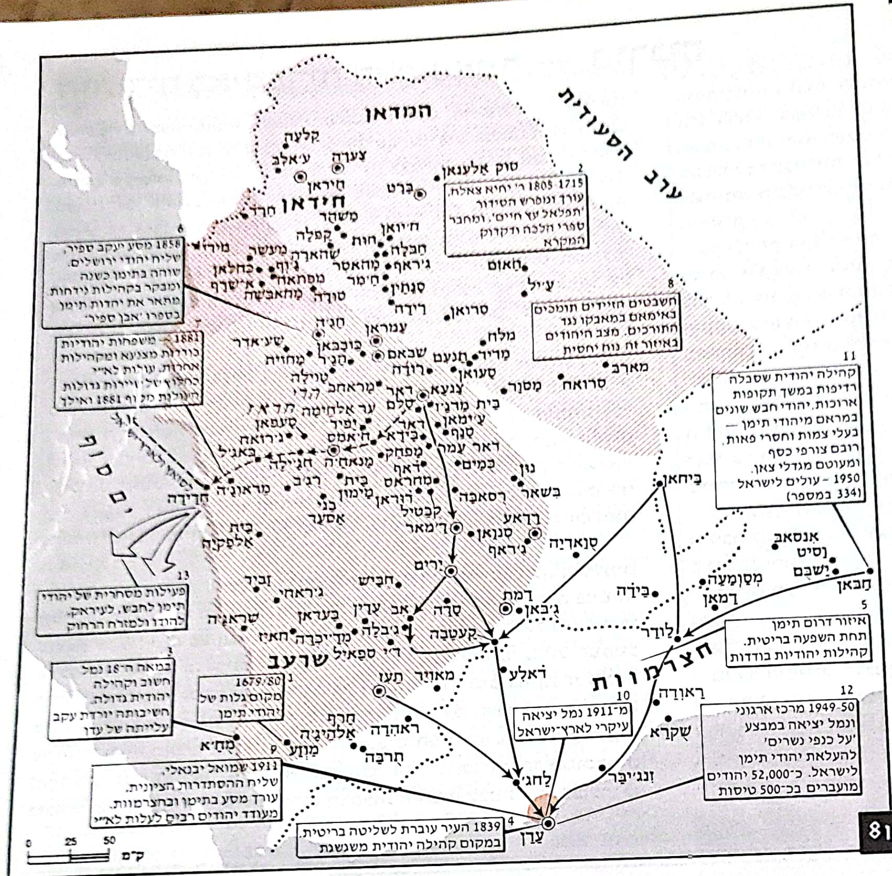
קהילה ובה 500-1,500 יהודים

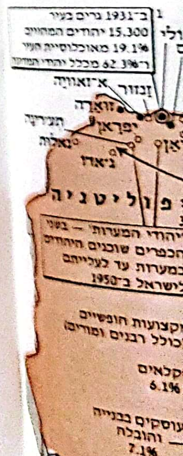
קהילה ובה 1,500 יהודים ומעלה

הַיְּהוּדִים בְּתֵימָן

עמוד סיום מאויר מתוך תנ"ך מצנעא מהמאה ה־15

בדומה לקיבוצים יהודיים אחרים בארצות המוסלמיות, גם בתֵימן חיו יהודים זוּזות רבים. במאות ה־18 וה־19 היו היהודים מפוזרים על פני הארץ כולה במאות קהילות, שהעיקרית ביניהן היתה בעיר הבירה, צַנעַא. בראשית המאה העשרים מנתה קהילה זו בין 5,000 ל־10,000 יהודים, כ־5% עד 10% של אוכלוסיית העיר.

יהודי תימן התרכזו בשלושה אזורים עיקריים, ועוד בשני אזורים קטנים יותר: איזור הרמה המרכזית, מסביב לעיר הבירה צַנעא; האיזור הדרומי (איזור שרעב); האיזור הצפוני (איזור חַידאן-אלשאם) שבמרכזו קהילת צַעדַה. עוד שני אזורים קטנים יותר היו חַבאן וסביבותיה שבחֲצַרמָוֶת ועיר הנמל עַדַן, שהיתה בשליטה בריטית מאז 1839. לבד מהשוני הגֵיאוגראפי, היו בין יהודי האזורים האלה גם הֶבדלים לְשוניים (גם בעברית וגם בערבית), הבדלים בלבוש, במנהגים, בהתפלגות המקצועית, ובמערכת היחסים בין היהודים לבין השלטון והחברה המוסלמית.

להלכה נחשבו היהודים לבני־חסות, והותר להם לחיות על פי דתם ללא כל הפרעה. למעשה, לבד מהחובה לשלֵם את מס הגִ'זְיה, הונהגו כלפיהם כמה חוקים מַפלים, כגון איסור בנִיית בתים גבוהים מִשֶל המוסלמים, איסור רכיבה על סוס, ועוד. מבחינה כלכלית לא הופלו היהודים לרעה והותר להם להחזיק נכסי דְלָא נָיידֵי, וכן לעסוק במסחר.

יהודי תֵימן סבלו מִפגיעות רבות. פגיעה חמורה במיוחד היתה במחצית השנייה של המאה ה־17. בעקבות מאורעות השבתָאות (1667) בוטלו כמה מִצוותיהם (גזירת העטרות), ובשנת 1679 אף הוטלה עליהם גזירת גירוש לעיר מַוְזַע המרוחקת. גזירה זו בוטלה אמנם לאחַר שנה, אך היא זִעזעה את יהדות תֵימן זעזוע עז. במהלך המאות ה־18 וה־19 הוטלו על היהודים גזירות חדשות, כגון סגירת בתי הכנסת בצנעא במשך 30 שנה (1792-1762), וכן בוצעו הלכה למעשה גזירות קודמות, כגון גזירת המקמצים (אוספי האשפה ומְנקי המחראות) וגזירת היתומים שהיתה קשה במיוחד (חובת מסירת יתומים לידי מוסלמים לשֵם חינוכם מחדש). תוקפן של הגזירות האלו היה בעיקר באיזור המרכז והדרום, שהיו בשליטת האמאם. בצפון ובמזרח שלטו ראשי השבטים המקומיים, ולעיתים קרובות היה מצַבם של היהודים נוֹח יותר. נוֹח במיוחד היה המצב בעיר עַדַן שהבריטים שלטו בה.

הכיבוש התורכי של תֵימן ב־1872 הביא לביטול, לפחות רשמית, של הגזירות השונות וחל שיפור ניכר במצבם החוקי, החברתי, והכלכלי של היהודים.

שלטונם של התורכים היה פרוש בעיקר על הרמה המרכזית של תֵימן והחוף המערבי, סמוך לים סוף — חֳדַידַה-תַעִז-רַדַאע-חַגַ'ה, כשצַנעא במרכז. באזורים האחרים, ובעיקר בצפון ובמזרח שלטו השבטים ומהם יצאה תנועת המרד נגד שלטון התורכים, משנת 1891 ואילך. ב־1905 כבש האִמאם יַחיַא את צַנעא מידֵי התורכים, והֶחזיק בה מִספר חודשים. בעת זו הוא פירסם צַו אשר הִסדיר מֵחדש את מַעמדם של היהודים, לפי המסורת הישנה. צו זה היה בתוקף החֵל מ־1911, לאחַר הֶסכם דעאן, שֶעל פיו נוהלו החיים בתוך תֵימן על ידי האִמאם יַחיא.

יהודי תֵימן לא היו מאורגנים במסגרת ארצית, אלא בקהילות מקומיות. הנְהגתם היתה כפולה, המארי (רב) לעומת העאקִל (שֵייח', נגיד, נשיא). המארי עסק יותר בענייני הפנים של הציבור, ומְקור סמכותו היה בנוי על הקהילה. העאקִל עסק יותר בַקֶשר שבין הציבור לבין השלטון, ובֶהֱיות הנְהגתו מוכרת ומאושרת על ידי השלטונות, היה מעמדו עדיף על פני זה של המארי.

רוב יהודי תֵימן עסקו באומנויות שונות (ערבִיֵי תֵימן לא עסקו כלל במלאכת יד) ובמסחר זעיר. מיעוטם של היהודים עסקו במסחר בהיקף ארצי ובודדים אף בהיקף בין־ארצי, בעיקר עם הודו וארְצות המזרח הרחוק, וכן עם חבש ועִיראק. יהודים רבים, בעיקר בערי השדה ובכפרים הֶחזיקו בקרקעות, אך בדרך כלל עבודת החֲרישה, הזריעה, והקציר נעשו על ידי אריסים או פועלים מוסלמים. לא היה קיים בתֵימן המושג של 'כלֵי קודש', כי ממלאי תפקידים ציבוריים, דתיים או אחרים, לא קיבלו שכר על עבודתם.

מראשית המאה ה־19 הֵחלו יהודי תֵימן לחגר לארצות אחרות, וכך נוצרו קהילות תֵימניות בהודו, במצרים, בחבש ובסודאן. מ־1881 הֵחלו יהודי תֵימן לעלות לארץ־ישראל במספרים הולכים וגדֵלים. הערכה היא שב־1948 חיו בתֵימן כ־52,000 יהודים, ושקרוב למחציתה של יהדות תֵימן כבר ישבה אז בארץ־ישראל. לא ברור מספר היהודים שנותרו בתֵימן בראשית שנות ה־80. לפי הערכה מקובלת נותרו שם כ־1,200 יהודים, אך לפי הערכות שונות מגיע מספרם לכ־5,000.

הַיְּהוּדִים בָּאִימְפֶּרְיָה הָעֹתְ'מַאנִית — תּוּרְכִּיָּה

האימפֶריה העות'מאנית (לאחר מלחמת העולם הראשונה — המדינה התורכית) עברה שינויים פוליטיים וגיאוגראפיים רבים במאות ה־19 וה־20, ותחום שליטתה הלך והצטמצם. יוָן השיגה עצמאות ב־1830 (אם כי חֵלק הצפוני, ובו היישוב היהודי הגדול של סאלוניקי, הועבר ליוָן רק ב־1913). בשנים 78–1859 איבדה האימפֶריה את וָאלַאכִיָה ואת מולדָבִיָה (עם הקמת המדינה הרומנית), את בּוֹסְנִיָה (לאוסְטרו־הונגריה), את סֶרְבִיה, ואת בולְגריה. בריטניה כבשה את מצרַיִם ב־1882, ואיטליה כבשה את רודוס ואת לוב ב־1911–1912. בעקבות מלחמת העולם הראשונה נאלצה תורכיה לוותר על אזורים נרחבים במזרח התיכון (חצי־האי ערב, עִיראק, סוריה, לבנון, ארץ־ישראל).

באימפֶריה העות'מאנית, רַחבת הידיים, ישבה אוכלוסיה יהודית מגוּוֶנת מאד. היה בה יסוד קדום, ה'מוסְתַעֲרבים' או 'רומאניוטים', שנוספו אליו במאה ה־16 המוני מגורשים מספרד ומפורטוגל והִטביעו את חותמם בכל תחומי החיים. בארץ־ישראל, ועוד במספר ערים באימפריה, ישבו יהודים אשכנזים. קושטא (איסתאנבול) היתה מרכזה החשוב של העדה הקראית. באיי הים האֶגֶאִי, ראויות לציון הקהילות הספרדיות בכְּרֵתים וברודוס. התנאים המיוחדים לכל מחוז באימפריה הִשפיעו אף הם על אופייה של האוכלוסיה היהודית.

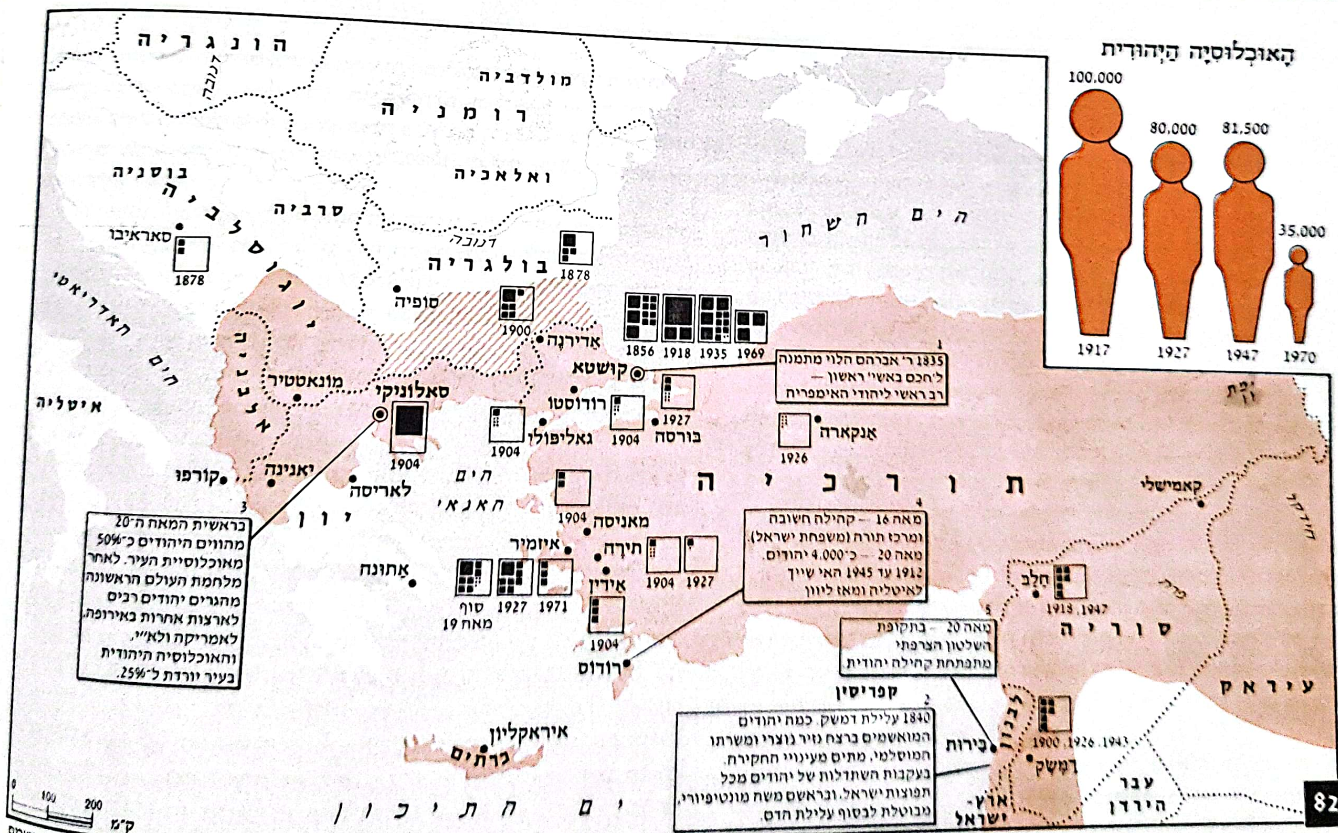
מַעמדם החוקי של היהודים ברחבי האימפריה היה כמעמד הלא־מוסלמים (הד'ימי). הם שילמו מס גולגולת (גִ'זְיה, חַ'רַאג) אך נהנו מאוטונומיה פנימית, מחופש כלכלי ומחופש תנועה. מצבם של היהודים היה בדרך כלל נוח, אם כי גודלה של האימפריה ופיזור הסמכויות בין הנציגים המקומיים של הממשל הביא להבדלים במעמדם של היהודים בין המקומות השונים בתקופות שונות. שינויים חשובים במעמדם החוקי חלו במאה ה־19, עם הרֶפורמות החשובות שהִנהיגו העות'מאנים בתחום זכויות התושבים המוסלמים והלא־מוסלמים (התַנְט'ימאת). כתוצאה מלַחַץ אירופי גובר והולך, זכו אז הלא־מוסלמים בזכויות שונות, כמו האפשרות לרכוש קרקעות והרשות לבנות בתי תפילה. כן הוסדרו מחדש דפוסי ההתארגנות הפנימית שלהם. השלטון התורכי מינה את הרב הראשי בקושטא כ'חכם באשי' (ראש חחכמים) של יהודי האימפריה העות'מאנית והוא הֵמליץ בפני השלטון על מינוי 'חכם באשי' בכל הקהילות הגדולות בפרובינציות. לצידם של הרבנים הוקמו שני וַעֲדים, לעניינים דתיים ולעניינים חילוניים, והם ניהלו את חיי היהודים במסגרת ה'מִלֶּת' (העדה) היהודית.

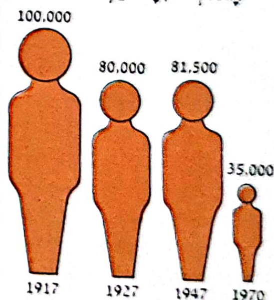
עם ראשית החדירה של הֲלכי־רוח מַערביים לתורכיה פנו היהודים לחינוך מודרני ולהשכלה, בעזרת ארגונים יהודיים מסוגו של כי"ח. קושטא הפכה למרכז חשוב של השכלה יהודית בשפת הלָאדינו. המדינה התורכית החדשה הוקמה בראשית שנות העשרים של המאה ה־20 על ידי מֻצְטַפָא כַּמאל אתאתורך. היהודים זכו בה לזכויות אזרחיות מלאות והִשתלבו היטב בחיים הציבוריים והכלכליים של המדינה. בקֶרב היהודים שבמדינה התורכית החדשה, חלו שינויים דֶמוגראפיים בולטים וניכר ריכוז בערים הגדולות, ובעיקר בקושטא. יחד עם זאת החלה הגירה בקנה מידה גדול לאמריקה, לאֵירופה ואף לארץ־ישראל. ב־1927 חיו בתורכיה כ־81,500 יהודים, כמחציתם באיסתאנבול (קושטא). מספר זה נשאר יציב עקב המשך ההגירה מן הארץ.

כ־40,000-30,000 מיהודי תורכיה עלו ארצה אחרי הקמת המדינה. באותו זמן נמשכה גם ההגירה לארצות אחרות. בסוף שנות השבעים חיו עדיין בתורכיה כ־30,000 יהודים, רובם באיסתאנבול ובאִיזְמיר.

יהודים מעטים חיו במאה ה־19 בסוריה ובלבנון, שהפכו ליחידות מדיניות נפרדות ב־1921-22. בשנות ה־40 הגיע מִספר היהודים בסוריה לְכ־15,000 והם היו מרוכזים בשתי קהילות עיקריות — חַלַב ודַמֶּשֶׂק.

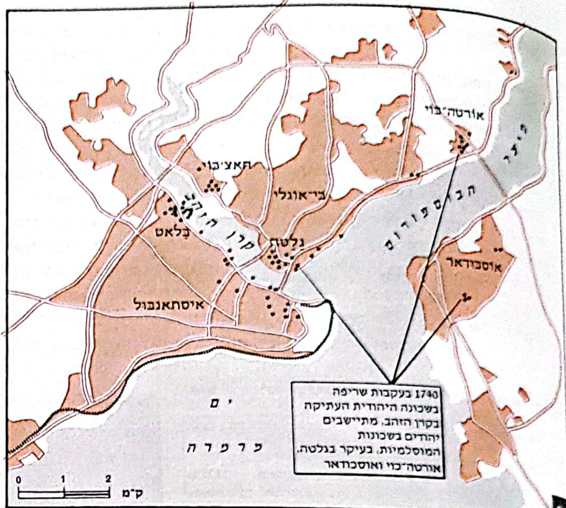
מִספר היהודים בלבנון הִגיע לְכ־4,000. מצבם של יהודי סוריה הורע מאז שנות ה־40. אחרי 1948 עזבו רובם את סוריה ועלו לישׂראל או היגרו למדינות אחרות. לעומת זאת בלבנון, שם היה המִשטר מתוּן יותר, עלה מִספר היהודים בשנות ה־50, אך הֵחל מִשנות ה־60 עזבו היהודים את הארץ. בסוף שנות ה־70 נותרו רק כמה מאות יהודים בלבנון וכ־4,500 יהודים בסוריה.

* נתוני 1927 ו־1935 מסתמכים על מפקדים, שאר הנתונים משוערים

יְהוּדֵי קוּשְׁטָא (אִסְתַּאנְבּוּל)

שכונה ובה ריכוז של משפחות יהודיות
שטח בנוי

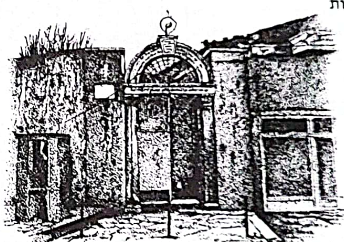
הקיבוץ היהודי בקושטא ניכר בכמה תכונות מיוחדות. מספר גדול של יהודים ישבו ברציפות בעיר מאז המאה הרביעית (התקופה הביזאנטית). כתוצאה מחילופי משטרים בעיר (ביזאנטי, נוצרי, מוסלמי, תורכי), השתנה גם מצבם ומעמדם של היהודים. בקושטא לא היה רובע יהודי קבוע במשך הדורות, והיהודים ישבו או הועברו מספר פעמים ממקום למקום בעיר. עם זאת, ישבו יהודים במשך תקופות ארוכות ברצועה לאורך חוף קרן־הזהב, בכיוון הקצה הדרומי של הקרן.

ההיסטוריה הממושכת של היהודים בקושטא השתקפה גם בהרכב החברה היהודית. לשיכבה עתיקה של 'רומאניוטים' הצטרף במאה ה־16 מספר גדול מאד של גולי ספרד, ששיגשגו בעיר מבחינה כלכלית ותרבותית והגיעו לעמדות רמות גם בחיים הציבוריים.

מהגרים יהודים נוספים באו במאות שאחרי כן, וביניהם יהודים אשכנזים, שהתיישבו בעיר בעיקר מן המאה ה־18 והלאה. כל הקבוצות האלו לא התארגנו תחילה תחת מסגרת גג אחת, וגם לא במספר עדות גדולות, אלא התקיימו בנפרד בעשרות עדות לפי המוצא.

שיאה של יהדות קושטא היה במאות ה־16 וה־17. השקיעה ההדרגתית של האימפריה, מן המחצית השנייה של המאה ה־17 ואילך השפיעה גם על היהודים. שריפות קשות במאות ה־17 וה־18 החריבו מספר פעמים את הרבעים היהודיים והביאו לשינוי מקום מושבם בתוך העיר, ואף השפיעו על סדרי ארגון העדות, שנטו, בלחץ המצב, ליתר שיתוף־פעולה.

ראשית החדירה התרבותית האירופית במאה ה־19 השפיעה על היהודים עד מאד. שינויים בסדרי הארגון של ה'מלת' (עדה) היהודית ב־1864, ביוזמת השלטונות, והיווצרות תפקיד ה'חכם־באשי' שוב הדגישו את חשיבותה של קושטא כמרכז של יהודי האימפריה העות'מאנית. האוכלוסיה היהודית, אשר מנתה, לפי הערכות, כ־ 40,000 - 50,000 נפש, גדלה בראשית המאה העשרים אך קטנה שוב בתקופה שבין מלחמות העולם. הכרזת הרפובליקה בתורכיה הביאה לביטול סמכויות הקהילה. בתקופה החדשה השתפר אמנם מצבם הכלכלי של יהודי קושטא, ואף על פי כן היגרו רבים מביניהם לאירופה ולאמריקה. אחרי מלחמת העולם השנייה היתה גם עלייה ניכרת למדינת ישראל. מספר היהודים, שהיה כ־50,000 ב־1948, ירד לכ־30,000 ב־1970 ולכ־20,000 ב־1980.

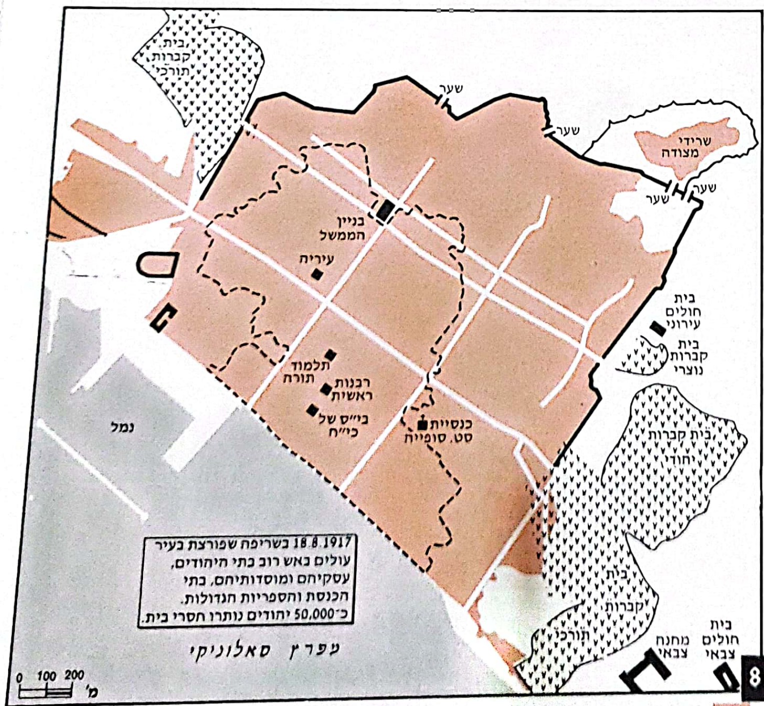
שער בית הכנסת 'עץ חיים'
באורטה־כוי, קושטא
בית הכנסת נשרף בשנת 1934
אך נבנה מחדש אחר כך

הַקְּהִלָּה הַיְּהוּדִית בְּסַאלוֹנִיקִי

הקהילה היהודית בסאלוניקי היתה אחד המרכזים היהודיים התוססים ביותר בעת החדשה. עד המאה ה־19 היו קושטא וסאלוניקי שתי הערים בעלות האוכלוסיה היהודית הגדולה ביותר בעולם, אך יהודי סאלוניקי הצליחו לפתח במאה ה־19 מבנה קהילתי מגובש יותר מאשר בקושטא. בראשית המאה ה־20 היו בעיר 50,000 יהודים או יותר — כמחצית אוכלוסיתה. כן היתה בעיר קהילה גדולה למדי של 'דונמה' (Dönme בתורכית: 'סובבים על עקביהם', כלומר, שהמירו את דתם), מתומכיו של שבתי צבי שפרשו מן המחנה, האסלמו, והוסיפו להתקיים כציבור נפרד. רוב התושבים היהודים היו ספרדים, צאצאיהם של מגורשי ספרד ופורטוגל, שהגיעו לעיר במשך המאה ה־16. סאלוניקי היתה מרכז רוחני ודתי עיקרי של היהדות הספרדית. היא נודעה ברבניה ובחכמיה, ומן המחצית השנייה של המאה ה־19 היתה מרכז חשוב של השכלה יהודית. גורם קטן אך חשוב היו הפראנקוס — סוחרים יהודים אירופים, שהחדירו את המודרניזציה לעיר.

מעניין במיוחד היה המבנה המקצועי של האוכלוסיה היהודית. היהודים התחלקו בין כל השכבות והמקצועות: פועלים, פועלי נמל (נמל סאלוניקי היה שובת ממלאכה בשבתות ובחגי ישראל), בעלי מלאכה, אך גם סוחרים גדולים, בעלי מקצועות חופשיים, ובנקאים. קבוצות של יהודים משכילים ו'דונמה' היו פעילים במהפכת התורכים הצעירים ובתאים שלה בסאלוניקי. אחרי מהפכת התורכים הצעירים התפתחה גם התנועה הציונית בעיר על זרמיה השונים. ב־1913 עברה סאלוניקי מידי תורכיה לידי יוון.

שריפות קשות בעיר, ב־1890 וב־1917, הרסו את השכונות היהודיות ופגעו קשה בתושבים. אחרי מלחמת העולם הראשונה, בעקבות הגירה יוונית גדולה, עזבו רבים מיהודי סאלוניקי את העיר. אחוז היהודים בעיר ירד לכדי 25%, אולם עד למלחמת העולם השנייה היתה זו עדיין קהילה יהודית חשובה מאד. סופה של יהדות סאלוניקי בקיץ 1943, כשהכובשים הגרמנים שלחו למחנות ריכוז והשמדה את רוב היהודים שחיו בעיר או רוכזו בה. מספרם נאמד ב־40,000-50,000. בשנות השבעים היתה קיימת בסאלוניקי קהילה יהודית קטנה, שמנתה כ־1,000 נפש.

שטח בנוי
--- תחום שריפת העיר ב־1917 (רובו ככולו של הרובע היהודי)

אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בַּמֵּאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה

עד למלחמת העולם הראשונה לא היתה ארץ־ישראל יחידה מדינית או מִנהלית בפני עַצמה, אלא היתה מחולקת בין כמה מחוזות של האימפֶריה העות'מאנית. בראשית המאה ה־19, חיו בארץ כ־6,700 יהודים, כמעט כולם בארבע ערי הקודש (ירושלים, צפת, טבֶריה וחֶברון). רובם היו ספרדים, אם כי במאה ה־18 היו עליות של קבוצות אשכנזים: ר' יהודה החסיד וחבורתו ב־1700, וקבוצות חסידים ב־1764 וב־1777.

שלב חדש בתולדות הארץ הֵחל בסוף שנות השלושים של המאה ה־19, בתקופת הכיבוש המִצרי (1840–1832). צירוף של נסיבות פוליטיות בינלאומיות, אך גם דתיות, הביא להִתעניינות אירופית הולכת וגוברת בארץ־ישראל, שהתבטאה בפתיחת קונסוליות, בניית כנסיות והקמת מוסדות חינוך ובריאות. הקונסוליות הזרות ושאר המוסדות והאזרחים שתחת חסותן נהנו ממעמד משפטי מיוחד בתוקף 'הקאפיטולַציות'. פעילותם של מוסדות נוצריים אירופיים בארץ תרמה רבות להִתפתחותה.

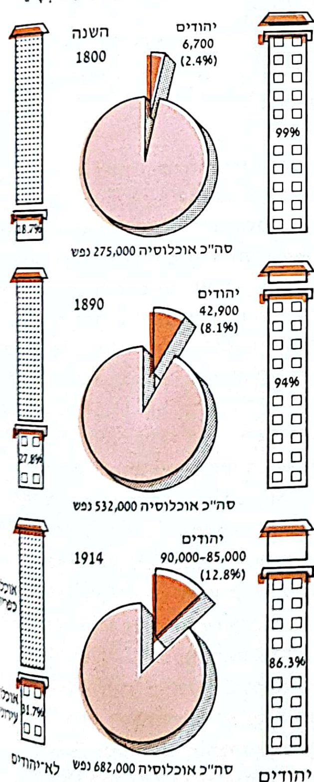
בקֶרב החברה היהודית התעוררו עתה תקוות ומשאלות חדשות שביטאו את הקשר המסורתי של עם ישראל עם ארץ־ישראל. מוסדות ואישים פרטיים הֵחלו לפעול בארץ בדרכים שונות, איש איש לפי תפיסתו, וזאת עוד קודם שהתארגנה התנועה הציונית. חשוב ביותר היה חלקם של אותם הגורמים היהודיים הלא־לאומיים — כי"ח, הבארון אֶדמונד דה רוטשילד, אירגון 'עֶזרה' הגרמני, ארגון יק"א ואחרים — בפיתוחהּ של הארץ.

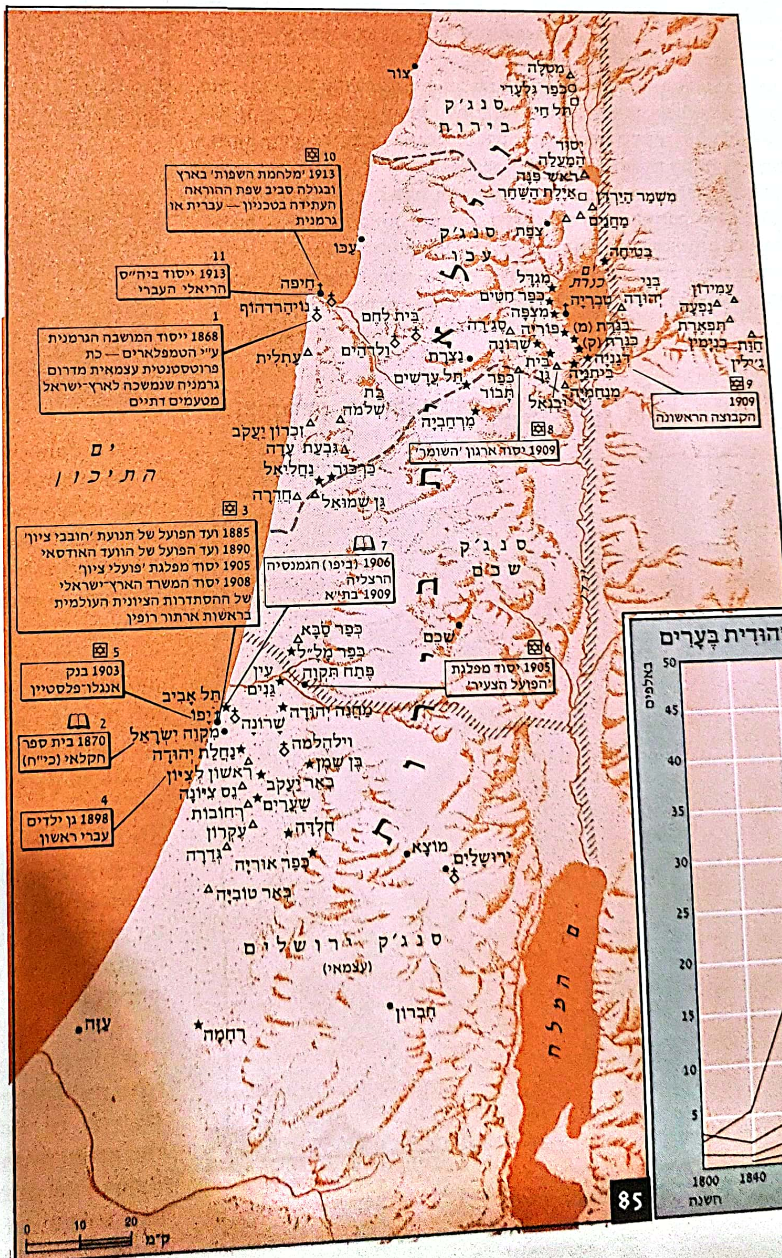
האוכלוסיה היהודית גדלה במהירות. כ־27,000 יהודים חיו בארץ ב־1880, ו־90,000–85,000 ב־1914. בין השנים 1890 ל־1914 גדלה האוכלוסיה היהודית ב־104%, לעומת גידול של 22.2% בקֶרב הלא־יהודים. רובו של היישוב התרכז בערים (86.3% ב־1914) אך ערב מלחמת העולם הראשונה כבר חיו בארץ 12,000 יהודים ביותר מ־40 ישובים חקלאיים, שרובם נוסדו אחרי 1881.

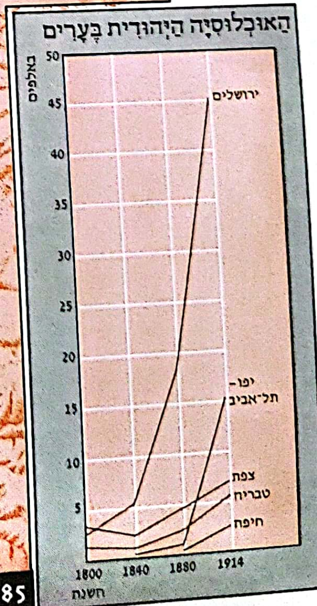
התפתחותהּ ההדרגתית של הציונות, משנות השמונים והלאה, הוסיפה מימד חשוב ביותר לצמיחתו של היישוב היהודי בארץ. כוחם היחסי של התנועה ושל המוסדות הציוניים שנוסדו בארץ היה עדיין צנוע באותן השנים, אך עוצמת חזונם ושאיפותיהם מַרחיקות־הלֶכת הפכו עד מהרה את הציונים לגורם מוביל בחיי היישוב. ההשקפה הלאומית הִרחיבה את השפעתהּ, העברית היתה לשפת הדיבור וההוראה ברוב בתי־הספר החדשים בארץ, ונוסדו מוסדות ומפלגות שְׁלֵמִים נתבסס עליהם המִבנֶה החברתי והמדיני בארץ.

אישים ומוסדות יהודיים שהושיטו עזרה לישוב היהודי בא"י

1875–1827	משה מונטיפיורי מבקר בא"י שבע פעמים, מסייע, רוכש קרקעות, בונה את משכנות שאננים. התעניינות רבה מתעוררת חבינ פע"ח המתרכזת בעיקר בירושלים (קרן מזכרת משה מונטיפיורי)
מ־1870	מוסדות חינוך של כי"ח בערים שונות. ב־1912 12 מוסדות
משנות ה־70	'אגודה למען ציון' של יהודי גרמניה בראשות הר' ע. הילדסהיימר
מ־1883	'הנדיב הידוע' — הבארון אדמונד דה רוטשילד — עזרה למושבות
מ־1896	החברה היהודית להתיישבות — יק"א (JCA) — עזרה למושבות
1901	רוטשילד מעביר ליק"א את המושבות שבטיפולו (מ־1923 פיק"א)
מ־1903	'עזרה' (הילפספריין) — הקמת מוסדות חינוך. ב־1912/13 20 מוסדות

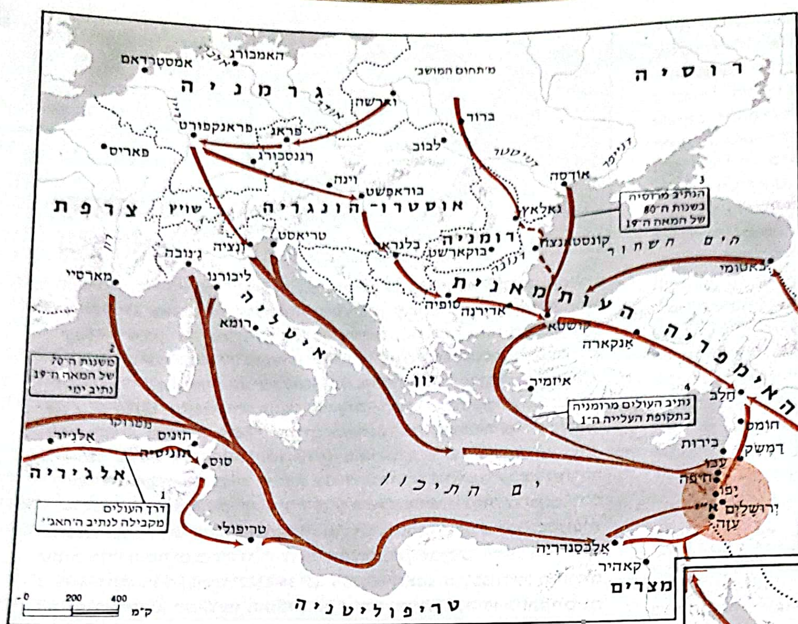

- ● ישוב שהיה קיים ב־1881
- △ ישוב שנוסד בין השנים 1903–1882
- ★ ישוב שנוסד בין השנים 1914–1904
- □ ישוב שנוסד בעת מלחה"ע ה־1
- פעילות ציונית
- פעילות יהודית
- הקמת מוסדות חינוך יהודיים
- מ־1851 הקמת מוסדות דת נוצריים שונים
- מושבות הטמפלארים 1907–1868
- גבול וילאית
- גבול סנג'ק

נְתִיבֵי עֲלִיָּה לְאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל

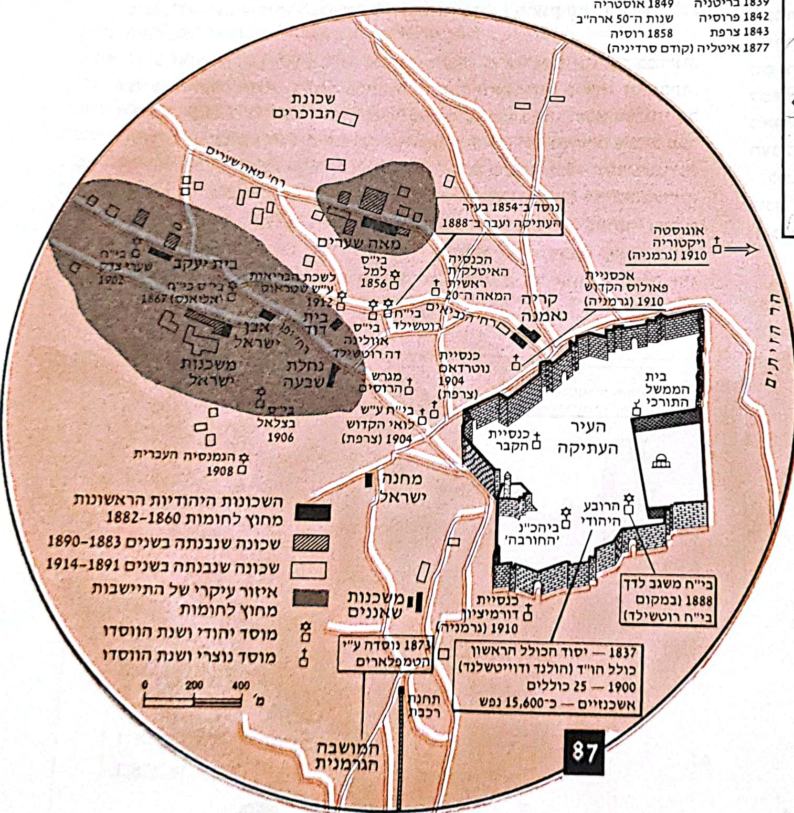

...ההיסטורי של עם ישראל עם ארץ־ישראל התבטא בעלייה מַתמדת של ...ארץ־ישראל, אם כי מִספר העולים היה קטן והִשתנה לפי נסיבות ...בית התחשה, עם דעיכתה של התנועה השבתאית בסוף המאה ה־17, עלו ...ישראל קבוצות שונות של שבתאים. המפורסמת שבעליות הללו היא ...ר' יהודה החסיד וחבורתו מפולין, אשר עברה לארץ־ישראל דרך גרמניה, ...ותורכיה. עוד עליות של שבתאים היו בראשית המאה ה־18 מאיטליה ...

...ה־60 וה־70 של המאה ה־18 עלו קבוצות של חסידים מחבורת ...; ביניהן העליות של החסידים בשנים 1764 ו־1777. כמו־כן, נמשכו ... עליות יהודי המזרח לארץ־ישראל ובעיקר גָבַר אז זרם העלייה ...מצפון אפריקה. בראשית המאה ה־19 עלו הפרושים, תלמידי הגאון מוִילנא, ...בירושלים. עלייתו של ר' מנחם מנדל משקלוב הביאה לחידוש היישוב ...בירושלים (1816).

...ה־70 של המאה ה־19 ואילך גבר בהדרגה זרם העולים, בעיקר ...אירופה וממרכזה ומן הארצות המוסלמיות. ההתפתחות הכלכלית של ...בשנות ה־80 ואילך וראשית הפעילות של חובבי ציון ולאחר מכן של ...הציונית, הפכו את א"י במאה העשׂרים ליַעד חשוב של הגירה יהודית.

הִתְפַּתְּחוּת הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם

חלק גדול מן הפעילות הלא־יהודית האירופית ואף מן הפעילות היהודית הלא־לאומית התרכז בירושלים. הקונסוליות החדשות התמקדו בעיר ונבנו בה מוסדות דת, חינוך ובריאות נוצריים שתרמו רבות לשיגשוגה הכלכלי של העיר ונועדו, בין היתר, למשוך את האוכלוסיה היהודית ולהשפיע עליה. בחלק האחרון של המאה היו היהודים רוב באוכלוסיית העיר: 60% ב־1890, ו־64% ב־1910. יהודי ירושלים היו ציבור מאורגן על־פי כיתות ועֵדות. רשת הכוללים, שנתמכו בכספים ששלחו יהודים מחו"ל, דאגה, בצורה זו או אחרת, לצרכיהם של רבים מבני האוכלוסיה המסורתית. לקראת סוף המאה פעלו בירושלים 25 כוללים שמִספר חבריהם ומצבם הכלכלי היו שונים. מוסדות חינוך מן הסוג המסורתי ומן הסוג המודרני (שנוסדו על ידי ארגונים יהודיים אירופיים או מטעם גורמים בעלי השקפה לאומית) שֵירתו את האוכלוסיה. ארבעה בתי חולים ומוסדות בריאות יהודיים פעלו בירושלים, בין היֶתר כדי למנוע את הִזדקקותה של האוכלוסיה למוסדות בריאות נוצריים. ב־1860 הושלמה השכונה היהודית הראשונה מחוץ לחומות העיר (מִשכנות שַאננים, שנבנתה בעזרת משה מונטיפיורי ויהודה טורו), ובמהרה הוקמו עוד שכונות. ב־1914 חיה בירושלים כמחצית היישוב היהודי שבארץ־ישראל.

הַיְּהוּדִים בְּאִירַאן

היישוב היהודי באירַאן (פרס) הוא מן העתיקים שבפזורה היהודית. בראשית המאה ה־19, כשפרס שלטה על אזורים נרחבים באַפְגַאניסתאן במזרח, ובאסיה המְרכזית בצפון, חיו במדינה כ־50,000 יהודים. עם אבדן שטחים אלה, פָּחַת מִספרם והִגיע לְכ־25,000 באמצע המאה ה־19. בראשית המאה ה־20 גדל מִספרם ליותר מ־50,000 והגיע לשׂיאו לפני הקמת מדינת ישראל — כ־90,000, ובהם כ־13,000 יהודי כורדִיסתאן הפרסית. לפני הקמת המדינה כבר חיו בארץ־ישראל כ־20,000-30,000 יהודים מאיראן. על אף עליית עשׂרות אלפים לישׂראל בשנים 1948-1975, חיו עדיין באיראן ב־1975 כ־80,000 יהודים.

המערכת המשפטית בפרס נוהלה על ידי בתי דין שיעיים ועל פי ההלכה המוסלמית. מעמדם החוקי של היהודים היה של בני חסות והיה עליהם לשלם עד 1926 את מס הגולגולת שבמקומות אחרים בוטל עוד קודם לכן. בתקופות שׁונות סבלו היהודים מרדיפות וחלו עליהם חוקים מַשפילים. המצב היה חמור במיוחד בתקופת הצַפַוִיים (1502-1736), כשנעשׂו מַאמצים לִכפות על היהודים את דת האִסלאם, ורבים מן החוקים של אותה תקופה הוסיפו להתקיים גם לאחר מכן. ב־1906 הִתקבלה חוקה שהעניקה שִׁוויון זכויות למיעוטים הדתיים הלא־מוסלמיים, לרבות היהודים, אך החוק לא בוצע, הלכה למעשׂה. רק ב־1925/26, עם עלייתו לשלטון של רזה שאה פַּהְלַוִי, הוענק שִׁוויון זכויות לכל התושבים.

רוב יהודי איראן חיו בערים, אם כי הִתפזרו על פני אזורים רבים במדינה. במרכז היהודי הגדול ביותר בראשית המאה ה־20, הוא שיראז וסביבתה, הִתרכזו 13.2% בלבד מכל יהודי הארץ. בשנים שאחרי כן חל ריכוז הדְרגתי של היהודים במרכזים הגדולים ובעיקר בטֶהראן. ב־1948, חיו בטֶהראן 31.2% מכל יהודי איראן וב־1975 – 75.5%. באותה השנה ישבו כ־92% מכלל יהודי המדינה בשלושת היישובים היהודיים הגדולים ביותר בארץ. יחד עם הריכוז בערים, הִשתלבה יהדות איראן בתהליך המודֶרניזַציה, שהִתרחש בעיקר בערים הגדולות ולבש צורה של 'אִיראַנִיזַצְיה' — שילוב של השפעה מַערבית עם התעוררות של מודעות לאומית־היסטורית מקומית. כל אותה תקופה היו היהודים מיעוט זעיר: חֶלקם באוכלוסיה הפרסית היה כ־0.5% בראשית המאה ה־20, וירד לִכדֵי 0.2% בִּשנות ה־70.

המקצועות הרוֹוחים ביותר בקֶרב היהודים במאה ה־19 היו הרוֹכלות, צביעת בדים, כלי זמר, ריקוד, אריגת שטיחים ומֶשי ובדים אחרים, צורפות, חלְפנות ורפואה. במאה העשׂרים הִתרחב מאוד הבסיס הכלכלי והמִקצועי של החברה היהודית, ואנו מוצאים יהודים כמעט בכל המִקצועות, עם דגֵש על המִסחר, נִכְסֵי דְלָא נַיְידֵי, מלונאות וחברת ביטוח, אך גם סופרים, עיתונאים, עורכי־דין, מורים ומוסיקאים.

בדומֶה לקיבוצים יהודיים אחרים, היתה ליהדות פרס, היושבת בערים העיקריות, מַנְהיגות חילונית (מוסד הכדח'ודא) ומנהיגות דתית (מוסד המולא). הכדח'ודא היה מופקד על גביית מסֵי הגִ'זְיה, ענייני משפט, ויחסי הקהילה עם השלטונות. המולא היה הרב, שכִּיהֵן לָרוב גם כדַיין, כשוחט וכמורֶה. לעתים עמדה בראש שני המוסדות אישיות מכובדת, שנקראה 'נשׂיא'. על יד הנשׂיא פעלה לעתים גם מועצת זקנים, שנקראה 'עיני העדה'. במחצית השנייה של המאה ה־20 התנהלו רוב ענייניה הקהילתיים של יהדות איראן על ידי 'ארגון יהודי טֶהראן' שכוונתו היתה לייצג את יהדות איראן כולה.

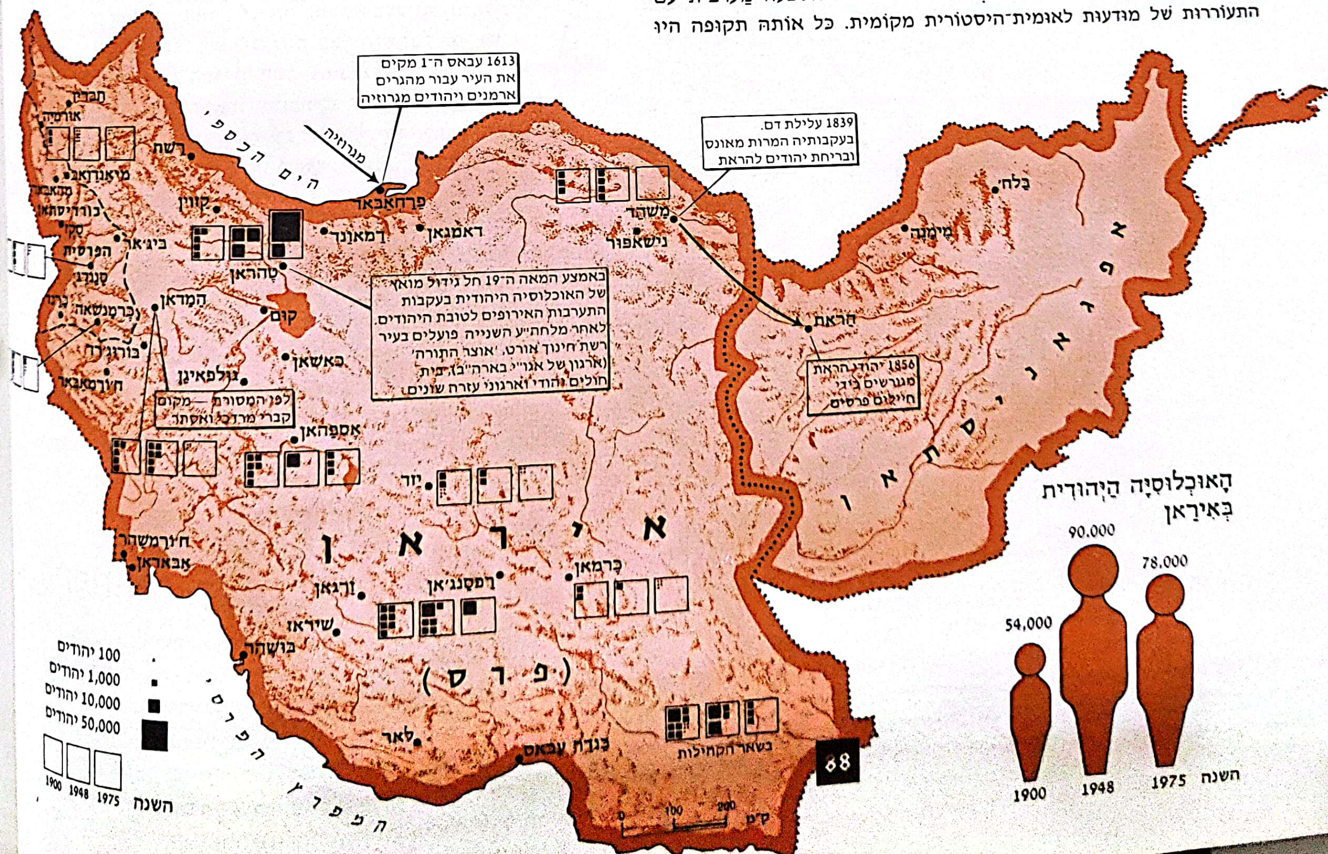
המהפֵכה המוסלמית ב־1979 פגעה במעמדם של היהודים ושיבשה לחלוטין את חייהם הפנימיים. יהדות זוהתה עם ציונות, בעיני המשטר החדש, והמוסדות היהודיים נאלצו להפסיק את פעילותם. כעשׂרה יהודים, ובהם יו"ר ועד הקהילה לשעבר, הוצאו להורג. החלה בריחה המונית של יהודים וההערכה היא שב־1980 נותרו באיראן כ־32,000 יהודים.

הַיְּהוּדִים בְּאַפְגַאנִסְתַאן

אם כי יש עדויות על ישיבת יהודים באַפְגַאנִיסְתאן מימי הביניים הקדומים, בעת החדשה לא נותרו כמעט יהודים מן ההתיישבות הישנה. רוב היהודים היו ממוצא פרסי וחיו בחלק המערבי של המדינה — בעיר בַּלח' (כמה מאות נפשות בראשית המאה ה־20) ובעיקר בעיר הַראת (כ־2000 באמצע המאה ה־19). ערב הקמת המדינה חיו באפגאנִיסתאן כ־4000 יהודים.

יהודי אפגאנִיסתאן היו רובם סוחרים, והִרבו לעסוק בסחר בין־ארצי. הם היו קשורים בעיקר ליהודי מַשְׁהַד שבפרס (קשר עִסקִי וחברתי), ועד למהפכה ברוסיה גם ליהודי בוכארה, ושימשו ציר להעברת סחורות (ובתקופה מאוחרת יותר, אף נתיב לפליטים) מבוכארה להודו. חוקה, שאושרה ב־1923, הֶעניקה, לפחות להלכה, זכויות אזרחיות שוות לכל התושבים.

לפני הקמת המדינה חיו בארץ־ישראל כ־1000 מיהודי אפגאנִיסתאן, שעלו רובם במשך שנות השלושים. בשנים 1951-52 עזבו כמעט כל הנותרים את אפגאנִיסתאן, רובם לישׂראל ומיעוטם לאירופה ולאמריקה.

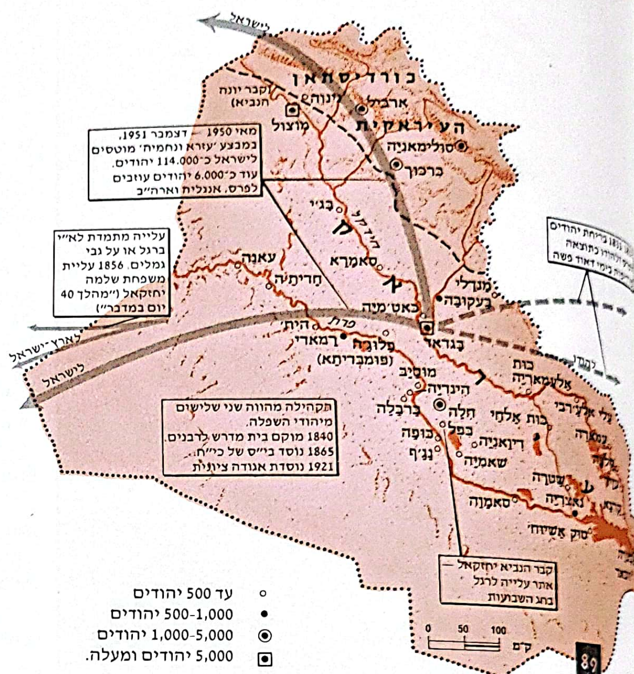
הַיְּהוּדִים בְּעִרַאק

מאז 1638 היתה עיראק חלק מן האימפריה העות'מאנית. יהודי עיראק (בבל) התחלקו לשתי קבוצות שונות לגמרי. יושבי השפֵלה (ובעיקר בַּגדאד) ויהודי כורדיסתאן ההררית. היהודים הוגדרו כמיעוט (מִלֶּה) ולהלכה היה מַעמדם חמשפטי טוב יותר מאשר בארצות מוסלמיות אחרות, ואף טוב יותר ממצבו של המיעוט הנוצרי. למעשה, נקבע מצבם ומעמדם על ידי השליט המקומי (הפאשה). הרֵפורמות (ה'תַנט'ימאת') באימפריה העות'מאנית, שנעשו ב־1839 והלאה, השפיעו גם על מעמדם של היהודים. מס הגולגולת (ה'ג'זיה') בוטל ב־1855, ובהדרגה זכו היהודים בזכויות שונות. הכיבוש הבריטי ב־1917 פתח עידן חדש ליהודים, והעניק להם שוויון־זכויות מלא. יהודי בַּגדאד חדרו למִנהל החדש ואף עסקו במקצועות כמו עיתונות וספרות. אך בעיקרה היתה זו קהילה של סוחרים, ביניהם סוחרים בקנה מידה בינלאומי. אֶל שיפור מצבם הכלכלי של היהודים התְלוותה עִיראקיזַציה של יהודי בַּגדאד. אחרי שעִיראק זכתה בעצמאות ב־1932, הוענקו זכויות אזרחיות שוות לכל התושבים, אך יחד עם זאת חלה למעשה נסיגה במעמדם של היהודים, והופיעו סימנים ראשונים של הפלייה נגדם, על רקע של הלכי רוח לאומניים ואנטי־אירופיים. בחג השבועות של שנת 1941 התחוללו פרעות חמורות נגד היהודים, בעיראק בכלל ובבַּגדאד בפרט, ומאות נרצחו.

לקהילה של בגדאד היתה עֶמדת־בְּכורה בחייה של יהדות עִיראק, מה גם שבמאה ה־20 יותר משני שלישים מיהודי הארץ ישבו בעיר. בגדאד שימשה גם כמרכז רוחני לכל הקיבוצים היהודיים באיזור שמסוריה מזרחה. מַעמדה נקבע בתקופת ר' יוסף חיים (1909-1833/35), שכיהן כרבה של העיר מ־1859 עד מותו, והיה מפורסם ומקובל כבעל סמכות הִלכתית.

בראש הקהילה עמד ה'שֵיח'' (או נשיא) — בדרך כלל בעל נכסים המקורב לשלטון ובעל סמכות רבה בקֶרב הקהילה, אם כי לא בהכרח תלמיד חכם. הסמכות ההִלכתית היתה בִּידי הרב, אך המינויים לבית הדין היו תלויים באישורו של השֵיח'. בכל קהילה פעל שֵיח' מקומי, אך השפעתו של השיח' של בגדאד הורגשה בקֶרב יהדות בבל כולה.

יהודי עִיראק קיימו קשר שוטף עם ארץ־ישראל במשך דורות, וזרם העולים גבר בעת החדשה. ערב הקמת המדינה ישבו בארץ כ־11,000 יהודים עִיראקים. עם הקמת המדינה גבר המתח בעִיראק בין האוכלוסיה היהודית לבין האוכלוסיה הכללית. ב־1950 הושג הֶסכם, שאיפשר לכל היהודים לעזוב את המדינה בתוך תקופה קצרה. כמעט כל יהודי עִיראק (כולל כורדִיסתאן) ניצלו את ההזדמנות, למרות שנאלצו לוותר על חלק גדול מרכושם. יותר מ־120,000 עזבו את הארץ, רובם לישראל ומיעוטם לאנגליה, לאירָאן ולארה"ב. בסוף 1951 נותרו בעִיראק כ־6,000 יהודים, ובשנות השבעים ירד מִספרם לכ־1,000–1,500 בִּלבד.

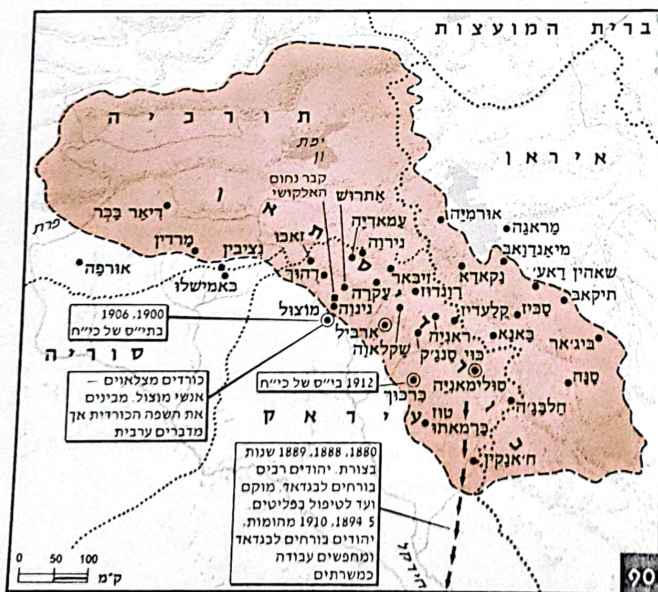
הַיְּהוּדִים בְּכּוּרְדִיסְתַאן

יהודי כורדיסתאן היו קבוצה בפני עצמה בין היהודים במזרח התיכון. הם ישבו בעיראק, בפרס, במזרח־תורכיה ובסוריה. היהודים הכורדים חיו אמנם בתחום עיראק אך הם היו שונים מאד מיהודי עִיראק, בהיותם אוכלוסיה ותיקה מאד בארץ, שהתגוררה ביישובים הרריים קטנים רבים (כ־150 בעִיראק ו־50 בִּשאר הארצות).

על פי האומדנים שבידינו, הגיע מִספר יהודי כורדִיסתאן במאה ה־20 כ־15,000-20,000. בעוד שתושבי השפֵלה דיברו ערבית, דיברו יהודי כורדִיסתאן ניב של לשון ארמית (לשון התרגום) שהיה שגור גם בפיהם של מיעוטים אחרים באזור. כן השתמשו בניב של הכורדית שהיא שפה הודו־אירופית הקרובה לפרסית.

מצבם היה בדרך כלל קשה יותר מאשר מצבם של יהודי השפֵלה. השליט הכורדי המקומי, ה'אַגָא', נהג בדרך כלל ביהודים ביד קשה וחֵלק מהם היה למעשה במעמד של צְמיתים. בין יהודי כורדִיסתאן היה אחוז גבוה יחסית של עובדי אדמה. היהודים גם עסקו במלאכה ובמסחר זעיר.

יהודי כורדיסתאן קיימו קשר רצוף עם ארץ־ישראל. בודדים עלו ארצה עוד במאה ה־19. עם התפתחות היישוב היהודי בארץ במאה ה־20 הגיעו ארצה קבוצות מכורדיסתאן בשנות ה־20 וה־30. ערעור מצבם של היהודים בעִיראק, בשנות ה־30 וה־40, שהתבטא גם בפרעות נגד היהודים, חיזק עוד יותר את הנטייה לעזוב את הארץ ולעלות לארץ־ישראל. עוד לפני הקמת המדינה ישבה בארץ קהילה גדולה של יהודים כורדים, ולאחר קבלת העצמאות של ישראל עלו ארצה רוב הנותרים (מעִיראק ואף מן המדינות השכֵנות) ב'מִבצע עזרא ונחמיה'.

תחום כורדיסתאן

בירת מחוז בכורדיסתאן העיראקית

הַיְּהוּדִים בְּהוֹדוּ

יהודי הודו התחלקו לשלוש קבוצות עיקריות: שתי קבוצות שֶׁישבו בארץ זו מזמן קדום — בני ישראל ויהודי קוצ'ין — ומהגרים שהגיעו בעיקר מאז המאה ה־16 והלאה.

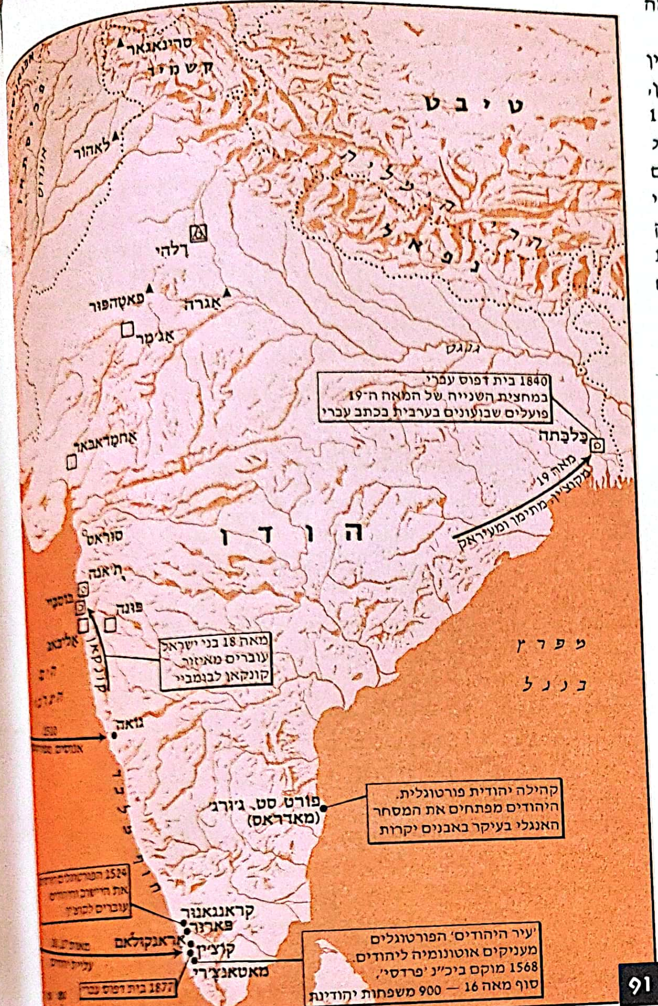
אין יודעים בוודאות מתי באו להודו שתי הקבוצות העתיקות. יהודי קוצ'ין חיו בְּחוֹף מַלַבָּר, בדרום־מערב הודו. בני־ישראל חיו בכפרים באיזור קוֹנְקָאן, מדרום לבּוֹמבַּיי, והֵחלו לעבור אל העיר מן המחצית השנייה של המאה ה־18 והלאה. רק אז נוצר המגע בין שתי הקבוצות, ויהודי קוצ'ין סייעו לבני־ישראל בחייהם היהודיים. עם בּוֹאָם של יהודים אירופיים, רובם פורטוגלים-ספרדים ומיעוטם אשכנזים, שהתיישבו בעיקר בערי חוף מַלַבָּר והתמזגו עם חלק מיהודי קוצ'ין, נוצרה קבוצה יהודית נוספת בארץ. גם יהודים מתימן, מפרס ומעִיראק הגיעו להודו. מִסוף המאה ה־18, ובעיקר במחצית הראשונה של המאה ה־19 באו להודו מאות יהודים מעִיראק, בעיקר מִבַּצְרָה ומִבַּגְדאד (קרוּיִים 'בַּגְדאדים'), והם התיישבו בעיקר בּכַּלְכַּתָּה ובבּוֹמבַּיי, שם יסדו קהילות. הבַּגדאדים היו סוחרים אמידים בעלי קשרים בינלאומיים (משפחות ששון כדורי, גַבַּאי, יהודה, ועוד) והם הקימו רשת מסחרית בינלאומית עניפה.

מַעמדם של היהודים בהודו היה נוח מאד. בתקופת השלטון ההולנדי בקוצ'ין (1795-1663) הם נהנו מאותן הזכויות שהיו ליהודים בהולנד, ואחרי הכיבוש הבריטי, משנות ה־70 של המאה ה־18, נשמרו זכויותיהם. עם זאת הִשפיעה על היהודים שיטת המעמדות הסגורים הנהוגה בחברה ההִנדוּאית. גם התעוררו ספֵקות לגבי מַעמדם ההִלְכתי של יהודי הודו הוותיקים (ובמיוחד לגבי בני־ישראל, שלא קיימו את דיני ישראל במלואם והושפעו מאד על־ידי הסביבה הכללית). שאֵלות אלו נפתרו בחלקן, במשך הזמן, במדינת ישראל, לאחר שבני־ישראל עלו ארצה.

בתחילת המאה ה־20 חיו כ־3,500 יהודים באיזור קוצ'ין, ובני־ישראל מנו ב־1880 כ־7,000 נפש.

ב־1948 חיו בהודו כ־28,000 יהודים, למעלה ממחציתם בני־ישראל, והאחרים בעיקר בַּגדאדים ויהודי קוצ'ין. אחרי הענקת העצמאות להודו והקמת מדינת ישראל התפוררו רבות מן הקהילות, עקב עלייה לישראל והגירה לאנגליה, לאוסטרליה, לארצות הברית ולקנדה.

ב־1970 חיו כ־10,000 יהודים בהודו, רובם בבּוֹמבַּיי, שם התרכזו גם רבים מבני־ישראל. ב־1980 קטן מִספרם הכולל לכ־4,500 נפש.

□ בני ישראל
• יהודי קוצ'ין
○ יהודים מעיראק
▲ יהודים מפרס

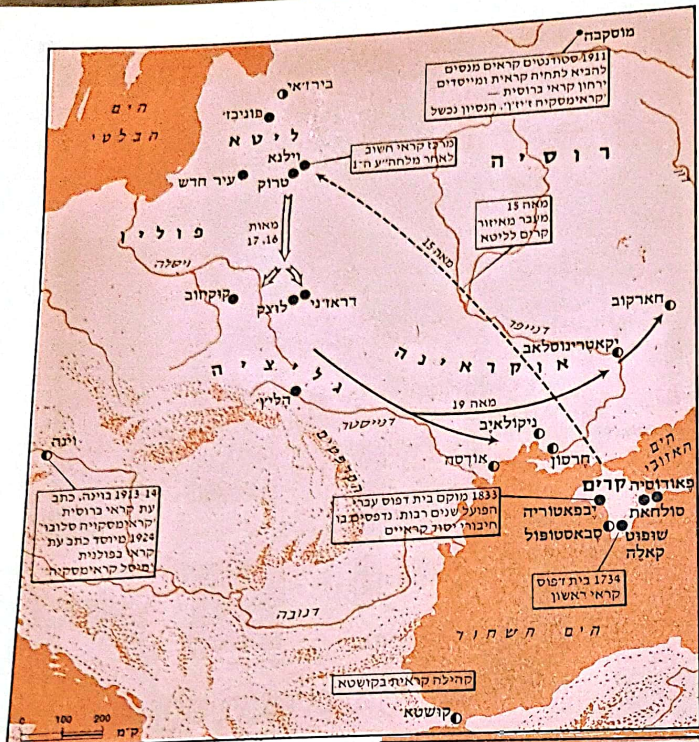
כתובת בשפת טמיל על לוח נחושת, המספרת על הענקת זכויות ליהודים ע"י השליט באיזור קוצ'ין

הַיְּהוּדִים בַּמִּזְרָח הָרָחוֹק

בעקבות חדירת המַעצמות האירופיות לסין במאה ה־19 התיישבו שם גם יהודים, בעיקר בהונג־קונג, שאנגחאי וטיֶנטסין. רוב היהודים האלה חיו בעלי נתינות בריטית שבאו מהודו ומעִיראק. ב־1937 הִגיע מִספרם לכ־10,000. בשנים 1941-1938 ברחו כ־20,000-18,000 יהודים מאירופה והִגיעו לשאנגחאי, שהיתה אז תחת שלטון יַפָּני.

בְּשנות הארבעים הגיע מִספרם ל־30,000-25,000 נפש. בתום המלחמה ובעיקר אחרי 1948, עם השתלטות הקומוניסטים, היגרו כמעט כל היהודים האלה לישראל, לארצות הברית, או לברית המוֹעָצות, ונותרו רק כמה מאות יהודים בהונג־קונג. כמה מאות יהודים חיים בּיַפָּן (רובם בטוקיו, מקצתם ביוקוהאמה) בסינאגפור ובפיליפינים, רובם הגיעו לשָׁם במחצית השנייה של המאה העשרים.

קהילה קראית במאות 17, 18
קהילה קראית במאות 19, 20

הַקָּרָאִים

הקָּרָאים הם כת יהודית שהִתנגדה לַמסורת התלמודית-הרַבָּנית ולתורה שבעל-פה, ודבקה בתורה-שבִּכתב. ראשיתה במזרח-התיכון בימי הביניים.

בעת החדשה הִתרכזו הקראים ברוסיה (בעיקר בקְרים ובליטא), בפולין, במצרַים ובארץ-ישראל. בסוף המאה ה־18, כשרוסיה הִשתלטה על ליטא ועל קְרים, זכו הקראים להכרה מִשפטית נפרדת מִשאר היהודים. מִספרם הִגיע אז לכ־2,400 נפש. ב־1840 הוכרו הקראים שבקְרים כעדה עצמאית, כדוגמת המוסלמים. בסוף המאה ה־19 הגיע מִספרם ברוסיה לְכ־13,000 איש, רובם בקְרים.

הקראים דיברו שׂפות שׂונות, בהתאם לְמקום מושבם: ניב של ערבית בעִיראק ובמצרַים, ניב של תורכית בקושטא, קראית (שׂפה ממקור תורכי) בליטא ובפולין, וטרטרית-קְרימית בחצי־האי קְרים.

במאה העשׂרים קטן מִספרם של הקראים. בשנות השלושים חיו בעולם כ־12,000 קראים, רובם ברוסיה, והשאר בפולין (וילנא הפכה אז לְמֶרכז קראי חדש), בתורכיה, בעִיראק, בארץ־ישׂראל ובמצרים. בימי מלחמת העולם השנייה הִכירו אמנם הגרמנים בקראים (לפי בקשתם) כִּבעֵדה נפרדת, אך אף־על־פי־כן נחרבו מֶרכזיהם באירופה.

לאחר קום מדינת ישׂראל עלו אליה מַרבית הקראים מארצות המזרח. העיר רמלה הפכה למרכז פעילותם בארץ, ובהּ הם הקימו בית כנסת, בית מדרש, בית דין, ומוסדות עליונים להנהגת העֵדה. נוסף על הקהילות ברמלה, באשדוד, באופקים ובאיזור תל־אביב הקימו הקראים את הכפר מַצְליח (ליד רמלה) ואת המושב רַנֵּן.

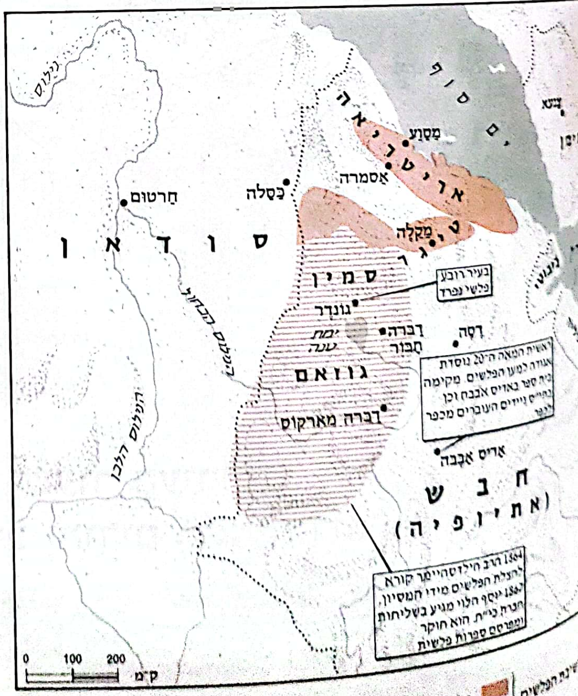
חיי הדת של העדה בארץ מנוהלים על ידי מועצה ארצית. הקראים משרתים בצה"ל ורשומים בתעודות הזהות כ'יהודים קראים', אך מַעמדם לגבי דיני אישות מעורפל. אין חוק המסמיך בית דין קראי לטפל בענייני אישות.

מֵאחר שהקראים, בהתאם לאיסור התנכ"י, אינם עורכים מִפקדים, לא ידוע מִספרם. לפי האומדן הם מונים כ־10,000-18,000, רובם בישׂראל ומִקצתם בארצות הברית, בקנדה, בצרפת ובתורכיה.

בית כנסת פלשי באתיופיה

הפלשים

פלשים דוברי טיגרינית
פלשים דוברי אמהארית

הפַּלָשים רואים את עצמם כצאצאיהם של מלכת שְׁבא ושלמה המלך. חוקרים נוטים לתארם כשבט מבני חָם שאימצו להם את הדת היהודית, כשהגיעו לחבש, בימי הביניים. סִפרי הקודש של הפלשים הם התנ"ך וחלק מהספרים החיצוניים. המִשנה והתלמוד לא הגיעו אליהם.

נראֶה, שעד המאה ה־17 שמרו הפלשים על עצמאות או לפחות על אוטונומיה נרחבת. הם הוסיפו לשמור על ייחודם גם לאחר מכן, על אף רדיפות ולחץ של מִסיונרים נוצרים. מצבם הוטב בראשית המאה ה־20, בין היתר כתוצאה של פעולתן של ה'ועדות הפרו־פלשיות' במערב (אנגליה, גרמניה, ארה"ב), שהתערבו למענם ואף פעלו לטיפוח השׂכלתם באתיופיה ובארצות אחרות.

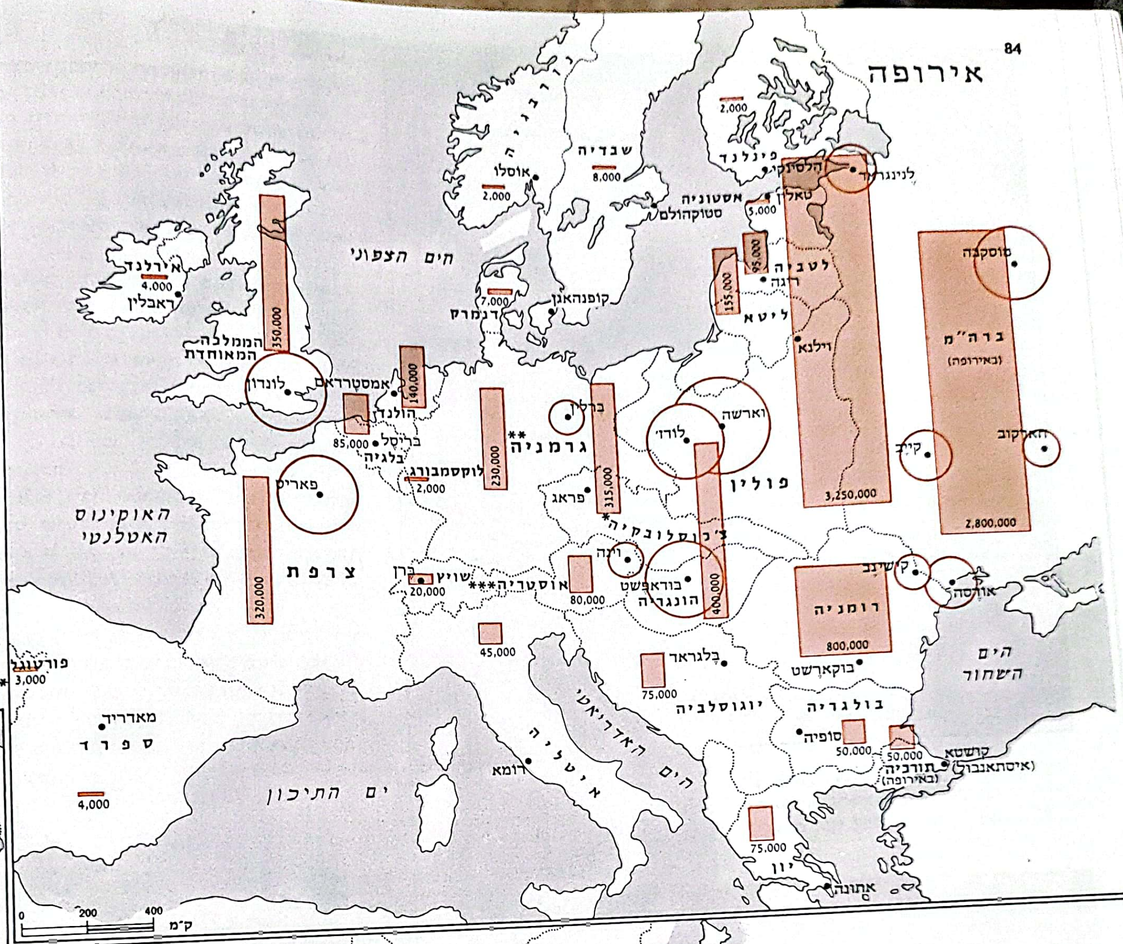
בראשית המאה ה־20 נאמד מִספרם בְּכ־50,000. הם נתרכזו בצפון חבש, בקִרבת הגבול עם סודאן, ורובם חיו בִּכפרים קטנים מסביב לעיר גונדֶר, ובעיר עצמהּ ברובע נפרד. הם עסקו בחקלאות ובמלאכת־יד.

לשונם — שׂפת האַמְהָארִי, היא לשונהּ הרִשמית של חבש, אך את התנ"ך הם קוראים בגֶעְז — שׂפת הקודש הקלאסית של הכנסיה החבשית.

במרכז החיים הדתיים עומדים הכוהנים וה'מסגד' (בית הכנסת). בכל איזור בוחרים להם הכוהנים כֹּהן גדול המשמש כמנהיגהּ הרוחני של העדה. המִפגש בעת החדשה עם יהודים מארצות שונות ועם שליחי הסוכנות היהודית, קֵירב את הפלשים לארץ־ישׂראל.

ב־1969 הם מנו כ־25,000–30,000 נפש. בשנות הששים, עם עירעור המצב המדיני באֶתיופיה, הורע מאד מצבם של הפלשים ונעשׂה מאמץ לבוא לעזרתם. חלק מִן הפלשים אף עלה ארצה.

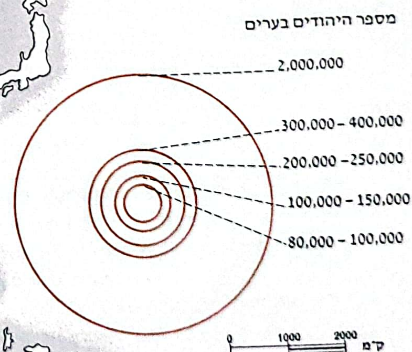
הַפְּזוּרָה הַיְּהוּדִית עֶרֶב מִלְחֶמֶת הָעוֹלָם הַשְּׁנִיָּה

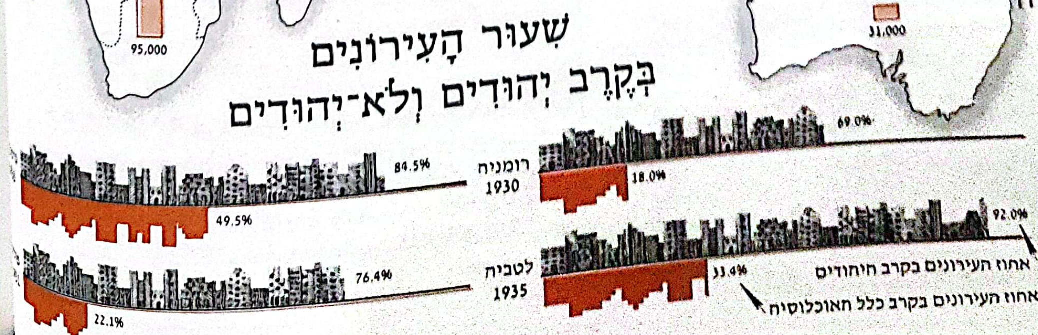
* ב־1930 היו בצ'כוסלובקיה

** ב־1933 היו בגרמניה 504,000 יהודים

*** ב־1934 היו באוסטריה

שִׁעוּר הָעִירוֹנִים בְּקֶרֶב יְהוּדִים וְלֹא־יְהוּדִים

ערב מלחמת העולם השנייה הגיע העם היהודי לנקודת שיא דמוגראפית בתולדותיו. בעולם חיו אז למעלה מ־16 מיליון יהודים, רובם (כ־90%) באירופה וביבשת האמריקנית. ארצות הברית כבר הכילה את הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בעולם, אך קרוב ל־60% מכל היהודים חיו עדיין באירופה. היישוב היהודי בארץ־ישראל כבר היה החמישי בגדלו במניין הארצות, אף כי רק 3.6% מכל היהודים חיו בארץ.

לא היתה עוד תקופה בתולדות העם, לא לפני הזמן הזה ואף לא אחריו, שקיבוצים יהודיים גדולים פעלו בעת ובעונה אחת בארצות כה רבות ובכל היבשות. מצב זה שיקף את תנופת ההגירה הגדולה, שאיפיינה את העם היהודי מאז סוף המאה ה־19 ושיצרה קהילות יהודיות חדשות ביבשת האמריקנית, בדרום־אפריקה, ובאוקיאניה, ואף הוסיפה לאוכלוסיות היהודיות באירופה המערבית. יחד עם זאת, ערב מלחמת העולם השנייה אפשר היה כבר להכיר בסימני הסערה המתקרבת: שלושה קיבוצים יהודיים באירופה — בגרמניה באוסטריה ובצ׳כוסלובקיה — היו במצב של התפוררות, עקב הלחץ והרדיפות של המשטר הנאצי בגרמניה.

תהליך המעבר לערים הגדולות הוסיף עוד ממד אופייני למפת ההתיישבות היהודית. יותר משליש מכל היהודים חיו ב־1939 ב־22 ערים גדולות שמספר אוכלוסיהן היהודיים היה כ־100,000 או יותר. רובו הגדול של העם חי בקהילות יהודיות קטנות יותר, אף הן במרכזים עירוניים גדולים. אף־על־פי־כן, אפילו הישובים היהודיים הגדולים ביותר היו ב־1939 רק מיעוט בתוך אוכלוסיות הערים הגדולות, ומנו, לכל היותר, 25% עד 30% מתושבי העיר (ווארשה, ניו יורק), ולרוב פחות מזה. זאת בהשוואה למצב במזרח־אירופה בראשית המאה, שם היו היהודים במקרים רבים רוב באוכלוסיית הערים והעיירות הקטנות יחסית. ניגודים בולטים ניכרו בין היהודים בארצות השונות: חלקם דתיים (העמדות השונות ביחס לקיום או אי־קיום של מצוות ושמירה או אי־שמירה על ההלכה), חלקם רעיוניים (ציונים ואנטי־ציונים, סוציאליסטים, 'מתאזרחים' ועוד). אך בראש ובראשונה נוצרו ניגודים בהשפעת מגמת האקולטוראציה שהתפשטה בקרב היהודים כמעט בכל מקום ומקום. היקלטות היהודים בתרבות ובאורח החיים של ארצות מושבם הלכה והעמיקה במהלך המאה ה־20. גם קודם לכן אימצו היהודים תכונות שונות באזורי מגוריהם. אולם הפיזור הרב של העם במאה ה־20 וההשתלבות המהירה בחברה הכללית בכל מקום, עודדו את תהליך היווצרות של טיפוסים שונים של יהודים. פרוץ מלחמת העולם השנייה, ב־1939, שינה רבות מן המגמות שאפיינו את העם היהודי עד לאותו הזמן. שנת 1939 סימנה את סיומה של תקופה. עשר השנים שאחרי כן שינו לחלוטין את דמותו של העם היהודי.

אמריקה

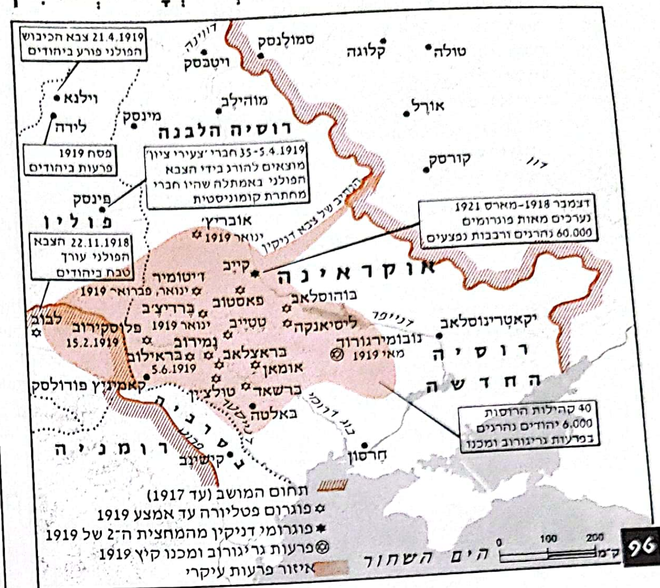
קנדה
165,000
4,500,000
ארה״ב
שיקאגו
קליבלנד
בוסטון
ניו יורק
פילאדלפיה
לוס אנג׳לס
האוקינוס האטלנטי
מקסיקו
20,000
9,000
קובה
ג׳אמייקה
2,000
ארצות אחרות באמריקה
2,000
האוקינוס השקט
ונצואלה
1,000
קולומביה
3,000
ברזיל
70,000
פרו
2,000
פרגואי
1,000
צ׳ילה
15,000
ארגנטינה
270,000
אורוגואי
25,000
בואנוס איירס

סה״כ האוכלוסיה היהודית בעולם
16,147,000

האוכלוסיה היהודית לפי יבשות

אירופה (58.0%) 9,372,000
אמריקה (31.5%) 5,085,000
אמריקה המרכזית והדרומית
אסיה (6.4%) 1,020,000
אפריקה (3.9%) 635,000
אוקיאניה (0.2%) 35,000

פוגרומים נגד היהודים ברוסיה ובפולין

שנת 1917 עד 1921

התמוטטות המשטר הקיסרי ברוסיה ב־1917 הביאה לתוהו־ובוהו בחזית הצבאית, שעברה אותה עת באזורים שהיו מאוכלסים בצפיפות על־ידי יהודים. אי־הבהירות המדינית בתקופת ההקמה של המדינה הפולנית ומלחמת אזרחים בין המשטר הסובייטי החדש לבין כוחות שהתנגדו לו ('הרוסים הלבנים' וקבוצות אחרות) גרמו לערעור השלטון התקין באזורים רחבים בגליציה ובתחום המושב והפכו אותם לזירת התנגשויות וקרבות בין הכוחות היריבים. האוכלוסיה היהודית הגדולה שחיה באזורים אלו, שעברו מיד ליד כמה פעמים, נפלה קורבן לגל של פוגרומים, החמורים ביותר במזרח־אירופה מאז מאורעות ת"ח־ת"ט (1648–49). לאחר שהמשטר הסובייטי החדש הגיב בחומרה על מספר פגיעות ביהודים מטעם חיילי הצבא האדום, פסקו ההתנפלויות מן הצד הזה. לא כן הצבאות האחרים: של הפולנים בצפון, ושל פטליורה, דניקין ומנהיגים צבאיים מקומיים באוקראינה, שגרמו לחורבן של מאות קהילות ולמאות אלפי הרוגים ופצועים.

הפעילות המדינית של היהודים בעת ועידת השלום בפאריס שנת 1919

שוויון זכויות וזכויות מיעוט באירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה

רבות מן המדינות שקמו באירופה אחרי מלחמת העולם הראשונה, כתוצאה מהתפרקות הקיסרות ההאבסבורגית והקיסרות הרוסית, היו רב־לאומיות. כך גם היה המצב בחלק ממדינות הבלקאן, שגבולותיהן השתנו בעקבות המלחמה. לבאי ועידת השלום, שהתכנסה בפאריס ב־1919, היה ברור שאחד התנאים להבטחת שלום יציב באירופה הוא הבטחת זכויותיהם של המיעוטים הלאומיים באירופה.

ויכוחים קשים נערכו בין נציגי המעצמות לבין נציגי המדינות החדשות או המנוצחות בשאלה זו. באופן כללי, טענו נציגי המדינות שעקרון השוויון האזרחי מגן גם על הזכויות המיוחדות של המיעוטים, ואילו נציגי המיעוטים, וביניהם היהודים, דרשו זכויות לאומיות מיוחדות, נוסף על הזכויות האזרחיות.

היהודים נמנו עם המיעוטים העיקריים בכמה ממדינות אירופה .זחדשות. בפולין הם היו הגדול שבמיעוטים — כ־10% מכלל האוכלוסיה ומשקלם ניכר אף בצ'כוסלובקיה, בהונגריה, בליטא וברומניה.

ארגונים יהודיים מאירופה ומאמריקה שלחו נציגים לוועידת השלום כדי לפעול למען זכויות היהודים במדינות מזרח־אירופה. לפאריס באו נציגים של הארגונים שפעלו למען זכויות אזרחיות, של המועצות הלאומיות היהודיות שהוקמו בארצות שונות במזרח־אירופה בשלהי המלחמה ושל הקונגרס היהודי האמריקני.

בין הנאספים לא היתה תמימות דעים: התפתח ויכוח בשאלה אם לדרוש בשביל היהודים זכויות אזרחיות או זכויות אזרחיות ולאומיות. ב־28.3.1919 הוקם 'ועד המשלחות היהודיות לוועידת השלום'. הוועד איגד את נציגי המועצות הלאומיות ואת נציגי הקונגרס היהודי האמריקני, שהיוו את רוב הבאים, ופעל למען זכויות לאומיות ליהודי המדינות החדשות. נציגי כי"ח ונציגי ועדת החוץ המשותפת (שייצגה שני ארגונים בריטיים, אגודת אחים וועד הנציגים), שתמכו בזכויות אזרחיות בלבד, פעלו בנפרד. הציונים, שהיו הכוח המניע העיקרי ב'וועד המשלחות', הופיעו גם במשלחת נפרדת, בראשותו של חיים וייצמן, והביאו בפני 'מועצת העשרה' של ועידת השלום את תביעתם לבית לאומי יהודי בארץ־ישראל, בחסותה של בריטניה (27.3.1919).

במסמך המנחה שאושר על ידי ועידת השלום, היה חוזה עם פולין, שנחתם ב־28.6.1919, והוא שימש יסוד לחוזים עם שאר המדינות. היו בו סעיפים שהבטיחו את זכויות המיעוטים השונים שבפולין, ואף שני 'סעיפים יהודיים' (מס' 10 ו־11) שהבטיחו ליהודים פיקוח על בתי הספר שלהם והכירו ביום השבת כיום מנוחה ליהודים על כל המשתמע מכך. אולם הדרישה לציון מפורש של 'זכויות לאומיות' לא התקבלה, ודובר רק על 'זכויות מיעוט'.

באשר לקיום הסעיפים האלה הלכה למעשה, היה המצב שונה בכל מדינה ומדינה. התגברות האנטישמיות באירופה בשנות ה־30 והשפעת המשטר הנאצי הגרמני על מדינות אירופיות אחרות הביאו להרעת מצבם של היהודים גם בחלק מארצות מזרח־אירופה.

...לות מְדִינִית וְצִבּוּרִית
...שְׁתֵּי מִלְחֲמוֹת הָעוֹלָם

ארגונים הפועלים למען זכויות אזרחיות

ארגונים פוליטיים ומפלגות

מסדר בני ברית

...תמורות חדשות בעניין אופיה של החברה היהודית וזכויותיה הולידו, מסוף המאה ה־19 והלאה, ובמיוחד אחרי מלחמת העולם הראשונה, דרכי פעולה וצורות ארגון חדשות. חלקים גדולים של הציבור היהודי, בעיקר במזרח־אירופה, לא הסתפקו עוד בשיווי־זכויות אזרחי במדינות השונות, אלא הוסיפו גם דרישה לזכויות לאומיות נפרדות.

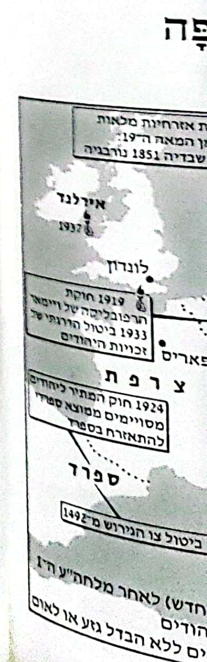
...ה הציבורית היהודית פעלו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם שלושה סוגים של התארגנויות יהודיות. הסוג האחד — הארגונים שהשתדלו למען השגת זכויות אזרחיות ושהוקמו החל בשנות הששים של המאה ה־19, הוסיפו לטעון גם עתה שהיהודים הם אזרחים במדינות השונות ויש להבטיח את מלוא זכויותיהם האזרחיות, ותו לא. הסוג השני הם ארגונים שהיו 'אזרחיים' בעיקרם, אך הושפעו מהלכי הרוח החדשים בקרב הציבור היהודי והוסיפו מטרות חדשות לפעילותם, ובעקבות זאת שינו את מתכונת עבודתם הציבורית, או עברו תמורות ארגוניות משמעותיות. דוגמה בולטת של התפתחות זו היא הקונגרס היהודי האמריקני הראשון (1920–1916) שסבר כי בארצות במזרח־אירופה (ורק שם) יש להשיג זכויות לאומיות ליהודים. הקונגרס איגד בתוכו ארגונים 'אזרחיים', דתיים, ציוניים וסוציאליסטיים, ומתכונתו הארגונית הייתה דמוקראטית. ארגון אחר שפיתח במשך המאה ה־20 מבנה ארגוני דמוקראטי, שדמה מאד למקובל במפלגות פוליטיות, היה האיגוד המרכזי של היהודים הגרמניים (C.V.). יחד עם זאת לא שינה האיגוד המרכזי את הגדרתו העצמית כארגון שמטרתו להבטיח זכויות אזרחיות בלבד ולא חדל מלהדגיש את נאמנות חבריו למולדת הגרמנית, בהתנגדו להפיכת הציבור היהודי לקבוצה מדינית בתוך גרמניה. התארגנות אחרת, שהתקרבה לפעילות פוליטית הייתה 'הברית להשגת מלוא שיווי־הזכויות לעם היהודי ברוסיה', שהוקמה בתקופת המהפכה הרוסית הראשונה ב־1905.

הסוג השלישי בצורות ההתארגנות של היהודים היו המפלגות היהודיות. הן הוקמו במדינות שונות במזרח־אירופה, במטרה לפעול פעולה מדינית למען זכויותיהם האזרחיות והלאומיות של היהודים. הדוגמה המלאה והמגוונת ביותר של התארגנות זו התפתחה בפולין, המרכז היהודי העיקרי באירופה בין שתי המלחמות. יהודי פולין הקימו שורה של מפלגות — ציוניות, סוציאליסטיות, דתיות, אוטונומיסטיות — שהתחרו בינן לבין עצמן (ולעתים שיתפו פעולה) בשלושת מישורי הבחירות השונים: הפרלמנט הפולני (ה'סיים'), העיריות והקהילות. אפשר לומר שבין המפלגות היו הציונים הקבוצה החזקה ביותר, אולם התפלגותם הפנימית לזרמים שונים ומנוגדים מנעה לעתים קרובות את הופעתם המשותפת בבחירות. מפלגות חזקות אחרות היו 'אגודת ישראל' וה'בונד'. להבדיל מן המצב ברוסיה לפני מהפכת 1917, פעל הבונד הפולני כמפלגה חוקית. הוא תרם רבות גם לפיתוח התרבות והחינוך באידיש, ובשנות ה־30 בלט במאבק נגד האנטישמיות המתגברת בפולין. יש להזכיר שהציונים, שהיו פעילים מאד במאבק למען זכויותיהם השונות של היהודים בפולין, השתדלו לא פחות למען הקמתו של הבית הלאומי היהודי בארץ־ישראל, והסוציאליסטים היהודים השתתפו בתנועת השמאל הפולנית והבינלאומית.

את המבנה המפלגתי של יהודי פולין אפשר היה למצוא בצורה מצומצמת גם בקיבוצים היהודיים בליטא, בלטביה, בצ'כוסלובקיה וברומניה. בדומה לפולין, היו היהודים מחולקים בחלק מן המדינות האלה (ברומניה, בצ'כוסלובקיה) לחטיבות היסטוריות־תרבותיות שונות.

התמונה הכוללת של הפעילות הארגונית והמדינית של היהודים בתקופה שבין המלחמות, העידה על מגמה בקרב החברה היהודית (או בקרב חלק ניכר ממנה) להרחיב את הגדרתה העצמית אל מעבר למושגים שגובשו במאה ה־19, לקבל מושגים 'יהודיים' יותר על אופיו של העם היהודי, ולפעול למען השקפות אלו באמצעים מדיניים ואזרחיים שונים.

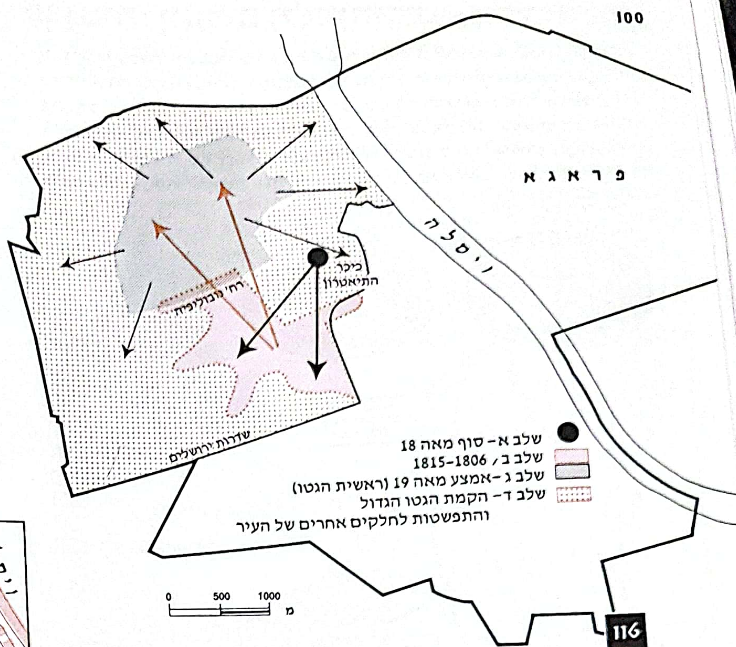

הַיְּהוּדִים בְּוַארְשָׁה—תְּחוּמֵי יְשִׁיבָתָם

עד סוף המאה ה־18 היתה ישיבתם של היהודים בווארשה אסורה, אך בכל זאת ישבו בעיר כמה אלפי יהודים, באישורים מיוחדים. בסוף המאה ה־18, אחרי חלוקות פולין, עברה וארשה לשליטת פרוסיה, ומספר היהודים בה גדל והגיע לכ־7,700 נפש, חֶרף המִגבלות שהטילו השלטונות. רובם התרכזו אז באיזור מאריביל (שנקרא לימים בשם כיכר התיאטרון) ובמספר רחובות סמוכים.

בתקופת הדוכסות של וארשה, שהוקמה בימי שלטונו של נפוליאון בונפרטה (1815–1806) נאלצו רוב היהודים לעבור לאיזור אחר, בכיוון דרום ודרום־מערב. תחום מושבם היה ברחובות מַרשלקוֹבסקה, קרוֹלֶבסקה וטווארדה וברחובות הסמוכים להם וגָבַל בדרום בִּשְׂדרות ירושלים. אולם באמצע המאה ה־19 שוב עברו רוב היהודים בלחץ השלטונות לצפון העיר, שם התגבש, לקראת סוף המאה, הגטו היהודי. בשנים 1914–1890 גדלה האוכלוסיה היהודית בווארשה פי שנַיִם ויותר והגיעה לכ־337,000 נפש. הגידול העצום הביא להתפשטות הגטו דרומה ואף לפיזור היהודים בחלקים אחרים של העיר.

הָאוֹכְלוּסִיָּה הַיְּהוּדִית בְּשְׁכוּנוֹת הָעִיר

0 1 2 ק"מ

117

וארשה עד 1916
וארשה אחרי 1916
הגטו הגדול
'הגטו המרכזי'
גבול איזור (קומיסאריאט)
18 מספר איזור

השכונה	מספר היהודים ב־1938	% בכלל האוכ'
1. קראק. פשדמנשציה	3,000	7.8
2. סטארה מיאסטו	18,400	37.4
3. לשנו	54,400	57.5
4. מוראנוב	57,900	90.5
5. פובונזקי	72,300	76.2
6. טובארובי	18,700	27.0
7. מירובסקי	37,800	38.3
8. גז'יבובסקי	36,700	53.0
9. אויזדובסקי	2,100	5.5
10. אורדנצקי	3,900	8.8
11. קושיקי	5,900	8.1
12. ראטושובי	12,700	44.8
13. סולץ	5,200	9.0
15–14. מרכז פראגא	21,700	18.2
26–16. פרברים	17,800	5.4
סך הכל	368,500	29,1

הָאוֹכְלוּסִיָּה הַיְּהוּדִית בַּגֶּטוֹ הַמֶּרְכָּזִי שְׁנַת 1938

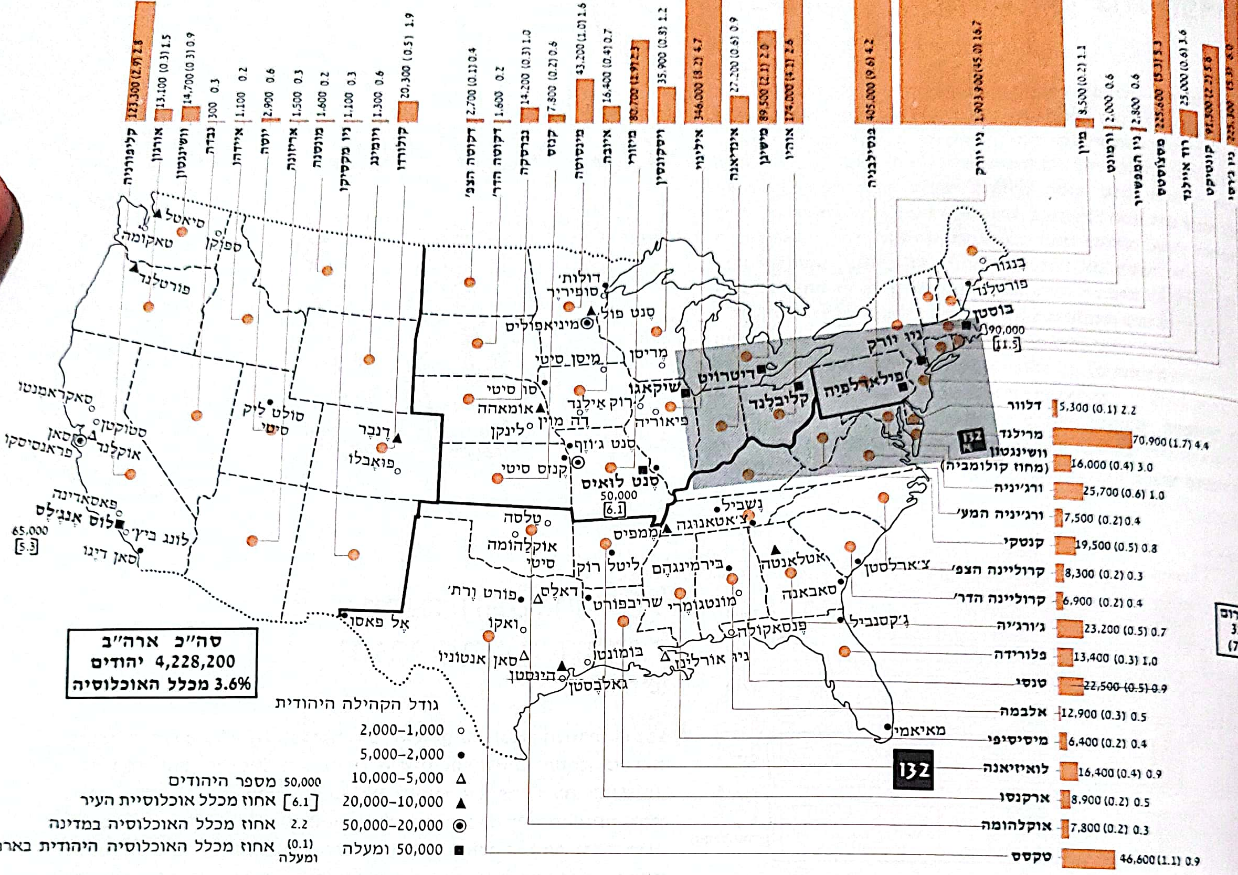
118

גבול איזור
גבול תת־איזור
גבול 'הגטו המרכזי'
14,600 מספר היהודים באיזור מס' 4 ובחלקים של האזורים האחרים בתחום הגטו
(67.5%) אחוז היהודים בכלל האוכלוסיה

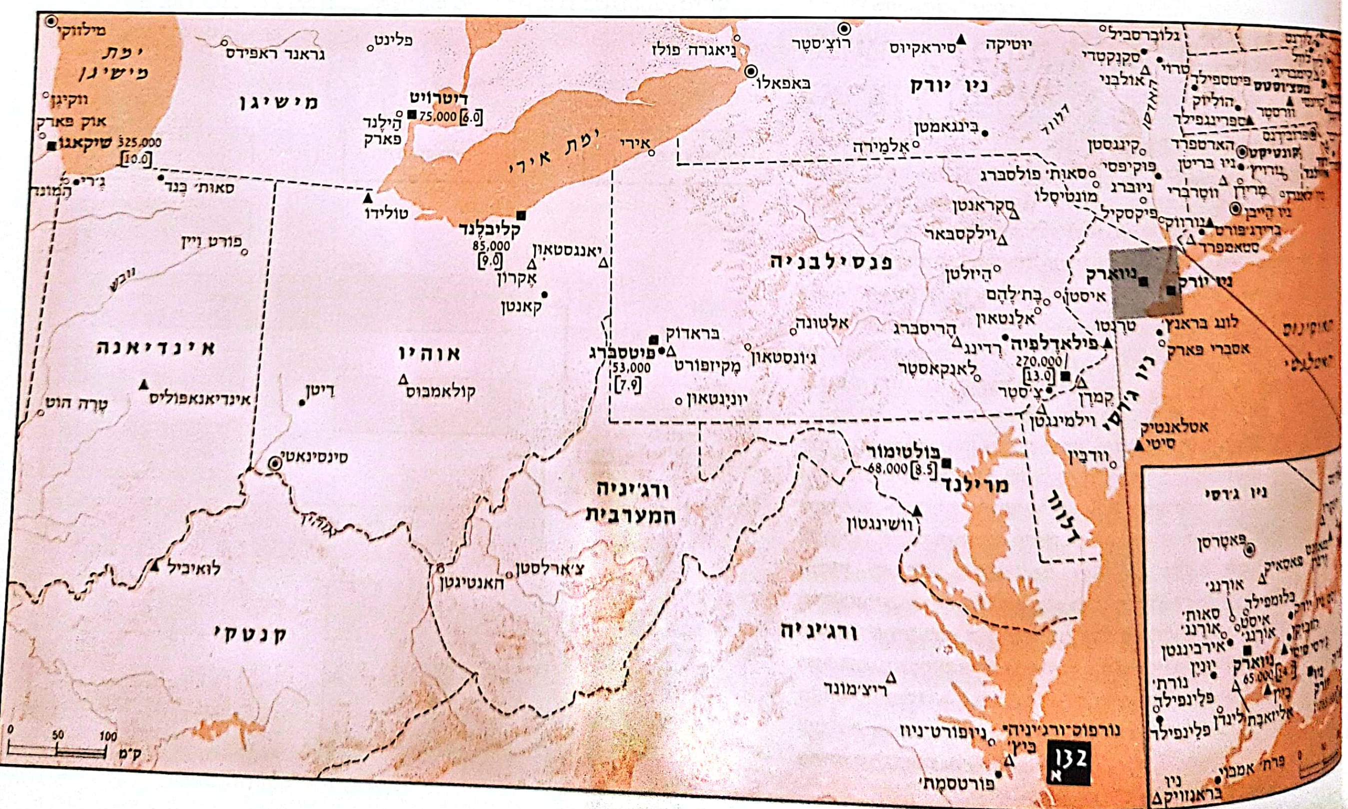
אחוז היהודים בכלל האוכלוסיה
69–50
79–70
91–80

	1922 מספר	1922 % באוכלוסיה	1922 % היהודים	1931 מספר	1931 % באוכלוסיה	1931 % היהודים	1938 מספר	1938 % באוכלוסיה	1938 % היהודים
'הגטו המרכזי' *				236,100	74.1	66.9	250,200	76.4	67.9
הגטו הגדול (2–8, 12)	268,000	53.7	83.3	294,500	51.6	83.5	308,800	54.3	83.8
מרכז העיר ומרכז פראגא (1–15)	310,000	37.5	96.3	336,700	36.0	95.5	350,700	38.1	95.2
פרברים (16–26)	12,000	9.3	3.7	16,000	6.8	4.5	17,800	5.4	4.8
סך הכל (1–26)	322,000	33.7		352,700	30.1		368,500	29.1	

* שכונה מס' 4 וחלקים משכונות 2–8, 12

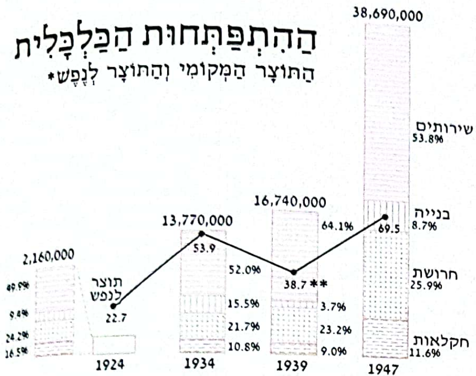
סה"כ מערב
181,200
(4.3) 1.6
סה"כ צפון־מרכז
839,200
(19.8) 2.3
סה"כ
צפון־מזרח
2,889,600
(68.3) 8.8
קליפורניה 123,300 (2.9) 2.8
אורגון 13,100 (0.3) 1.5
וושינגטון 14,700 (0.3) 0.9
נבדה 300 0.3
איידהו 1,100 0.2
יוטה 2,900 0.6
אריזונה 1,500 0.3
מונטנה 1,600 0.2
ניו מקסיקו 1,100 0.3
ויומינג 1,300 0.6
קולורדו 20,300 (0.5) 1.9
דקוטה הצפ' 2,700 (0.1) 0.4
דקוטה הדר' 1,600 0.2
נברסקה 14,200 (0.3) 1.0
קנזס 7,800 (0.2) 0.6
מינסוטה 43,200 (1.0) 1.6
איובה 16,400 (0.4) 0.7
מיזורי
ויסקונסין 35,900 (0.8) 1.2
אילינוי 346,000 (8.2) 4.7
אינדיאנה 27,200 (0.6) 0.9
מישיגן 89,500 (2.1) 2.0
אוהיו 174,000 (4.1) 2.6
פנסילבניה 405,000 (9.6) 4.2
ניו יורק 1,903,900 (45.0) 16.7
מיין 8,500 (0.2) 1.1
ורמונט 2,000 0.6
ניו המפשייר 2,800 0.6
מסצ'וסטס
רוד איילנד 25,000 (0.6) 3.6
קונטיקט
ניו ג'רסי
דלוור 5,300 (0.1) 2.2
מרילנד 70,900 (1.7) 4.4
וושינגטון (מחוז קולומביה) 16,000 (0.4) 3.0
ורג'יניה 25,700 (0.6) 1.0
ורג'יניה המע' 7,500 (0.2) 0.4
קנטקי 19,500 (0.5) 0.8
קרוליינה הצפ' 8,300 (0.2) 0.3
קרוליינה הדר' 6,900 (0.2) 0.4
ג'ורג'יה 23,200 (0.5) 0.7
פלורידה 13,400 (0.3) 1.0
טנסי 22,500 (0.5) 0.9
אלבמה 12,900 (0.3) 0.5
מיסיסיפי 6,400 (0.2) 0.4
לואיזיאנה 16,400 (0.4) 0.9
ארקנסו 8,900 (0.2) 0.5
אוקלהומה 7,800 (0.2) 0.3
טקסס 46,600 (1.1) 0.9
סה"כ דרום
318,200
(7.5) 0.9
סה"כ ארה"ב
4,228,200 יהודים
3.6% מכלל האוכלוסיה
סיאטל
טאקומה
ספוקן
פורטלנד
סקרמנטו
סטוקטון
סאן פרנסיסקו
אוקלנד
פסאדינה
לוס אנג'לס
65,000
[5.3]
לונג ביץ'
סאן דיגו
סולט ליק סיטי
דנבר
פואבלו
אל פאסו
דולות'
סופיריר
מיניאפוליס
סנט פול
מדיסון
סו סיטי
אומאהה
לינקן
דה מוין
רוק איילנד
שיקאגו
פיאוריה
סנט ג'וזף
קנזס סיטי
סנט לואיס
50,000
[6.1]
טלסה
אוקלהומה סיטי
ליטל רוק
ממפיס
נשביל
צ'אטאנוגה
בירמינגהם
אטלנטה
מונטגומרי
שריבפורט
דאלס
פורט וורת'
ואקו
סאן אנטוניו
יוסטון
גאלבסטון
בומונט
ניו אורלינס
פנסאקולה
ג'קסנביל
סאבאנה
צ'ארלסטון
מאיאמי
דיטרויט
קליבלנד
פילדלפיה
ניו יורק
בוסטון
90,000
[11.5]
בנגור
פורטלנד
132
132 א
גודל הקהילה היהודית
2,000–1,000
5,000–2,000
10,000–5,000
20,000–10,000
50,000–20,000
50,000 ומעלה
50,000 מספר היהודים
[6.1] אחוז מכלל אוכלוסיית העיר
2.2 אחוז מכלל האוכלוסיה במדינה
(0.1) ומעלה אחוז מכלל האוכלוסיה היהודית בארה"ב

מילווקי
ימת מישיגן
גראנד ראפידס
פלינט
ניאגרה פולז
רוצ'סטר
סיראקיוז
יוטיקה
גלוברסביל
סקנקטדי
טרוי
אולבני
מישיגן
דיטרויט
75,000
[6.0]
הילנד פארק
וקיגן
אוק פארק
שיקאגו
325,000
[10.0]
באפאלו
ניו יורק
בינגאמטון
אלמירה
קינגסטון
פוקיפסי
ניובורג
מונטיסלו
ימת אירי
אירי
טולידו
סאות' בנד
גרי
פורט ויין
קליבלנד
85,000
[9.0]
יאנגסטאון
אקרון
קאנטון
פנסילבניה
סקרנטון
וילקסבארי
פוטסויל
היזלטון
בת' לחם
אלנטאון
איסטון
ניוארק
ניו יורק
אינדיאנה
אוהיו
פיטסבורג
53,000
[7.9]
בראדוק
מקיזפורט
יוניונטאון
ג'ונסטאון
אלטונה
הריסבורג
רדינג
לאנקסטר
פילדלפיה
270,000
[13.0]
צ'סטר
קמדן
טרנטון
וילמינגטון
ניו ג'רסי
אטלנטיק סיטי
לונג בראנץ'
אסברי פארק
אינדיאנאפוליס
טרה הוט
דייטון
קולאמבוס
סינסינאטי
ורג'יניה המערבית
בולטימור
68,000
[8.5]
מרילנד
דלוור
וושינגטון
צ'ארלסטון
האנטינגטון
לואיביל
קנטקי
ורג'יניה
ריצ'מונד
נורפוק־ורג'יניה ביץ'
ניופורט־ניוז
פורטסמת'
132 א
ניו ג'רסי
פאטרסון
אורנג'
ניוארק
65,000
איסט אורנג'
אירבינגטון
פלינפילד
אליזבת
לינדן
ניו בראנזוויק
האוקינוס האטלנטי
0 50 100 ק"מ

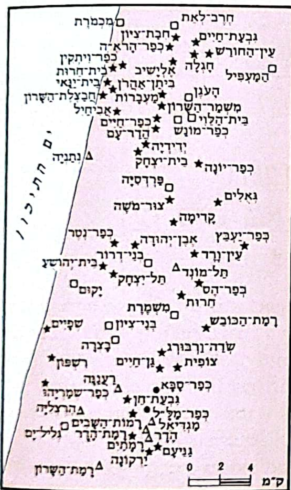
הַהִתְיַשְּׁבוּת הַיְּהוּדִית עַד קוּם הַמְּדִינָה

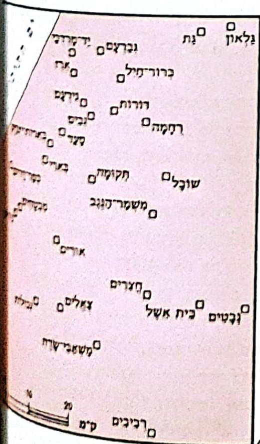
הַהִתְפַּתְּחוּת הַכַּלְכָּלִית
הַתּוֹצָר הַמְּקוֹמִי וְהַתּוֹצָר לְנֶפֶשׁ*

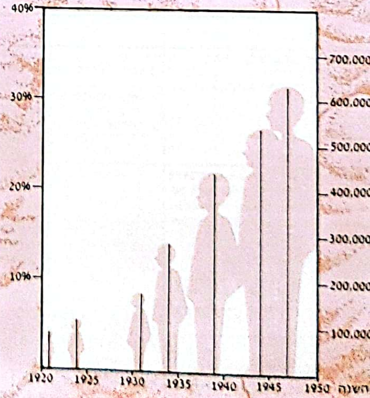

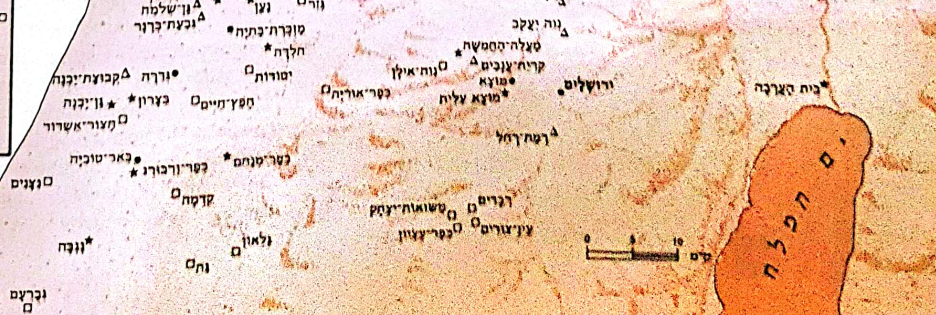
* בלא"י במחירים קבועים עפ"י מדד 1936 בחישוב התוצר המקומי הנקי לעומת הגולמי כלול הבלאי של הציוד והבניינים

** הירידה בתוצר לנפש ב־1939 משקפת את העובדה שהתוצר המקומי הגדל התחלק בין מספר גדול עוד יותר של תושבים יהודים.

● ישוב שהיה קיים ב־1914

∆ ישוב שהוקם בין השנים 1914-

★ ישוב שהוקם בין השנים 1930-

□ ישוב שהוקם בין השנים 1940-

כוחות פוליטיים בַּיִּשׁוּב שְׁנת 1905 עַד 1948

המפלגות הפוליטיות הראשונות בארץ־ישראל, הפוֹעֵל הצעיר ופועלי ציון, התגבשו בתחילת המאה ה־20, בקֶרב צעירי העלייה השנייה יוצאי מזרח־אירופה, שהושפעו מהלכי הרוח הסוציאליסטיים ששררו שם. השלטון התורכי בא"י לא איפשר פעילות פוליטית־ציונית פומבית והאידֵיאולוגיות השונות שהשפיעו על הרחוב היהודי בגולה לא התאימו לתנאים ששררו בארץ. על כן היתה צמיחת המפלגות איטית והן התמקדו בתחומי עזרה הדדית, תרבות, ולימים ב'פעילות קוֹנְסְטְרוּקטיבית', שעיקרה הקמת אִרגונים להתיישבות. חברי המפלגות ראו בפעולות אלו יצירת תשתית לבניין בית לאומי תוך כדי מהפכה חברתית ותרבותית.

הקבוצות האחרות ביישוב — החרֵדים, אנשי 'הישוב הישן', ה'ספרדים', האיכרים במושבות, ותושבי הערים — לא גיבשו אידֵיאולוגיה מוסכמת, כל קבוצה לפי עֶמדתה, במגמה להשפיע על כלל היישוב ועל התנועה הציונית. לאחר הכיבוש הבריטי ועם הבחירות לאסיפת הנבחרים הראשונה ב־1920, נמצא שדווקא הקבוצות הקטנות יחסית של ארגוני הפועלים יכלו להציע אידיאולוגיה ומסגרת ברמה הכלל־יישובית, ואילו הקבוצות החברתיות האחרות הופיעו ברשימות מקומיות, שמטרותיהן מוגבלות, או שהֶחרימו את הבחירות. כך נוצרה למשך שנים רבות התמונה הפוליטית של היישוב, שלתנועת הפועלים היה בה כוח רב משיעור גודלה. אולם, כיוון שלא זכתה לרוב מוחלט היה עליה לשתף פעולה עם גורמים מקֶרב הקבוצות הדתיות וה'אזרחיות'.

הלהט האידיאולוגי שאִפיין את תקופת הקמת הבית הלאומי, איחֵד, וגם פילג, את הקבוצות הפוליטיות השונות. המפלגות שימשו בסיס לפעילות כלכלית, חברתית ותרבותית, לשמירה ולהקמת כוחות צבאיים למֶחצָה שיָנקו מהן אמצעים, מנהיגות ואידיאולוגיה. תנועת העבודה הקימה את ההסתדרות הכללית לעובדים העבריים בארץ־ישראל על מִפעליה המגוונים, היתה קשורה לתנועת הקיבוצים ולתנועת המושבים, ושלטה למעשה ב'הגנה'. התנועה הרֶביזיוניסטית הִצמיחה בשנות השלושים את ראשית 'האִרגון הצבאי הלאומי'.

בשנות השלושים הִתגבשו ביישוב שלושה גורמים פוליטיים עיקריים: הפועלים, ה'אזרחיים' והדתיים. אולם, הפיצול המשני נמשך בתוכם, תוך חיזוק המגמות שאִפיינו את המפה הפוליטית: ריכוז עוצמה בידי תנועת הפועלים וריכוז מַשאבים כלכליים ואִרגון על ידי המפלגות בכלל. בכך הפכו המפלגות לַכוח המפעיל של היישוב בתקופת 'המדינה בַּדרך'.

תנועת הפועלים ומפלגות השמאל

1905 הפועל הצעיר
1905/1906 צעירי ציון
1905 פועלי ציון
1902–1905
1909 דגניה א'
1909 'השומר'
בלתי מפלגתיים
1918 'החלוץ' ברוסיה
1913 השומר הצעיר
1919 אחדות העבודה
1919 מפלגת הפועלים הסוציאליסטית (קומוניסטים)
1920 גדוד העבודה
1920 השומר הצעיר בא"י
1920 ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ־ישראל
1921 'ההגנה'
1921 נהלל
1921 פק"פ–פאלעסטינישע קאמוניסטישע פארטיי (קומוניסטים)
1922 פועלי ציון שמאל
1927 קבוצת אלקינד יורדת לברה"מ
1927 הקיבוץ המאוחד
1927 הקיבוץ הארצי
1924 השומר הצעיר
1925 חבר הקבוצות
שנות ה־30 תנועת המושבים
1930 מפא"י — מפלגת פועלי ארץ־ישראל
1932 האיחוד העולמי בגולה
1941 הקמת הפלמ"ח
1944 לאחדות העבודה
1946 לאחדות העבודה פועלי ציון
1948 מק"י המפלגה הקומוניסטית הישראלית
1948 מפ"ם מפלגת פועלים מאוחדת
פילוג
1951 איחוד הקיבוצים
1951 איחוד הקבוצות והקיבוצים

דתיים

1902 המזרחי
1918 הקמת מרכז המזרחי בא"י
1912 אגודת ישראל
1920 התארגנות אגודת ישראל בא"י
1922 הפועל המזרחי קם במסגרת המזרחי
1925 הפועל המזרחי נפרד למעשה מהמזרחי
1925 פועלי אגודת ישראל במסגרת אגודת ישראל
1946 פועלי אגודת ישראל פורשים מאגודת ישראל

רביזיוניסטים

1923 בית"ר
1925 הקמת המפלגה הרביזיוניסטית
1927 הקמת בית"ר בא"י
1931 הקמת האצ"ל
1937 פילוג
להגנה
1940 פילוג
הקמת לח"י

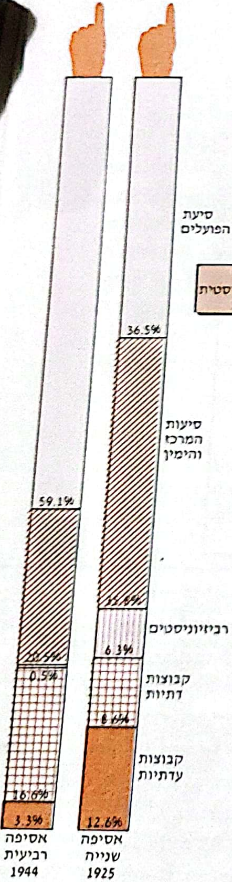
'אזרחים' וציונים כלליים

1920 רשימות אזרחיות שונות בבחירות לאסיפת הנבחרים הראשונה
1921 אגודת בני בנימין
1925 רשימות אזרחיות שונות בבחירות לאסיפת הנבחרים השנייה
1931 הציונים הכלליים המאוחדים
1935 ציונים כלליים ב'
1935 ציונים כלליים א'
1935 העובד הציוני
1942 עלייה חדשה

1948

פועלי אגודת ישראל | אגודת ישראל | המזרחי | הפועל המזרחי | תנועת החרות | הצוהר | המפלגה הפרוגרסיבית | הציונים הכלליים

נטייה סוציאליסטית | מפלגות | מסגרת לפעילות ציבורית | נוסד בחו"ל

השואה 1945–1939

השתלטות גרמניה הנאצית על אירופה — השמדת היהודים

דרכי ההשמדה	מספר הקרבנות היהודים (משוער)
מחנות השמדה	
אושביץ (5.1942–1.1945)	כ־1.800.000
מיידאנק (11.1941–7.1944)	כ־900.000
חלמנו (12.1941–1.1945)	כ־200.000
בלזק (11.1941–6.1943)	כ־400.000
טרבלינקה (6.1942–11.1943)	כ־500.000
סוביבור (3.1942–11.1943)	כ־150.000
מחנות ריכוז הגדולים	
(נויאנגמה, מאוטהאוזן, ראוונסבריק, דאכאו, זקסנהאוזן, ברגנבלזן)	כ־300.000
פעולות האיינזצגרופן	כ־2.000.000
גטאות והובלות	כ־400.000
אוכלוסיה באזורי קרבות, פרטיזנים	כ־250.000
סה"כ	כ־5.900.000

השנים 1945–1939 חרוטות בדברי ימי ישראל כשנות־אסון, מן הכבדות ביותר שפקדו את האומה מאז ראשיתה: כשליש מן העם היהודי הושמד על־ידי הגרמנים באירופה בימי מלחמת העולם השנייה.

עם כל הזוועות שנתלוו לחיסולם של היהודים באירופה, נתייחדה השואה בעובדה שביסודה עמדה אידיאולוגיה, ועיקרה שטובת האומה הגרמנית וטובת המין האנושי כולו מחייבות את השמדתו הפיזית של העם היהודי. עד כמה שרעיון זה נשמע מַחריד וּמְעוות לכל בר־דעת, עובדה היא שהיה בכוחו לכבוש את ליבו של עם מתקדם כעם הגרמני, ולכַוֵון את מעשיו.

רעיון זה לא נברא פתאום בבחינת יש מאַין. שורשיו במתיחות ההיסטורית שאיפיינה את מַערכת היחסים בין היהודים לבין החברה הנוצרית, ושהתבטאה בשׂנאת ישׂראל לצורותיה. בגילגול חדש, במאה ה־19, לבשה שׂנאת־ישׂראל את דמות האנטישמיות המודרנית. אז הֵחלו להישמע דעות בִּדבר הצורך "להרחיק" את היהודים או אפילו "לחסלם". השְׁקפות אלו הִתפתחו והתבשלו באיטיות וניזונו בין השאר מן המשבר המדיני והחברתי שפקד את אירופה בכלל ואת גרמניה בפרט, אחרי מלחמת העולם הראשונה. רעיונותיה הקיצוניים של האנטישמיות המודרנית קָרמו בהדרגה עור וגידים. עלייתם של הנאצים לשלטון בגרמניה, בינואר 1933, והצעדים הראשונים נגד יהודי גרמניה, בישׂרו את השלב הראשון של הפתרון הסופי. מכאן ואילך התפתחה המדיניות נגד היהודים צעד אחרי צעד ללא מעצור. היהודים סולקו מן השירות הציבורי (1933), מַעמדם כאזרחים שְׁווי־זכויות בוטל והם היו לְנתינים (1935). קהילותיהם חדלו מלהיות גופים ציבוריים מוכרים, הם הורחקו מן חחיים הכלכליים ילדיהם גורשו מבתי־ספר, ויהודים בעלי אזרחות פולנית גורשו לפולין (1938). בשלב זה היה יעדה של המדיניות הגרמנית גֵרוש היהודים, או הֲנִעָתָם להגירה. כל החוקים והמַעשים הַמַפְלים האלה הופעלו נגד יהודי וינה בבת אחת, אחרי צירוּף אוסטריה לגרמניה במארס־אפריל 1938.

עוד שלב הֵחל עם ראשית מלחמת העולם (ספטמבר 1939) וכיבוש פולין, בעלת האוכלוסיה היהודית הגדולה. תחילה הוחלט לרכז את היהודים בִּמספר גְטאות גדולים. במהלך פעולות אלו הֵחלה הריגת יהודים. שלב 'הפִּתְרון הסופי' הֵחל עם הפלישה לשטח ברית המוֹעָצות, ביוני 1941. באמצעות יחידות צבאיות מיוחדות ("אַיינְזַצגרוּפֶּן"), מַחנות השְׁמדה, ותנאים תת־אנושיים בגטאות שבמזרח אירופה, הוּשמדו בשטחי אירופה שבשליטה גרמנית כ־80% מכל היהודים, כלומר, כשליש מכל העם היהודי.

על אף המכה הנוראה שספג העם היהודי בימי השואה, הוא הוסיף להתקיים גם לאחר האסון, באותם המֶרכזים שנשארו מחוץ לְתחום שליטתם של הנאצים. עם זאת קשה עדיין להעריך את מלוא שיעורה ואת השלכותיה של השואה לטווח ארוך. מִבחינה היסטורית, נראֶה שהשואה סימלה את סיומה של תקופה בת מאות שנים בתחום היחסים שבין היהודים לבין אומות העולם שנקרבן ישבו. נראֶה שהֶמשך קיומם של היהודים כעם מְחַיֵיב גיבוש דפוסים חדשים לַחיים היהודיים ועקרונות חדשים ביחסיהם עם העולם הסובב.

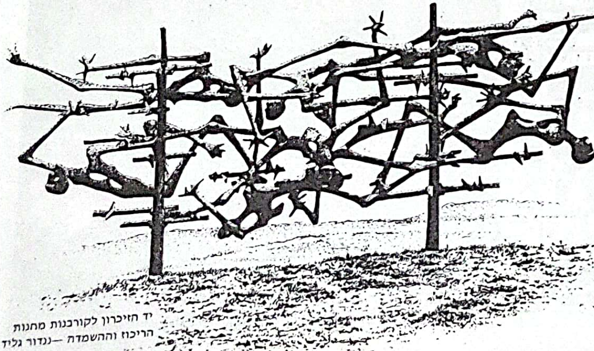
הָאַיְנְזַצְגְרוּפֶּן

ה'אַיינזַצגְרוּפֶּן' היו יחידות בעלות אופי צבאי שאורגנו לקראת הפלישה הגרמנית לשטח שבידי ברית המוֹעָצות, והיו מְסוּנָפוֹת לשירותי הבטחון הגרמניים (ה־ס.ס.). הן נועדו לפעול נגד גורמים עוינים באוכלוסיה, כלומר, נגד פעילים קומוניסטים ויהודים. האיינזצגרופן היו מחולקות לארבע יחידות עיקריות, כ־800 חיילים בכל אחת, הקשורות קשר מִבְצָעי עם הצבא הגרמני, והן התקדמו במקביל לצבא. היחידות התחלקו לתת־יחידות, בסיועם של אנשי מיליציה אוקראינים וליטאים. בכל מקום שנכבש הן אספו במהירות את האוכלוסיה היהודית שלא הצליחה להימלט והוציאו אותה להורג, בדרך כלל ביריות, על־יד קברים המוניים, שנחפרו לעיתים בידי היהודים עצמם. תקופת פעילותן של האיינזצגרופן היתה בין אמצע 1941 לסוף 1942, וב־18 חודשים אלה הן הרגו 1,300,000–900,000 בני־אדם, כ־90% מהם יהודים.

מַחֲנוֹת הָרִכּוּז וּמַחֲנוֹת הַהַשְׁמָדָה

מראשית המִשטר הנאצי בגרמניה הוקמו מחנות ריכוז כדי לכלוא בהם אסירים מדיניים (קומוניסטים, סוציאליסטים, ליבֶּראלים ואחרים), יהודים, ומאוחר יותר, מִשהֵחלה המלחמה, גם שבויי־מלחמה, אסירים מדיניים מארצות הכיבוש, עובדי כפייה וצוענים. בעיצומה של המלחמה היו מַחנות כאלה זרועים באירופה הכבושה. תנאֵי החיים והמִשטר במחנות היו מַחרידים והתמותה היתה גבוהה, אך היה הֶבדל בולט בין המחנות השונים. התנאים ששררו במחנות שנועדו לשבויים הרוסים, היו גרועים לאין ערוך מן התנאים במחנות שנועדו לשבויים מבעלות־הברית האחרות. רבים מן המחנות שימשו נקודות ריכוז וּמַעבר לאוכלוסיות היהודיות, בַּדרך לַמחנות שבמזרח־אירופה. יהודים רבים מתו בטילטולי הדרך או במחנות המַעבָר מרעב, ממחלות ומעינויים.

סוג בפני עצמו בין המחנות, ותופעה בפני עצמה בתולדות העת החדשה, היו ששת מַחנות ההשמדה שפעלו בפולין בין 1941 לבין ראשית 1945: אושביץ, מאידַאנֶק, טְרֶבלינקה, חֶלמנו, בֶּלזֶ'ק וסוביבור. חלקם שימשו גם מַחנות עבודה ששירתו בתי־חרושת שהוקמו בקרבת מקום. אולם רק חלק קטן של השבויים — החזקים ביותר — הועסקו בבתי־חרושת, וצוינו במִספרים שקועקעו בזרועותיהם. אולם סופם היה לרוב כסוף שאר הכלואים. לשניים מן המחנות, מאידַאנֶק ואַושְׁביץ, הובאו גם שבויים לא יהודים. שיטת ההריגה היתה הרעלה בגזים, וגופות הנרצחים נשׂרפו במִתקנים מיוחדים. בשיא פעילותם הִגיעו מחנות ההשמדה לדרגת 'יעילות' מזעזעת: אדם היה מגיע בבוקר ברכבת למחנה, ועד הערב הוא הומת, גופתו נשׂרפה, ובגדיו מוינו וסודרו לְמשלוח לגרמניה. בתקופה של שלוש וחצי שנים נרצחו במחנות ההשמדה כארבעה מיליון יהודים.

יד זיכרון לקורבנות מחנות הריכוז וההשמדה — נגדור גליד

אַוּשְׁבִּיץ

(תצלומי אויר של חיל האויר האמריקני שנעשו במשך שנת 1944)

מתקן השמדה מספר 2

(צילום מיום 25.8.1944)

המשרפה וחדר המכונות — מתקנים 1 ו־2 (צולם ע"י מנהל הבנייה של הס.ס. באושוויץ)

אַוּשְׁבִּיץ 2 — בִּירְקֶנָאוּ

(מַחֲנֵה הַהַשְׁמָדָה הָעִקָּרִי)

(צילום מיום 13.9.1944)

1. מתקן השמדה מס' 2
2. אולם (תת־קרקעי) שהאסירים השאירו בו את בגדיהם
3. תא־הגזים (תת־קרקעי)
4. ארבעה פתחים להשלכת גבישי הגזים
5. משרפה — 15 תנורים
6. חדר מכונות
7. מתקן השמדה מס' 3
8. הכניסה הראשית למחנה (דרך הבניין הראשי של המשמר)
9. רציף הרכבת ומקום ה'סלקציות' (מיעוט לעבודה, רוב להשמדה)
10. 'סאונה' — חדרי רחצה ותחנת חיטוי לאסירות חדשות
11. 'קנדה' — צריפים למיון חפצי הנרצחים
12. גדרות תיל מחושמלות
13. בי"ח לאסירים ומקום הניסויים הרפואיים ('f')
14. אגף ששכנו בו צוענים ('e')
15. מטבחים
16. אגף הגברים הראשי ('d')
17. בלוק העונשין
18. אגף ששכנו בו נשים יהודיות מהונגריה ב־1944 ('c')
19. אגף ששכנו בו משפחות יהודים שבאו מטרזינשטאט ('b')
20. אגף בידוד לגברים
21. בלוק העונשין לנשים
22. 'מקסיקו' — אגפים נוספים שבנייתם לא הושלמה
23. גדרות מחושמלות ומגדלי שמירה מסביב למחנה
24. מתקן לעיבוד צואה למטרות חקלאיות
25. 'סאונה' — חדרי רחצה לאסירים
26. כביש ראשי

שטח המחנה — 1 ק"מ X 2 ק"מ

שטח כל מבנה — 40 מ' X 9 מ'

מה שייחד את אַוּשְׁבִּיץ משאר המחנות היו ממדיו העצומים, וכן העובדה שבחלקו הגדול תוכנן ונבנה להשמדה המונית. מחנה אַוּשְׁבִּיץ החל לפעול במאי 1941 ונסגר בינואר 1945. בתקופה זו הומתו באַוּשְׁבִּיץ כ־2,000,000 בני־אדם, למעלה מ־90% מהם יהודים. בשיא פעולתו, בקיץ 1944 היו נרצחים ונשרפים במחנה כ־אלפי בני־אדם ביממה.

אַוּשְׁבִּיץ היתה מערכת של כ־40 מחנות שונים, המתחלקים לשלוש קבוצות:

אַוּשְׁבִּיץ 1: המחנה הראשי, הקטן יחסית בממדיו, עם מקום ל־20,000–25,000 אסירים. שם שוכנה המפקדה הכללית של המערכת כולה, אך הוחזקו בה גם אסירים.

אַוּשְׁבִּיץ 2: המכונה גם בירקֶנאוּ. שָׁכַן במרחק שני ק"מ בקירוב מאַוּשְׁבִּיץ 1, והיה מחנה ההשמדה העיקרי. בשיאו הכיל כ־146,000 אסירים, ותוכנן להכיל 250,000 בני־אדם.

אַוּשְׁבִּיץ 3: הוא בונה. מערכת של מחנות עבודה ליצור תעשייתי, שהוקמו בכפרים הסמוכים לאַוּשְׁבִּיץ 2, על שטח רחב ידיים. כ־20% מכל האסירים שהוחזקו באַוּשְׁבִּיץ 2 יועדו לעבודה באַוּשְׁבִּיץ 3, ועל זרועותיהם קועקעו מספרים. מספרם הגיע לכ־405,000, ומהם נשארו בחיים כ־30,000.

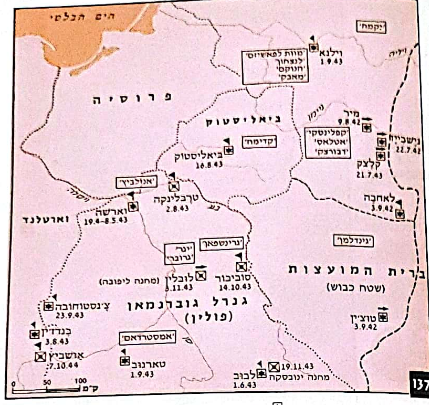
אַזוֹר אַוּשְׁבִּיץ

(צילום מיום 26.6.1944)

מַחֲנֶה אַוּשְׁבִּיץ 1

(הַמַּחֲנֶה הָרָאשִׁי) (צילום מיום 25.8.1944)

מוֹקְדֵי הִתְנַגְּדוּת מְזֻיֶּנֶת שֶׁל הַיְּהוּדִים

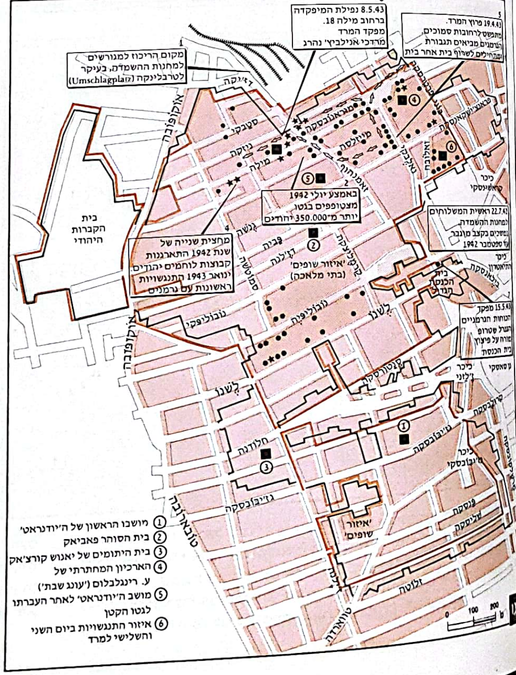

היהודים שנלכדו באירופה ניסו להתמודד עם מזימות הגרמנים או להתגונן בפניהן בדרכים שונות. בראייה היסטורית, מסתבר שהתגובה המועילה ביותר היתה הבריחה מאירופה. אולם יהודים מעטים בלבד נקטו דרך זו. תחילה לא היו רוב היהודים ערים לחומרת הסכנה ואחר כך נסגרו השערים ונחסמו דרכי הבריחה. היהודים ביקשו לקיים אורח חיים נורמאלי ככל שאיפשרו תנאי הכיבוש הגרמני: הם ניסו לדאוג לעצמם ולמשפחותיהם, להבטיח את צרכיהם החומריים הבסיסיים ולקיים מסגרת חברתית תקינה. בכל ישוב כבוש חויבו היהודים להקים מועצה יהודית (Judenrat) שתפקידה היה ניהול חיי הציבור היהודי וביצוע פקודות השליט הגרמני. עצם רעיון המועצה התאים למסורת ההתארגנות היהודית, ועד גבול מסוים אכן מילאו המועצות תפקיד חיוני וחיובי. אולם כשראשי המועצות נדרשו להשתתף במשלוח יהודים מזרחה (למחנות הריכוז וההשמדה), הם נקלעו למצב שסתר את ההגיון שבקיומן של המועצות. ההתנהגות של חלק מראשי המועצות היהודיות בתנאים בלתי־אפשריים אלה עוררה מאוחר יותר מחלוקת מרה בקרב הציבור היהודי. אולם אם גם היו עסקנים במועצות שטעו טעויות חמורות בשיקוליהם ובהתנהגותם מסתבר שגם אם נהגו אחרת לא היה הדבר משנה את גורל הציבור היהודי. מכל מקום, ברור שאיש מן העסקנים לא הזדהה עם האידיאולוגיה הנאצית או תמך במטרות הגרמנים ורצה בנצחונם.

במספר גטאות ובכמה מחנות ריכוז אירעו התקוממויות, ונהרגו משתפי־פעולה יהודים, שומרים, וחיילים גרמנים. בכל המקרים השתלטו הגרמנים במהירות על המורדים ולבד מקומץ שהצליח להימלט נהרגו כולם. מי שהצליחו לברוח מן הגטאות, ממחנות הריכוז וההשמדה ומיחידות ההשמדה הגרמניות, הסתתרו ביערות ובביצות שבפולין ובמערבה של ברית־המועצות. חלקם הצטרפו ליחידות הפרטיזנים שהתארגנו בארצות השונות. במערב־אירופה פעלו יהודים במסגרת תנועת הפרטיזנים הכללית של כל איזור וארץ. במזרח־אירופה הצטרפו יהודים לקבוצות פרטיזניות כלליות או שהקימו יחידות של פרטיזנים יהודים. עוינות האוכלוסיה הכפרית כלפי היהודים ברוב ארצות מזרח־אירופה סיכנה את קיומם של היהודים שברחו, ולעתים אף מצאה ביטוי שלילי ביחידות מעורבות של פרטיזנים. עם זאת יש לציין שפה ושם היו חסידים מבני אומות העולם — גם במזרח־אירופה — שסיכנו את חייהם ועזרו ליהודים לברוח או להתקיים.

מספר היהודים שפעלו בארגוני ההתגוננות נגד הגרמנים בארצות הכבושות השונות הגיע לעשרות אלפים, מהם 15,000–20,000 בפולין וברוסיה, ביחידות יהודיות או ביחידות כלליות.

מֶרֶד גֶּטוֹ וַארְשָׁה

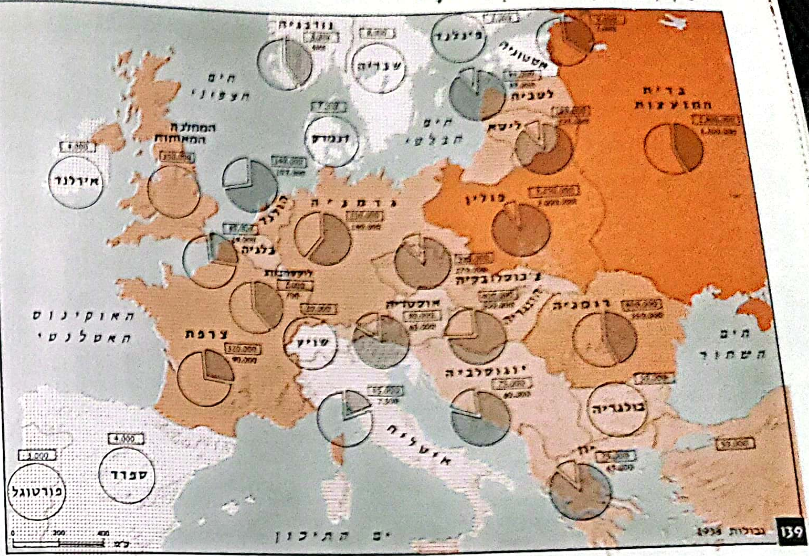
ערב הפלישה הגרמנית, בספטמבר 1939, חיו בעיר וארשה קרוב ל־400,000 יהודים. אחרי כיבוש העיר, הכריזו הגרמנים על הגטו כאיזור מגורים סגור ליהודים, וריכזו שם את כל יהודי העיר והסביבה, ועוד עשרות אלפי פליטים יהודים ממקומות אחרים. בגטו הוקמה מועצה יהודית.

ביולי 1942 הוחלט להעביר את יהודי וארשה מזרחה, למחנות ההשמדה. ראש המועצה היהודית, אדם צ'רניאקוב, התאבד ערב התחלת הטרנספורטים (משלוחים) של תושבי הגטו. אוכלוסיית הגטו הצטמקה והלכה. כ־300,000 יהודים נשלחו מוורשה למחנות המוות, בעיקר לטרבלינקה, ועוד עשרות אלפים מתו או נהרגו בגטו. בסתיו של 1942 נותרו בוורשה כ־70,000 יהודים ומספרם ירד עד לאביב 1943 לכ־55,000.

במשך המחצית השנייה של 1942 התארגנו קבוצות לוחמים שהיו קשורות בהתחלה למפלגות היהודיות השונות. בקשיים מרובים הן השיגו נשק מבחוץ, ואף הקימו בתוך הגטו בתי מלאכה לחומרי חבלה. בינואר 1943 אירעו ההתנגשויות הראשונות בין לוחמים יהודים לבין הגרמנים. בחודשים שאחר כך התאחדו הלוחמים היהודים, במסגרת אחת, האירגון היהודי הלוחם (ZOB) תחת פיקודו של מרדכי אנילביץ. המרד פרץ ב־19 באפריל 1943. הגרמנים הביאו תגבורת ונשק כבד והחלו לשרוף את הגטו, בית אחרי בית. הלחימה נמשכה עד לנפילת המיפקדה, שהיתה ברח' מילה 18, בשמונה במאי 1943, שם גם נהרג מפקד המרד, אנילביץ. עמדות שונות הוסיפו ללחום עד ה־15 במאי. מפקד הכוחות הגרמניים, הגנרל שטרופ, הורה אז לפוצץ את בית הכנסת הגדול של וארשה (שהיה מחוץ לתחום הגטו), כאות לדיכוי ההתקוממות. הגטו נהרס כליל ונשרף. כ־50,000 יהודים נהרגו במהלך המרד.

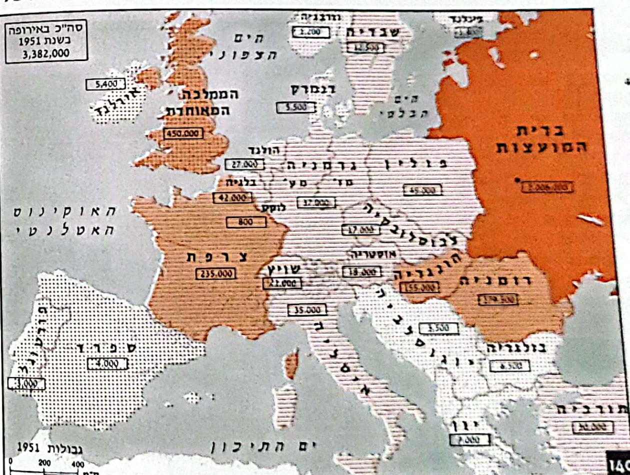
- —— גבולות הגטו עם הקמתו ב־15.11.40
- —— גבולות הגטו עם התחלת הגירוש הגדול ב־22.7.42
- ▭ תחום הגטו עם פרוץ המרד ב־19.4.43 ('הגטו הקטן')
- ★ נקודת לחימה במרד ינואר 1943
- ● עמדות ובונקרים במרד אפריל–מאי 1943

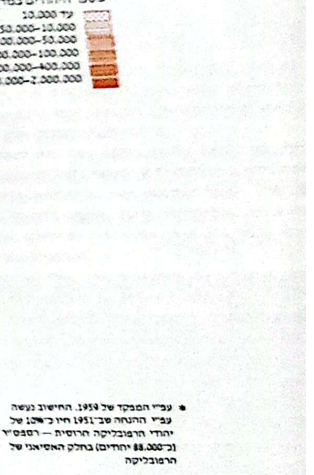
הַשְׁמָדַת הַיְּהוּדִים בְּאֵירוֹפָּה

עמוד הגבורה ביד ושם

תוֹצְאוֹת הַשּׁוֹאָה שְׁנַת 1951

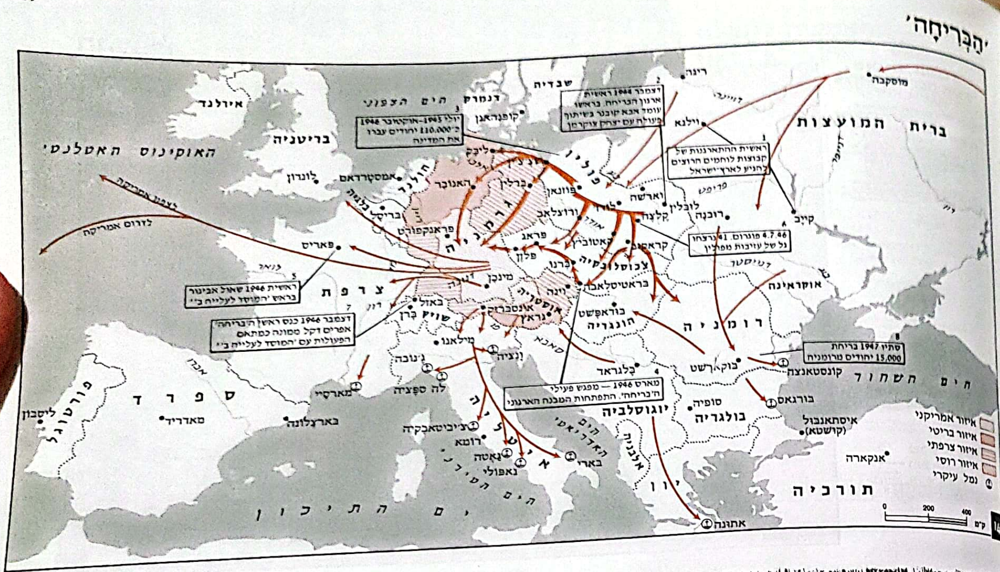

האירועים של שנות ה־40 שינו לחלוטין את המפה הדֶמוגראפית של העם היהודי. מֶרכזים מסורתיים של העם באירופה, מעמודי התָווך של הקיום היהודי במשך מאות שנים, נמחו מעל פני האדמה והנותרים לא התאוששו מן המכה. חֶלקה של יהדות אירופה בעם היהודי ירד מ־60% בקירוב ב־1939 ל־30% בקירוב ב־1951.

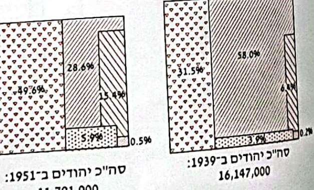
הקמת מדינת ישראל ב־1948 הוסיפה עוד מימד לתמורות הדֶמוגראפיות בקרב העם. מאות אלפי יהודים מאירופה, חלקם פליטים, עלו ארצה. כיסופי ציון ועירעור מערכת היחסים עם החברה הנכרית הֵניעו מאות אלפי יהודים לעלייה מן הארצות המוסלמיות, תהליך שנמשך בשנות החמישים. חלק אחר של יהודים אלה היגרו לצרפת (בעיקר מארצות המַגרֶב) ולארצות באמריקה.

'הַבְּרִיחָה'

קבוצות 'בריחה' ביער על הגבול

הַשִּׁנּוּי בְּהִתְפַּלְּגוּת הַיְּהוּדִים לְפִי יַבָּשׁוֹת 1939–1951

כרבע מיליון יהודים, ניצולי השואה ופליטים, עזבו את אירופה בשנים 1944–1948, בשלהי מלחמת העולם השנייה ואחריה. תנועת־עם ספונטָנית זו, המכונה 'הבריחה', נשאה את סימני היאוש והאימה שאחזו ביהודים אלה. הם ביקשו לעזוב את אירופה, בית הקברות הענקי של משפחותיהם, ולמחות את זכר הזוועות. יהודים אלה פנו לארצות שונות, אך רובם ביקשו לעלות לארץ־ישראל. זרם המהגרים נתקל במכשולים שהלכו וגברו: בהדרגה נחסמו הגבולות, לא רק בין מזרח־אירופה למַערבה, אלא גם בין אזורי הכיבוש של המַעצמות השונות בגרמניה ובאוסטריה, וכן המַעבר לאיטליה ומרומניה ליוגוסלביה.

כ־80% מן הנמלטים היו קשורים בצורה זו או אחרת לארגון 'הבריחה', שפניו היו לארץ־ישראל. ראשית הארגון בגופים שהוקמו בכוח עצמם. את הבולט שבהם הקימה בלובלין, בדצמבר 1944, קבוצה של לוחמי מחתרת ויוצאי תנועות נוער חלוציות, בראשות אבא קובנֶר. הארגון הסתעף עד מהרה לכל ארצות אירופה. בהפעלתו עזרו חיילי הבריגדה היהודית מארץ־ישראל, חיילים יהודים בצבאות בַעלות הברית, ושליחים מארץ־ישראל, שהתקבלו בהתלהבות על ידי העקורים.

כמו כן עזרו אִרגונים יהודיים שונים כמו ה'ג'וינט', ואִרגון UNRRA, וְגם ממשלות אירופיות שונות שיתפו פעולה מִטַעמיהן הן: למשל, ממשלת פולין, שאחרי הפוגרום בקֶלצֶה, ביולי 1946, חששה שלא תצליח לרסן את העוינות של האוכלוסיה כלפי הפליטים היהודים. מן הקיץ של 1945 הֵחל אִרגון 'הבריחה' להתמסד, בהנהגת שליחים מארץ־ישראל, שהיו קשורים ל'מוסד לעלייה ב''. 'הבריחה' היתה להלכה חלק מ'המוסד לעלייה ב'', אולם שמרה על מידה של אוטונומיה.

הכיוון הכללי של הפעולה היה ריכוז העקורים במחנות מַעבר באיזור הכיבוש האמריקני בדרום גרמניה ובאוסטריה. הם הגיעו לשם מפולין, מצֶ'כוסלובקיה ומארצות הבלקאן. ממחנות המַעבר היה עליהם להגיע לנִמלי יעד בים התיכון, ומשם לארץ־ישראל. תנועת 'הבריחה' יצרה הד בינלאומי, הֵעירה תשומת לב לגורלם הקשֶה של העקורים, ודירבנה ממשלות שונות, ובמיוחד את נשיא ארצות הברית, לחפש פתרונות עבור הפליטים היהודים.

הַהַעְפָּלָה

אחת מנקודות המוקד במאבק על הקמת המדינה היתה 'ההעפלה', שמטרתה היתה פריצת הֶסגר הבריטי על כניסת יהודים לארץ־ישראל. בעיקר שארית הפליטה מאירופה, שהתארגנה במסגרת 'הבריחה'. בשנים 1948–1945 נשאה בנטל בעיקר 'ההגנה', באמצעות 'המוסד לעלייה ב'. 'המוסד', בסיוע 'הבריחה' ו'הפלמ"ח', הוציא בתקופה זו מנמלי אירופה 65 ספינות ובהן יותר מ־70 אלף מעפילים (ספינה אחת אורגנה בידי האצ"ל). לכך יש להוסיף כמה אלפי יהודים מעיראק ומסוריה שהועברו לארץ בדרך היבשה. מבצעי 'המוסד' חייבו ארגון מסועף ורגיש, משא ומתן חשאי עם מנהיגי מדינות באירופה המזרחית והמערבית, התקנת מחנות בחופי הים התיכון, רכישת ספינות והתקנתן להעברת מספר רב של אנשים, ולבסוף עצם ההפלגה והנסיון לפרוץ בחשאי או בכוח לארץ־ישראל, מתוך ידיעה שזוהי התגרות ישירה בבריטניה. 'המוסד' פעל ב־24 ארצות באירופה אך גם בצפון־אפריקה, בעיראק, בסוריה ובתורכיה. רוב שליחיו היו חברי קיבוצים. הוא מומן בכספי היישוב, בכספי ההסתדרות ובעיקר בכספים שאסף הג'וינט מיהודי ארה"ב.

מְמדֵי ההעפלה עשויים היו לשנות את המאזן הדמוגראפי הרגיש בארץ להטותו לטובת היהודים. מה גם שבין המעפילים היו צעירים רבים, חברי יבוצי הכשרה ופרטיזנים, אשר ראו בעלייתם שלב ראשון לקראת המשך מאבק לעצמאות. הערבים, שחששו מאד מתופעה זו, הגבירו את לחצם על יטניה לבלימת ההעפלה.

ממשלת בריטניה, ובמיוחד שר החוץ שלה, בווין, אכן התייחסה לעלייה 'תי־לגאלית' זו כאל גורם מסוכן ביותר, העלול לערער כליל את שליטתה ץ ואת השפעתה במזרח התיכון. על כן נעשה מאמץ ניכר לבלימת ההעפלה ריפת 'המוסד'. לחץ כבד הופעל על ממשלות אירופה למניעת 'הבריחה' יסור הפלגת אוניות מעפילים מתחומיהן. מדינות אמריקה הלטינית, וחד פנמה, נדרשו שלא להתיר את רישום הספינות בחברות שבחסותן לשלול מספינות המעפילים אפשרות להניף דגל ולהתיר את תפישתן בלב זוכני ספנות וימאים מקצועיים הוזהרו מפני כל מגע עם 'המוסד', ושייטת ת, בסיוע חיל אויר ומודיעין הופנו למאבק נגד הספינות עצמן.

קשיי 'המוסד' הלכו וגברו. רק 19 ספינות הצליחו לפרוץ את ההסגר לחופי הארץ. הן הוחרמו ונוסעיהן נעצרו. למן חודש אוגוסט 1946 הוגלו הנתפשים למחנות מעצר בקפריסין. משם הותרה יציאתם לארץ לפי מכסה לגאלית של 1500 עולים לחודש.

הצרת הצעדים והרדיפות נוצלו על ידי 'המוסד'. באמצעות סופרים ועתונאים שהצטרפו למסע רב הסבל של המעפילים הופנתה תשומת לב העולם אל שרידי יהודי אירופה הנאבקים בלב ים על גבי ספינות רעועות נגד הצי החמוש של בריטניה. כמה מבצעי העפלה הסעירו את דעת הקהל העולמית והיכו את בריטניה מכה קשה. בין הנודעים שבהם פרשת שביתת הרעב של המעפילים בלה־ספציה שבאיטליה (אפריל 1946), פרשת החזרת מעפילי 'אקסודוס 1947' ('יציאת אירופה תש"ז') למחנות העקורים בגרמניה ומבצע ה'פאנים' שבו יצאו בשתי אוניות להזבלת בננות (פאן יורק ופאן קרשנטי) כ־15,000 יהודים מרומניה.

בסיכום, 'ההעפלה' איפשרה לפליטים יהודים באירופה, רובם בתנועת 'הבריחה', להיחלץ ממחנות העקורים לעבר ארץ־ישראל, והשפיעה על דעת הקהל העולמית, בנוגע לצורך במדינה יהודית.

הורדת מעפילי 'שבתאי לוז'נסקי' בחוף ניצנים

הַמַּאֲמַצִּים לְהַצָּלַת יְהוּדֵי אֵירוֹפָּה בִּשְׁנוֹת הָאַרְבָּעִים

Report of the Anglo-American Committee of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine

Lausanne, 20th April, 1946

דו"ח הוועדה האנגלו־אמריקנית

אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל: לִקְרַאת הֲקָמַת הַמְּדִינָה

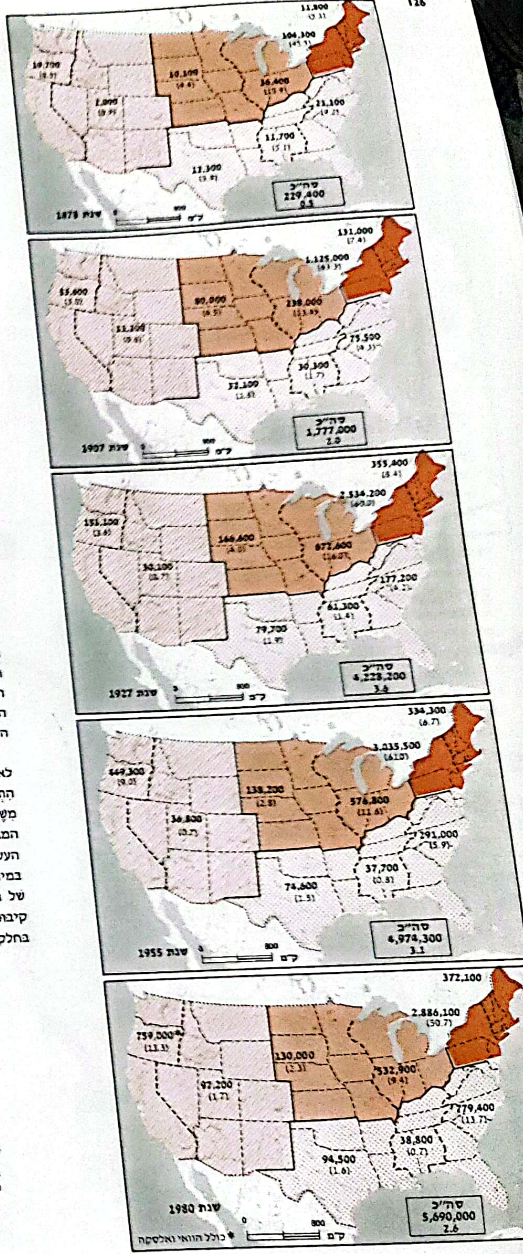
מדיניות היישוב ומוסדותיו בשנים 1948–1940 התנהלה בסימן של שתי מטרות סותרות: שיתוף פעולה עם בריטניה במאבק נגד גרמניה, והתמודדות עמה בגלל מדיניות הספר הלבן של 1939. השמדת יהדות אירופה במלחמה הוסיפה עוד ממד למצבה ולשיקוליה של התנועה הציונית ושל היישוב. במהלך המלחמה נוצרה מידה של שיתוף פעולה בין הציונים לבין הבריטים, כשכל צד ער להבדלים שבין כוונותיהם המדיניות. עם תום המלחמה החמירה ההתמודדות בין היישוב והתנועה הציונית לבין הממשל הבריטי. דבקותה של הממשלה הבריטית במדיניות הספר הלבן של 1939 הניעה את התנועה הציונית לנקיטת אמצעים כדי לעקפה.

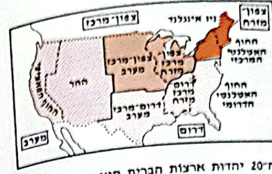
ועידת בילטמור בניו יורק במאי 1942 הכריזה שכוונת התנועה הציונית להגיע למדינה יהודית עצמאית בארץ־ישראל. בתום המלחמה השתתפו הציונים בארגון הבריחה של מאות אלפי עקורים יהודים מאירופה, בהבאת חלק מהם ארצה באמצעות ה'העפלה', בשנים 1947–1945. בארץ קמה תנועת מרי שלא היתה קשורה במוסדות היישוב — הארגון הצבאי הלאומי (אצ"ל) ולוחמי חירות ישראל (לח"י). גל מתגבר של פעולות התקפה או חבלה נגד הבריטים, מהן מטעם ההגנה, מהן מטעם האצ"ל והלח"י, מהן תוך שיתוף פעולה בין כל הארגונים, גרר תגובה נמרצת מצד השלטונות. במקביל הוחרף המתח המדיני בעניין בעיית ארץ־ישראל: בעיית העקורים היהודים באירופה, לחץ דעת הקהל היהודית בארצות הברית, שפעלה במסגרת הוועידה היהודית־האמריקנית ומועצת החירום הציונית־האמריקנית, הנסיונות החוזרים ונשנים של מעפילים לפרוץ את שערי הארץ, סירוב בריטניה לקבל את המלצות הוועדה האנגלו־אמריקנית (מאי 1946) בדבר כניסת 100,000 פליטים יהודים לארץ־ישראל כל אלה הניעו את ממשלת בריטניה להעלות בפברואר 1947 את בעיית ארץ־ישראל בפני ארגון האומות המאוחדות. התוצאה היתה החלטת עצרת האו"ם ב־29.11.1947, לחלק את הארץ בין היהודים לערבים, ולהקים בה שתי מדינות. החלטת החלוקה התקבלה על־ידי הציונים ונדחתה על־ידי הערבים, וכבר בדצמבר 1947 החלה מלחמת העצמאות בארץ.

ב־15.5.1948 תם המנדט הבריטי בארץ וקמה מדינת ישראל.

כותרת העיתון 'יום המדינה' — עיתון משותף של עיתוני הארץ

הִתְפַּתְּחוּת הַיִּשּׁוּב הַיְּהוּדִי בְּאַרְצוֹת הַבְּרִית 1878–1980

104,300 מס' היהודים בתת־איזור
(4.4) אחוז מכלל יהודי ארה"ב

בחלק האחרון של המאה ה־20 יהדות ארצות הברית היא הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בעולם: ב־1980 — 43.7% מכל היהודים ו־58.4% מיהודי התפוצות. אף שיהודי ארה"ב מיצגים את מה שקרוי 'הקבוצה הדתית השלישית' בארה"ב, הם רק מיעוט קטן בקרב האוכלוסיה האמריקנית, וחלקם של היהודים באוכלוסיה הכללית הוא בירידה, משיא של 3.6% ב־1927 ל־2.6% כיום. כיוון שהיהודים אינם מפוזרים בצורה שווה בכל המדינה, נוכחותם בולטת יותר באזורים מסויימים. לדוגמא: ב־1980 הם היו 6.6% מתושבי האיזור הצפוני־המזרחי ו־12.1% מתושבי מדינת ניו יורק.

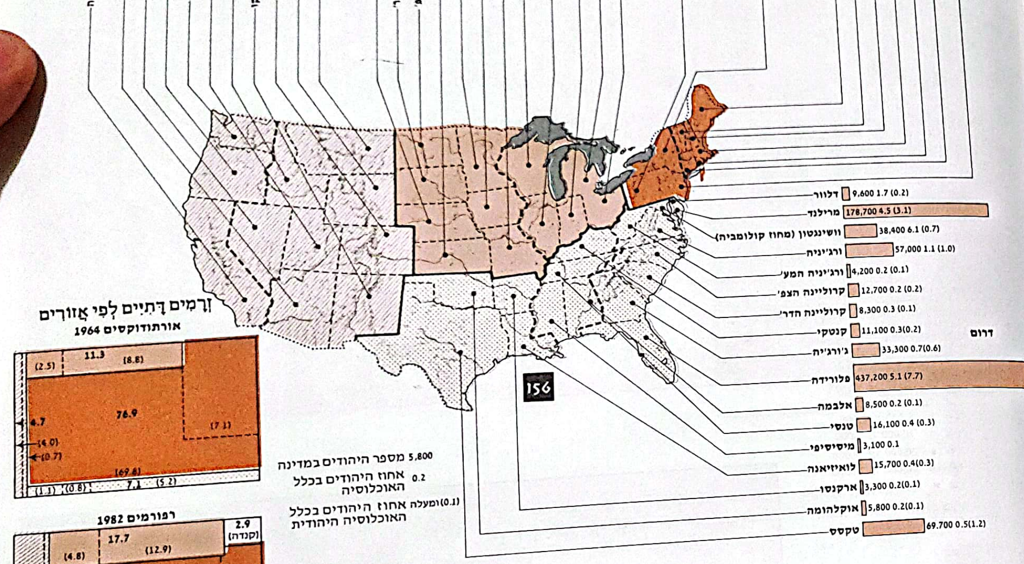
ניידות חברתית וניידות גיאוגראפית מאפיינות את יהדות אמריקה במאה העשרים. תחילה עברו היהודים משכונה לשכונה, ואחר־כך מן העיר אל הפרברים. משנות הששים ניכרת נטייה לעזוב את איזור הריכוז היהודי העיקרי, הוא החלק הצפוני־המזרחי של ארצות הברית. מגמה דמוגראפית זו אינה מתרחשת רק בקרב היהודים, אלא מאפיינת שכבות רחבות של האוכלוסיה האמריקנית בכלל. מאות אלפי יהודים, רבים מהם מבוגרים, עברו לדרום, לפלורידה. זרם אחר, של צעירים בדרך כלל, פנה מערבה, ורבים מהם התיישבו בקליפורניה.

מגמת נדידה זו בתוך ארצות הברית הביאה להתפתחות מרכזים יהודיים חדשים בדרום ארצות הברית ובמערבה, כגון המרכזים בלוס אנג'לס ובמאיאמי, ובשורה השנייה — פיניקס, היוסטן סאן פרנסיסקו (שם נוסדה קהילה יהודית כבר באמצע המאה ה־19). תהליך זה נמצא עדיין בעיצומו. ב־1980 חיו בחלק המערבי של ארה"ב 15% מכל יהודי ארצות הברית, לעומת 3.6% בלבד ב־1907 יחד עם זאת, לב לבה של יהדות ארצות הברית הוא עדיין החוף הצפוני־המזרחי של ארצות־הברית. בניו יורק ובישובים הסמוכים אליה חיו ב־1980 כ־35% מכל יהודי ארצות הברית. על אף בעיותיה הרבות, האתניות והכלכליות, יושבים עדיין בניו יורק רוב המוסדות היהודיים הארציים, כמו הוועד היהודי האמריקני, הקונגרס היהודי האמריקני, התנועה הציונית, בתי המדרש של חלק מן התנועות הדתיות וארגוני העזרה הגדולים.

יהדות אמריקה בולטת בהשפעתה ובהשגיה בתחומים רבים. מאה שנה לאחר שהחלה ההגירה היהודית הגדולה ממזרח־אירופה אל העולם החדש התערו היהודים בארץ ובתרבותה, עלו בסולם החברתי והכלכלי, ויצרו דפוסים משלהם בתחום חייהם היהודיים. יהדות אמריקה סובלת מאותן החולשות המאפיינות את רוב הקיבוצים היהודיים בגולה, במחצית השנייה של המאה העשרים: נישואי־תערובת, ילודה מעטה וכן החלשות הזיקה לעם היהודי במיוחד בקרב השכבה הצעירה, אולם הודות לגודלו ולתוכותיו הפנימיות של הקיבוץ היהודי האמריקני הוא מסוגל להתמודד ביתר הצלחה מאשר קיבוצים יהודים אחרים עם בעיות אלו, האופייניות לקיום היהודי בגולה בחלק האחרון של המאה העשרים.

אליס איילנד — מקום הכניסה לאמריקה, נפתח ב־1892 ושימש מליוני מהגרים

יְהוּדֵי אַרְצוֹת הַבְּרִית שנת 1980

5,800 מספר היהודים במדינה
0.2 אחוז היהודים בכלל האוכלוסיה
(0.1) ומעלה אחוז היהודים בכלל האוכלוסיה היהודית

זְרָמִים דָּתִיִּים לְפִי אֲזוֹרִים

אורתודוקסים 1964

רפורמים 1982

קונסרווטיבים 1982

17.2 אחוז בתי כנסת לפי איזור
(13.2) אחוז בתי כנסת לפי תת־איזור

הִשְׁתַּיְּכוּת אִרְגּוּנִית*

ההשתייכות למסגרת יהודית מאורגנת היא מסימני ההיכר המובהקים של הזהות היהודית של יהודי ארצות הברית. מסקר ארצי שנעשה ב־1971 (המבוסס על מדגם) עולה שרק קצת יותר ממחצית יהודי ארה"ב קשורים למסגרות כאלו, בין אם אלה בתי־כנסת או ארגונים יהודיים אחרים. סביר להניח שהזיקה ליהדות של ה'לא־משתייכים' היא לרוב רופפת, ושאלה שהצהירו על אי־הזדהות עם מגמה דתית כל שהיא (כ־15%) קרובים יותר להתבוללות. הזרם הדתי הגדול ביותר, לפי הסקר, הוא התנועה הקונסרווטיבית, ששייכים אליה כמחצית יהודי ארה"ב בעלי זהות דתית מוגדרת, וכ־30% מהקשורים לצורת התארגנות יהודית כל שהיא. מתברר שממוצע הגיל של המזדהים עם העמדה הרפורמית ועם העמדה הקונסרווטיבית נמוך במידה ניכרת מממוצע הגיל של המזדהים עם העמדה האורתודוקסית. הזרם האורתודוקסי קטן יחסית מבחינה מספרית, ורוב נאמניו מרוכזים בערים הגדולות של החוף הצפוני־המזרחי, שאוכלוסייתן היהודית הולכת וקטנה. כוחה של היהדות הרפורמית בולט בחלק הצפוני־המרכזי של ארה"ב — שם מרכז הכוח ההיסטורי של התנועה — ובאזורי ההתיישבות היהודית החדשים יחסית בדרומה של ארה"ב ובמערבה. זרם דתי רביעי — התנועה הרקונסטרוקציוניסטית — החל להתארגן אחרי מלחמת העולם השני ה, ומונה היום בין עשרה לעשרים בתי־כנסת, רובם בחוף המזרחי.

סה"כ אורתודוקסים: 9.7%
**שונים: 20.5%
סה"כ קונסרווטיבים: 29.7
סה"כ רפורמים: 29.3%

אחוז המשתייכים
אחוז הלא־משתייכים
בני 65 ומעלה בני 13 עד 39

* בני 13 ומעלה השייכים למשפחות המוגדרות כיהודיות (כולל 5.5% לא־יהודים).

** כולל לא־יהודים במשפחה (נישואי תערובת) — 5.5%; יהודים בלתי־מוגדרים — 10.7%; ושונים — 4.3%

מְדִינַת יִשְׂרָאֵל
הֲקָמַת יִשּׁוּבִים יְהוּדִיִּים
1982–1948

● ישוב שהוקם לפני קום המדינה
• ישוב שהוקם מקום המדינה עד 1982
□ ישובים ערביים עיקריים
– – – הקו הירוק (כולל מזרח ירושלים)

176

מִלְחָמוֹת
מְדִינַת יִשְׂרָאֵל

הַחְלָטַת הָאוּ״ם בִּדְבַר
חֲלֻקַּת אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל
29 בְּנוֹבֶמְבֶּר 1947

מִלְחֶמֶת
יוֹם הַכִּפּוּרִים
1973

מאז ההחלטה של ע
הבריטי בארץ־ישרא
ישראל להגן שוב וש
של פעולות צבאיות
בזירות בינלאומיות
עם קיומה של המ
הערבית בחלק של א

מִלְחָמוֹת מְדִינַת יִשְׂרָאֵל

מִלְחֶמֶת שֵׁשֶׁת הַיָּמִים 1967

מִבְצָע קָדֵשׁ 1956

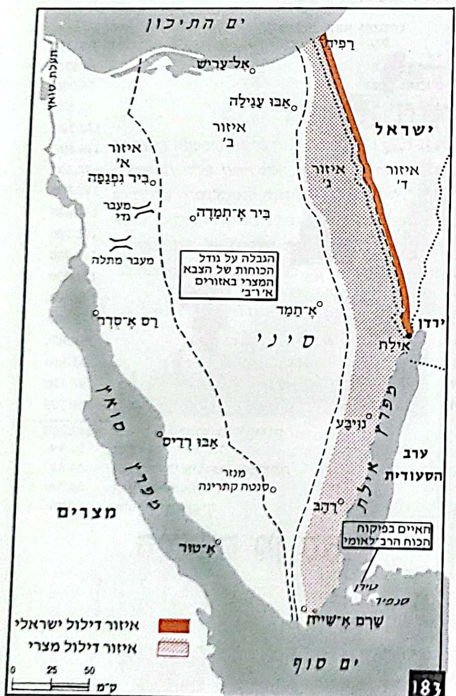
מִלְחֶמֶת הָעַצְמָאוּת 1948–1949

הַחְלָטַת הָאוּ"ם בִּדְבַר חֲלֻקַּת אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל 29 בְּנוֹבֶמְבֶּר 1947

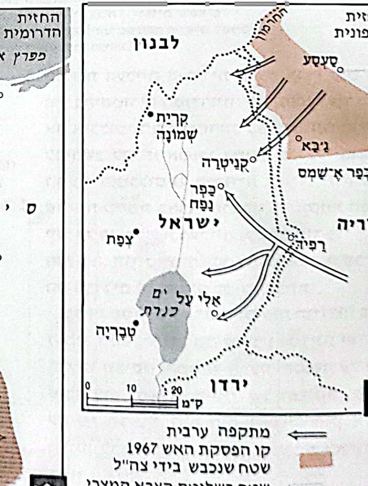

הֶסְכֵּם הַשָּׁלוֹם עִם מִצְרַיִם 1979

מִלְחֶמֶת יוֹם הַכִּפּוּרִים 1973

שטח בשליטה יהודית עם הכרזת המדינה
שטח שנכבש במהלך המלחמה
שטח שנוסף למדינת ישראל על פי הסכם שביתת הנשק
קו שביתת הנשק 1949

מתקפה ערבית
קו הפסקת האש 1967
שטח שנכבש בידי צה"ל
שטח בשליטת הצבא המצרי
קו הפסקת האש 25.10.73

מאז ההחלטה של עצרת האומות המאוחדות ב־29.11.1947, בדבר סיום המנדט הבריטי בארץ־ישראל והקמת מדינה יהודית ומדינה ערבית, נאלצה מדינת ישראל להגן שוב ושוב על קיומה. הסיבה למאבקים חוזרים אלה, שלבשו צורה של פעולות צבאיות מוגבלות, מלחמות, ומאבקים פוליטיים ודיפלומאטיים בזירות בינלאומיות שונות, היתה אי־הסכמתן של המדינות הערביות להשלים עם קיומה של המדינה היהודית. הן גם הכשילו את הקמתה של המדינה הערבית בחלק של ארץ־ישראל.

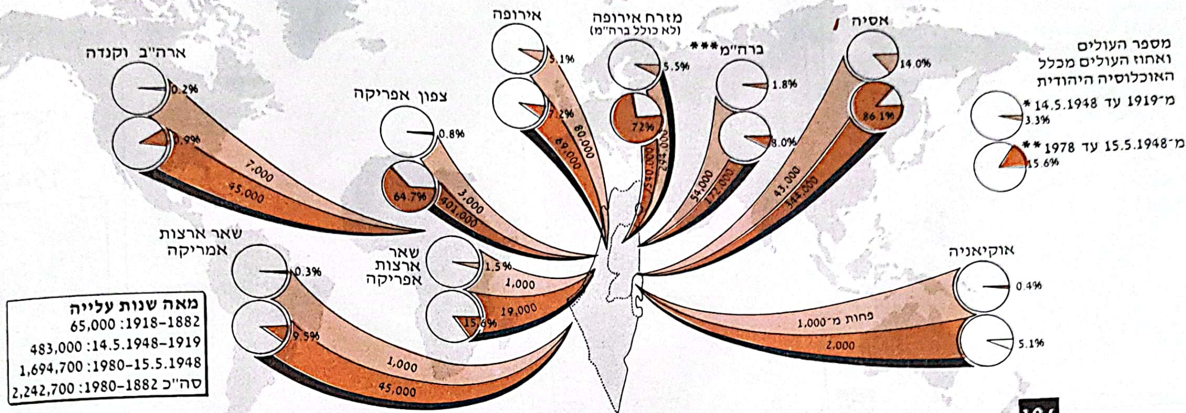
הקשה שבמלחמות היתה מלחמת העצמאות, שנמשכה כל שנת 1948 וחלק משנת 1949, ונהרגו בה כ־6,000 יהודים (4,000 חיילים, 2,000 אזרחים). תוצאות מרחיקות לכת היו למלחמת ששת הימים (1967), שישראל כבשה בה את חצי־האי סיני מידי מצרים, את חלקה של ירדן בגדה המערבית של הירדן, ואת רמת הגולן מידי סוריה. בעקבות הסכם השלום עם מצרים (1979) הוחזר כל שטח סיני למצרים, תוך סידורי בטחון שונים.

הָעֲלִיָּה לְיִשְׂרָאֵל

חוק השבות, תש"י-1950, תשי"ד-1954, תש"ל-1970 (מאוחד)

1. כל יהודי זכאי לעלות ארצה.
2. (א) העליה תהיה על פי אשרת עולה.
(ב) אשרת עולה תינתן לכל יהודי שהביע את רצונו להשתקע בישראל . . .
4. כל יהודי שעלה לארץ לפני תחילת תקפו של חוק זה, וכל יהודי שנולד בארץ בין לפני תחילת תקפו של חוק זה ובין לאחריה, דינו כדין מי שעלה לפי חוק זה . . .

לְפִי מוֹצָא

184

לְפִי שָׁנִים****

239,600
101,800
170,200
175,100
24,400
11,300
18,400
37,500
56,200
71,200
27,100
23,900
24,500
47,600
61,300
64,400
54,700
30,700
15,700
14,300
20,500
37,800
36,700
41,900
55,900
54,900
32,000
20,000
19,700
21,400
26,400
37,200
20,400

15.5.1948 – 1950 – 1955 – 1960 – 1965 – 1970 – 1975 – 1980

* החישוב הוא על בסיס האוכלוסיה היהודית ב־1925
** החישוב הוא על בסיס האוכלוסיה היהודית ב־1948
*** כולל שטחים באסיה וכן את הארצות הבלטיות
**** מ־1969 כוללים הנתונים עולים בכוח — יהודים הרשאים לעלות ארצה והבאים לישראל ליותר משלושה חודשים. בשנים 1969–1980 הם היו כ־30% מכל העולים

תולדות העלייה היהודית ארצה אחרי קום המדינה היא פָּרָשָׁה שאין לה אח וָרֵע בהיסטוריה המודרנית: לא נמצאה עוד מדינה שהִכפילה בתוך ארבע שנים את אוכלוסייתה המקורית, כפי שעשתה מדינת ישראל אחרי 1948. הדבר עשוי להיחשב לבלתי־אפשרי במובן הכלכלי הרחב. ואף־על־פי־כן בתוך זמן קצר הגיעה האוכלוסיה היהודית בארץ, חדשים כוותיקים, לאותה רמת חיים שהיתה קיימת בארץ־ישראל לפני הקמת המדינה, ובמהרה אף שיפרה אותה. יתר על כן, קליטת העלייה נעשתה תוך כדי מלחמה מרהִ על קיומה של המדינה הצעירה, תוך קיום משטר דמוקראטי, וכשבין העולים, שבאו מֵעשׂרות ארצות, היו הבדלים תרבותיים עמוקים ביותר.

כל זה מסתכם לאחת התקופות הגדולות ביותר בתולדות העם היהודי. הדבר היחיד המסביר את מה שאירע במדינת ישראל בשנות החמשים והששים הוא הרעיון שביסוד המַאמץ הכביר שנעשה על ידי העם — הוא רעיון שיבת־ציון. שיבת־ציון, מֵאבני היסוד של הציונות, קיבלה ביטוי רִשמי בחוק שאושר על ידי הכנסת, הוא חוק השבות. חוק זה, היוצא דופן מִבחינה משפטית, מַעניק לכל יהודי את הזכות לעלות לארץ־ישראל ולקבֵּל אזרחות ישראלית בתוך זמן קצר.

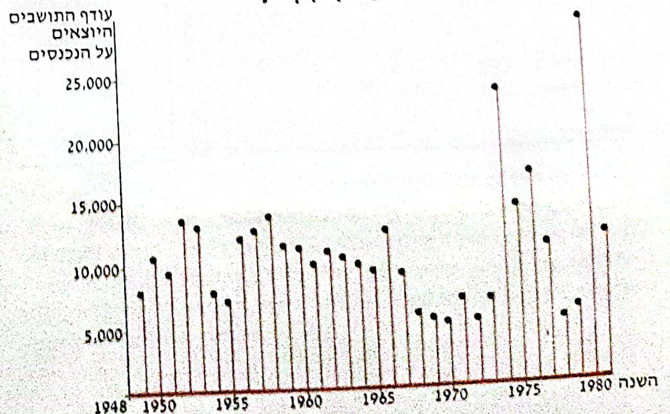
כְּבכל ארץ מהגרים, גם במדינת ישראל לא נקלטו כל העולים אליה וחלקם שָׁבוּ ועזבו אותה. נוסף על אלה רבו היורדים מקֶרב ילדי הארץ. מספר הישראלים השוהים בחו"ל הגיע ב־1980 ל־350,000 — 400,000 איש, לרבּות את ילדי היורדים שנולדו בחו"ל ושחלקם מחזיקים בדרכון ישראלי. יוצא איפוא, שכ־10% של מה שאפשר לכנות בשם 'יהודים ישראלים' חיו ב־1980 בחו"ל — אחוז גבוה למדי, גם בהשוואה לארצות אחרות.

יחד עם זאת, בהשוואה לגידול האוכלוסיה היהודית בארץ, חלה ירידה במספר היחסי של העוזבים. אם בראשית שנות ה־50 ירדו בכל שנה כ־8 מתוך 1,000 תושבי ישראל, בשנות ה־70 ירדו פחות מ־4 לכל 1,000 נפש.

הָאוּכְלוּסִיָּה הַיְּהוּדִית לְפִי גִּיל וְיַבֶּשֶׁת לֵדָה סוף 1980

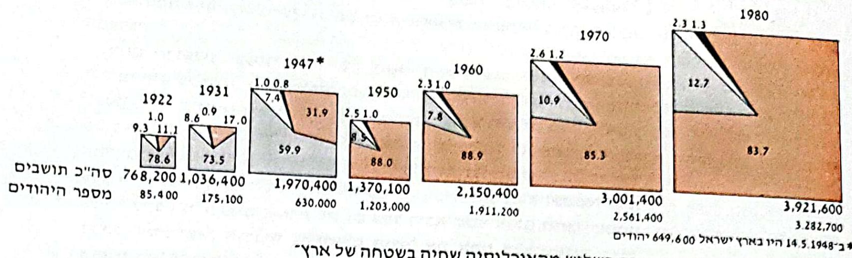
הַיְּרִידָה מִן הָאָרֶץ

הָאוּכְלוּסִיָּה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְפִי דָּת

אחוז היהודים
אחוז המוסלמים
אחוז הנוצרים
אחוז האחרים

סה"כ תושבים
מספר היהודים

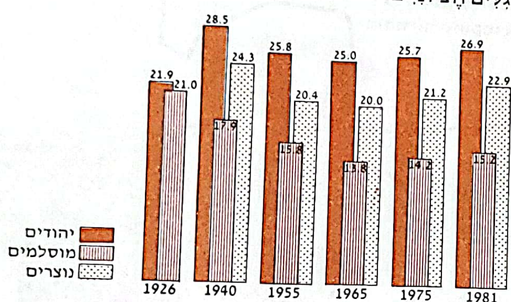
* ב־14.5.1948 היו בארץ ישראל 649,600 יהודים

עם הקמת המדינה היוו היהודים כשליש מהאוכלוסיה שחיה בשטחה של ארץ־ישראל המנדטורית — גידול פי שלושה לעומת חלקם באוכלוסיה ב־1922. מלחמת העצמאות, וגבולותיה של מדינת ישראל בעיקבות המלחמה, שינו לחלוטין את היחס בין אוכלוסיה יהודית ולא־יהודית בארץ. בריחתם מהארץ של כ־650,000 ערבים בעת המלחמה מחד, ובואם של העולים בתקופת העליה הגדולה מאידך, הביאו לכך שבשנות החמישים היוו היהודים קרוב ל־90% מאוכלוסיית הארץ. חלק מהערבים שעזבו את הארץ התיישב בארצות ערביות הסמוכות לישראל, אך לא נטמע בהן. חלק אחר היגר לארצות ערביות מרוחקות או לארצות אחרות שמעבר לים. גל נוסף של פליטים ערבים עזב את הארץ בעת מלחמת ששת הימים ומייד לאחריה. עוד גל של תושבים ערבים עזב את יהודה ושומרון בשנים 1980-1967, ומספרם נאמד ב־150,000-100,000. גל זה המשיך למעשה את זרם ההגירה שהיה קיים גם לפני מלחמת ששת הימים, אך התגבר לאחריה, כמו כן היתה הגירה מסויימת של תושבים ערבים מתחומי הקו הירוק: בשנים 1972-1950 עזבו את ישראל כ־20,000 ערבים והיגרו אליה כ־12,000, רובם במסגרת איחוד משפחות.

באותן השנים — 1977-1948 — באו לישראל 745,000 יהודים מן הארצות המוסלמיות. רובם באו בגלי עלייה המוניים, על רקע עירעור מצבם בארצות המוצא. שני הגלים — גל ההגירה של הערבים שעזבו את הארץ וגל ההגירה של היהודים שעלו אליה — מצטיירים כתהליך של חילופי אוכלוסין שחרף היותו בלתי־מתוכנן, היה בו הגיון משלו.

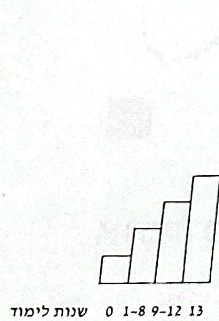
בין 1960 ל־1980 שוב עלה חלקם של הלא־יהודים בקרב האוכלוסיה במדינת ישראל, ל־15% (בתחומי הקו הירוק). דבר זה משקף את צימצום העלייה מצד אחד, ואת הילודה הגבוהה מאד בקרב האוכלוסיה המוסלמית בישראל.

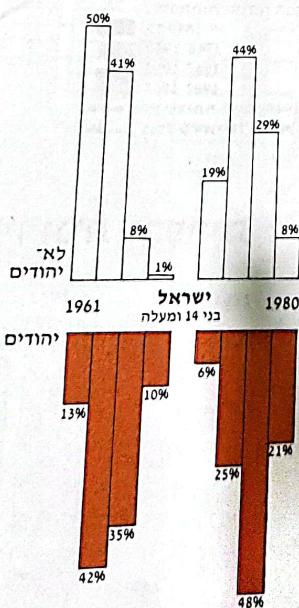
גִּלִּים חֶצְיוֹנִיִּים

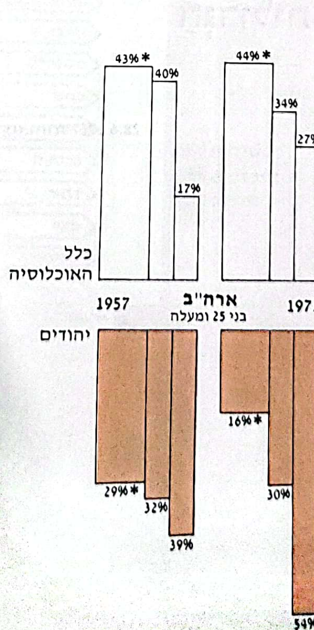

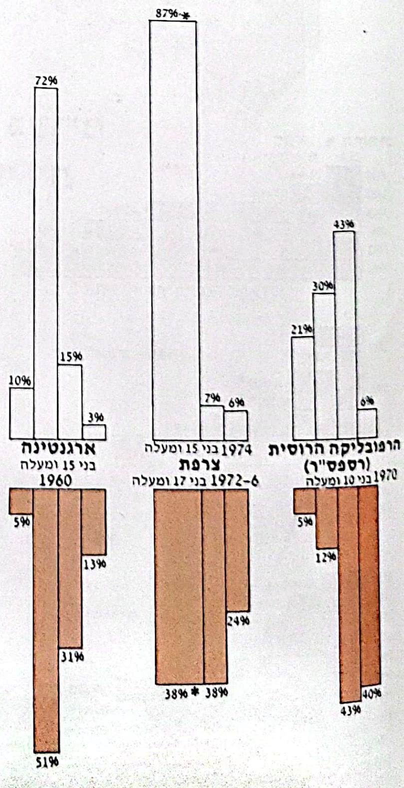
הַהַשְׂכָּלָה בְּיִשְׂרָאֵל בְּהַשְׁוָאָה לַאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת

בשני העשורים שבין 1961 ל־1980 חלה התפתחות רבה ברמת השכלה בישראל הן בקרב היהודים הן בקרב הלא־יהודים. יחד עם זאת אחוז בעלי ההשכלה האקדמאית בין היהודים בישראל הוא נמוך בהשוואה לאוכלוסיה היהודית בארצות הברית (54% ב־1971) ובהשוואה ליהודי הרפובליקה הרוסית (40% ב־1970). עובדה זו קשורה בתהליך קיבוץ הגלויות מעידה על שוני מסוים בהרכב המקצועי של האוכלוסיה היהודית בישראל, בהשוואה ליהדות התפוצות.

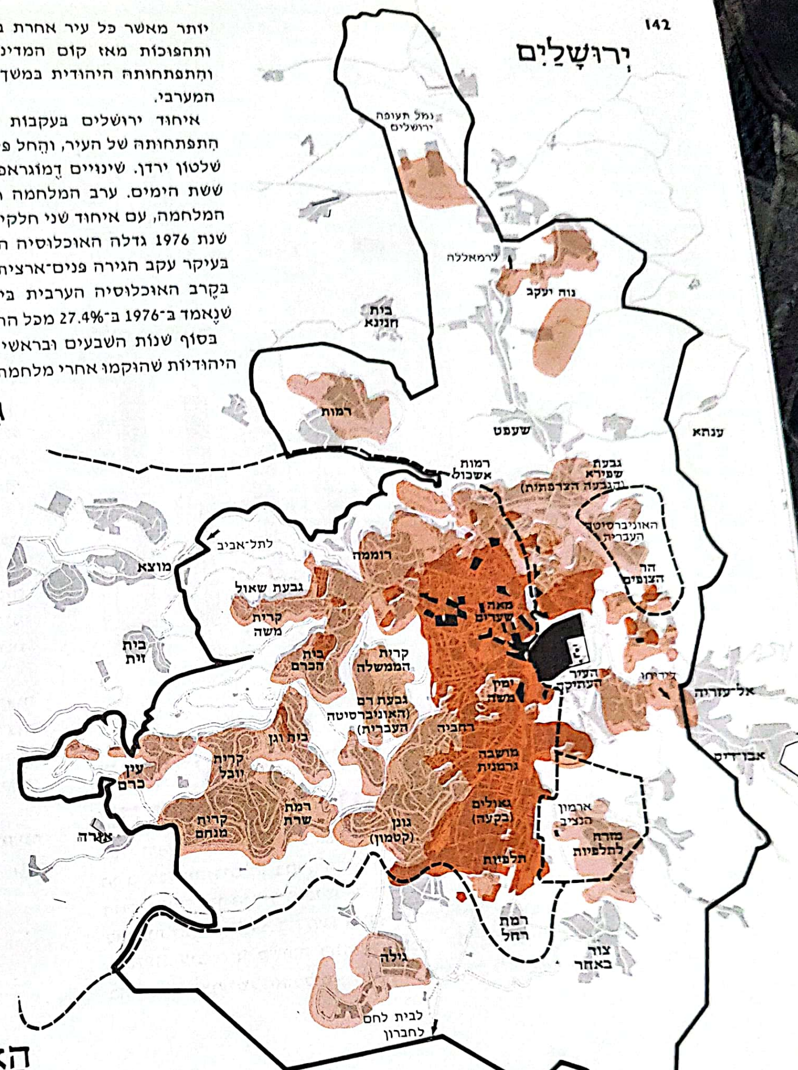

יְרוּשָׁלַיִם

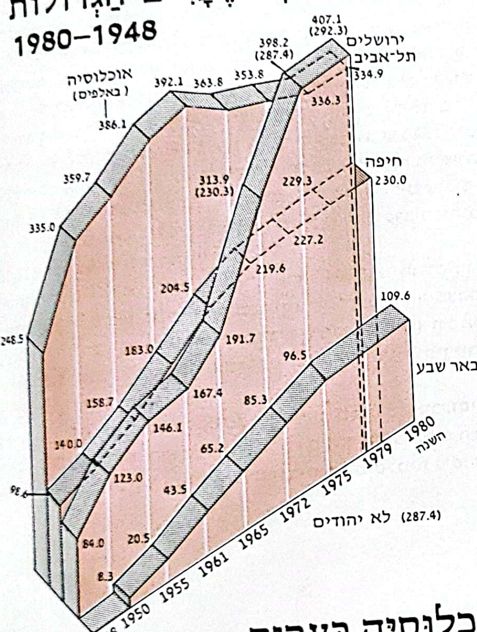
יותר מאשר כל עיר אחרת בישראל, עברה ירושלים, בירת ישראל, שינויים ותהפוכות מאז קום המדינה. העיר חולקה בעקבות מלחמת העצמאות והִתפתחותה היהודית במשך 19 השנים הראשונות התמקדה כולה בחלקה המערבי.

איחוד ירושלים בעקבות מלחמת ששת הימים שוב שינה את כיוון הִתפתחותה של העיר, והֵחל פיתוח מואץ באותם אזורים שקודם לכן היו תחת שלטון ירדן. שינויים דֶמוגראפיים מַרחיקי לֶכת חלו בירושלים מאז מלחמת ששת הימים. ערב המלחמה חיו בעיר המערבית כ־1.4% לא יהודים. אחרי המלחמה, עם איחוד שני חלקי העיר, גדל חלקם באוכלוסיה ל־26.5%. עד סוף שנת 1976 גדלה האוכלוסיה היהודית במידה ניכרת והִגיעה ל־266,000 נפש, בעיקר עקב הגירה פנים־ארצית, אך גם עקב ריבוי טבעי. אולם הריבוי הטבעי בקֶרב האוכלוסיה הערבית בירושלים הגדיל את אחוז הלא־יהודים בעיר, שנֶאמד ב־1976 ב־27.4% מכל התושבים.

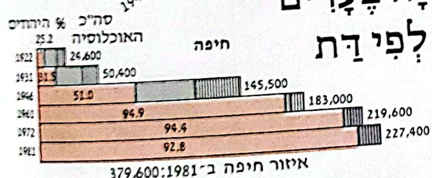
בסוף שנות השבעים ובראשית שנות השמונים נמשך פיתוחן של השכונות היהודיות שהוקמו אחרי מלחמת ששת הימים ואף הוקמו שכונות חדשות.

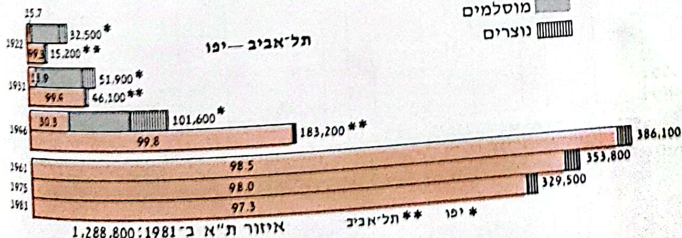
גִּדּוּל הָאוּכְלוּסִיָּה בֶּעָרִים הַגְּדוֹלוֹת 1980–1948

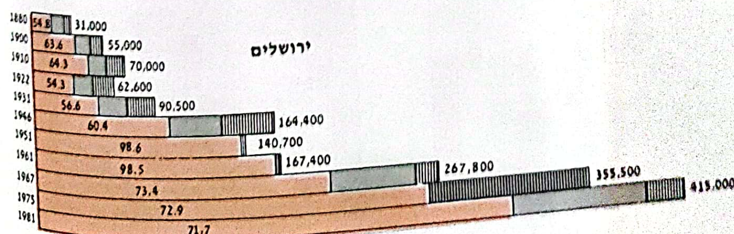

הָאוּכְלוּסִיָּה בֶּעָרִים הַגְּדוֹלוֹת לְפִי דָּת

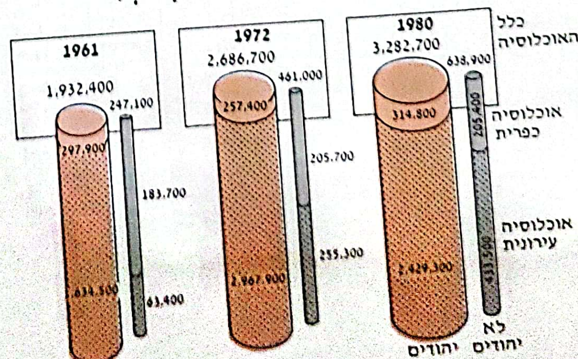

יהודים
מוסלמים
נוצרים

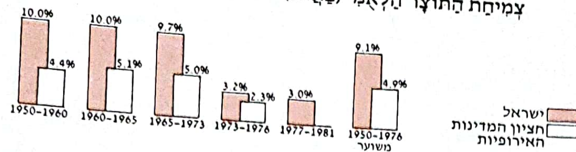
אוּכְלוּסִיָּה עִירוֹנִית וְכַפְרִית

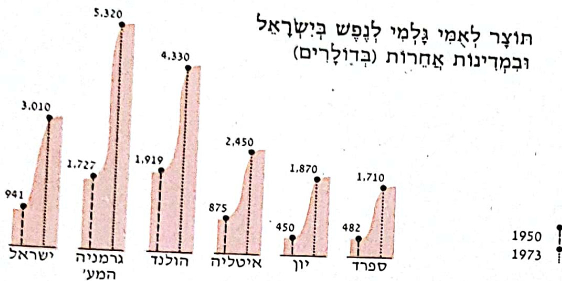
הִתְפַּתְּחוּת כַּלְכָּלִית

שתי הדרכים למדידת ההתפתחות הכלכלית של מדינה הן על פי צמיחת התוצר הלאומי שלה ועל פי גידול התוצר הלאומי הגולמי (תל"ג) לנפש. שני הנתונים מַראים התפתחות כלכלית מַרשימה מאד במדינת ישראל חרף בעיותיה הכלכליות הקשות. קֶצב הפיתוח הכלכלי של מדינת ישראל היה בשנים 1980-1948 מן המהירים שבעולם: צמיחת התוצר הלאומי של ישראל בשנים 1980-1950 היתה כפולה מן הממוצע הכלל־אירופי. הסיבה היא גידול האוכלוסיה בארץ והשקעות הון גדולות. ההתפתחות הכלכלית משתַקפת גם בגידול ההכנסה לנפש, פי 3.2 בשנים 1973-1950. זהו גידול בסדר גודל בינוני, בהשוואה לגידול בקרב הארצות האירופיות, באותן השנים.

צְמִיחַת הַתּוֹצָר הַלְּאֻמִּי (בַּאֲחוּזִים)

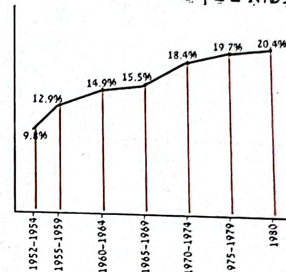

תּוֹצָר לְאֻמִּי גָּלְמִי לְנֶפֶשׁ בְּיִשְׂרָאֵל וּבִמְדִינוֹת אֲחֵרוֹת (בְּדוֹלָרִים)

לאחר התאמה לאינפלציה
(בדולרים יציבים)

נִשּׂוּאִים בֵּין עֵדוֹת

הַכְּנֶסֶת וְהַמֶּמְשָׁלָה 1981–1949

מפלגות		כנסת ה־1 25.1.49	כנסת ה־6 2.11.65	כנסת ה־7 28.10.69	כנסת ה־8 31.12.73	כנסת ה־10 30.6.81
מערך	מפא"י (מערך)	46	45			
	אחה"ע (מערך)			56	51	47
	רפ"י		10			
	מפ"ם	19	8			
חזית דתית	מפד"ל		11	12	10	6
	אג"י	16	4	4	5	4
	פאג"י		2	2		
	פרוגרסיבים (ליבראלים עצמאיים)	5	5	4	4	
ליכוד / גח"ל	ציונים כלליים (ליבראלים)	7				
	חרות	14	26	26		
	מרכז חופשי			2	39	48
	רשימה ממלכתית			4		
המפלגה הקומוניסטית	מק"י	4	1	1		
	רק"ח		3	3	4	4
	רשימות מיעוטים	2	4	4	3	
	ספרדים	4				
	תמ"י					3
	התחיה					3
	אחרים	3	1	2	4	5

מס' חברי הכנסת

משרד / ממשלה	ראשונה 10.3.49	שלוש־עשרה 12.1.66	חמש־עשרה 15.12.69	שבע עשרה 3.6.74	תשע־עשרה 5.8.81
ראש הממשלה	ד. בן־גוריון	ל. אשכול	ג. מאיר	י. רבין	מ. בגין
בטחון	ד. בן גוריון	ל. אשכול מ. דיין *	מ. דיין	ש. פרס	א. שרון מ. ארנס *
חוץ	מ. שרת	א. אבן	א. אבן	י. אלון	י. שמיר
אוצר	א. קפלן	פ. ספיר ז. שרף *	פ. ספיר	י. רבינוביץ	י. ארידור
עבודה	ג. מאירסון	י. אלון י. אלמוגי *	י. אלמוגי	מ. ברעם	אבו חצירה 5 א. אוזן *
חינוך ותרבות	ש.ז. שזר	ז. ארן	י. אלון	א. ידלין	ז. המר
חקלאות	ד. יוסף	ח. גבתי	ח. גבתי	א. אוזן 4	ש. ארליך
משטרה	ב. שיטרית	ב. שיטרית א. ששון *	ש. הלל	ש. הלל	
פיתוח		מ. קול	ח. לנדאו 1 ח. גבתי *		י. נאמן 8
מסחר ותעשייה	א. קפלן	ח. צדוק ז. שרף *	י. ספיר 1 פ. ספיר *	ח. בר־לב	ג. פת
תחבורה	ד. רמז	מ. כרמל	ע. ויצמן 1 ש. פרס *	ג. יעקובי	ח. קורפו
משפטים	פ. רוזן	י.ש. שפירא	י.ש. שפירא	ח. צדוק	מ. נסים
פנים	מ. שפירא	ח.מ. שפירא	ח.מ. שפירא י. בורג *	י. בורג 2	י. בורג 6
דתות	י.ל. מימון	ז. ורהפטיג	ז. ורהפטיג	י. רפאל 2	י. בורג 6
בריאות	מ. שפירא	י. ברזילי	ח. גבתי ו. שם־טוב *	ו. שם־טוב	א. שוסטק
דואר		א. ששון י. ישעיהו *	א. רימלט 1 ש. פרס *		
סעד	י.מ. לוין	י. בורג	י. בורג מ. חזני *	ז. המר 2	
קליטה		י. אלון	ש. פרס נ. פלד *	ש. רוזן	א. אוזן 5
שיכון		מ. בנטוב	ז. שרף	א. עופר 3	ד. לוי 7
תיירות		מ. קול	מ. קול	מ. קול	א. שריר
תקשורת				א. אוזן 4	מ. צפורי
אנרגיה ותשתית					י. ברמן י. מודעי *
כלכלה ותיאום					י. מרידור
שר ללא תיק		י. גלילי מ. בגין י. ספיר פ. ספיר	י. גלילי מ. בגין 1 י. ברזילי א. דולצ'ין 1 ש. פרס ו. שם־טוב	י. גלילי ג. האוזנר	י. מודעי מ. בן פורת

מפלגות שמאל
מפלגות ימין
מפלגות מרכז
מפלגות דתיות
אחרות

* חילופי שרים במהלך כהונת הממשלה
1. התפטרות שרים מממשלת הליכוד הלאומי
2. הפסיק לכהן ב־21.12.76 } התיקים חולקו בין חברי ממשלת המעבר
3. נפטר ב־3.1.77 }
4. בממשלה ה־17 חקלאות ותקשורת
5. בממשלה ה־19 העבודה והרווחה וקליטת עלייה
6. בממשלה ה־19 פנים ועניני דתות
7. בממשלה ה־19 הבנייה והשיכון
8. בממשלה ה־19 המדע והפיתוח

ביבליוגרפיה

ביבליוגרפיה זו מצטמצמת לעבודות שתרמו ישירות להכנת המפות שבאטלס.
היא מסודרת על־פי עבודות המתיחסות לנושאים ועבודות המתייחסות למדינות.

קיצורים

AJYB — *American Jewish Year Book*
JPS — *Jewish Population Studies*
PJD — *Papers in Jewish Demography*
SJD — *Studies in Jewish Demography*
ZfDSJ — *Zeitschrift fuer Demographie und Statistik der Juden*

* * *

אנציקלופדיות, כתבי־עת ולקטים
(מאמרים מקיפים צויינו במלואם בנפרד)

האנציקלופדיה העברית, א׳-ל״ב, ירושלים תש"ט-תשמ"ג.

בלעטער פאר אידישער דעמאגראפיע, סטאטיסטיק און עקאנאמיק, א׳-ח׳, — אידישע וועלט־הילפס קאנפערענץ, עורכים: יעקב סגל, ב. ברוצקוס, יעקב לסטשינסקי, ברלין 1925-1923.

יאבריסקאיה אנציקלופדיה, א׳-ט״ז, פטרבורג 1913-1906.

מדינת ישראל, שנתון סטטיסטי לישראל, הלישכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים 1950 והלאה.

American Jewish Year Book, American Jewish Committee-Jewish Publication Society of America, New York–Philadelphia from 1899 on.

Encyclopedia Judaica, I–XVI, Jerusalem 1971.

The Jewish Encyclopedia, I–XII, New York–London 1907.

Jewish Population Studies, Division of Jewish Demography and Statistics, The Institute of Contemporary Jewry, The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem.

Papers in Jewish Demography, eds.: Schmelz, U.O., Glikson, Paul & Della Pergola, Sergio, *JPS*, Jerusalem.

Studies in Jewish Demography, eds.: Schmelz, U.O., Glikson, Paul & Gould, S.J., *JPS* in conjunction with the Institute of Jewish Affairs, Jerusalem/London.

Zeitschrift fuer Demographie und Statistik der Juden, I–XIX, eds.: Ruppin, Arthur, Blau, Bruno & Segall Jacob, Bureau fuer Statistik der Juden, Berlin 1905–1927.

נושאים

אלפסי, יצחק: **החסידות**, תל אביב 1977 (מהדורה ב׳)

באואר, יהודה: **הבריחה**, תל־אביב תשל"ד.

דב בר מבולחוב: **זכרונות ר׳ דב מבולחוב (תפ״ג-תקס״ב)**, ברלין 1922.

דב בר מלינץ: **שבחי הבעש״ט**, קאפוסט תקע"ה.

דובנוב, שמעון: **תולדות החסידות, א׳-ג׳**, תל־אביב תר"ף-תרצ"א.

דלה פרגולה, סרג׳יו: **מיקומן של שכונות יהודיות בערים באירופה** (עמ׳ 34 באטלס — שימוש בחומר טעון אישור המחבר).

הדרי ז. (ווניה), צחור ז.: **אניות או מדינה**, תל־אביב 1981.

ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית: **דין וחשבון סטינוגראפי של הקונגרס הציוני: ט״ז** (1929); **כ״א** (1939).

יעקב יוסף הכהן מפולנאה: **תולדות יעקב יוסף**, תל־אביב תשכ"ט.

כ"ץ, יעקב: **שנאת ישראל**, תל־אביב 1979.

מישקינסקי, משה: **ראשית תנועת הפועלים היהודית ברוסיה — מגמות יסוד**, תל־אביב תשמ"א.

סילבר, מיכאל: **שבתאות, פרנקיזם וראשית החסידות** (מפה 48 באטלס — שימוש בחומר טעון אישור המחבר).

סלוצקי, יהודה: **העתונות היהודית־רוסית במאה התשע־עשרה**, ירושלים 1970.

עמדן, יעקב: **ספר שמוש**, אמסטרדם תקי"ח-תקכ"ב (מחדורה מצולמת: ירושלים תשל"ה).

קראוס א., קולקא א.: **אושוויץ — בית חרושת למוות**, ירושלים תשכ"א.

רופין, ארתור: **מלחמת היהודים לקיומם**, תל־אביב ת"ש.

שלמון, יוסף: "התגבשות התודעה הקבוצתית היהודית במזרח־ אירופה בשנות חששים והשבעים של המאה הי"ט" — (בהכנה)

שלמון, יוסף: "מסורת ומודרניות במחשבה הציונית חדתית בראשיתה", **אידיאולוגיה ומדיניות ציונית**, ירושלים 1977, 21-37.

שצקר, חיים: "חלוציות והגשמה חלוצית של תנועת הנוער היהודית בגרמניה הנאצית", **ילקוט מורשת, ל׳** (1980), 59-82.

Bauer, Yehuda: *A History of the Holocaust*, New York 1981.

Boehm, Adolf: *Die Zionistische Bewegung, I–II*, Tel-Aviv 1935–1937.

Della Pergola, Sergio: *Comparative Trends in World Jewish Fertility, 1830–1980*, paper delivered at the General Conference of the Union for the Scientific Study of the Population, Manila 1981.

Della Pergola, Sergio: *La transformazione demografica della diaspora ebraica*, Torino 1983.

Della Pergola, Sergio: "L'effect de marriages mixtes sur la natalité dans une sous-population: quelques problèmes et resultats concernant la diaspora juive", *Demographie et destin des sous-populations*, Paris 1983.

Fraenkel, Joseph: *The Jewish Press of the World*, London 1967.

Graetz, Paul: "Organisatorische Daten zur Geschichte der Zionistischen Studentenbewegung in Deutschland," הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק A/231.

Gross, Nahum (ed.): *Economic History of the Jews*, New-York 1975.

Gross, Walter: "The Zionist Student's Movement," *Year Book of the Leo Baeck Institute, IV* (1959), 143–164.

Hersch, Liebmann: "International Migration of the Jews," *International Migrations, II*, New-York 1931, 471–520.

Hersch, Liebmann: "Jewish Migrations during the Last Hundred Years," *The Jewish People — Past and Present, I*, New York 1946, 407–430.

Hilberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*, Chicago 1961.

Janowsky, Oscar I.: *The Jews and Minority Rights, 1898–1919*, New York 1933.

The Jewish Communities of Nazi Occupied Europe — prepared by the Research Institute on Peace and Post-War Problems, American Jewish Committee, New York (1944) 1982.

Kraushar, Alexander: *Frank i Frankiści Polscy, I–II*, Kraków 1895.

Kuznets, Simon, "Economic Structure and Life of the Jews," Finkelstein, Louis (ed.),: *The Jews: Their History, Culture and Religion, II*, New York 1960, 1597–1666.

Lestschinsky, Jakob: "Die Umsiedlung und Umschichtung des juedischen Volkes im Laufe des letzten Jahrhunderts", *Weltwirtschaftli Archiv, 32* (1930), 563–599.

Milman, Ivor I.: "Data on Diaspora Jewish Population from Official Censuses," *SJD, 1975*, 155–228.

Milman, Ivor I.: "Data on Diaspora Jewish Population from Official Censuses," *SJD, 1983*, 33–120.

Reinharz, Jehuda: "The Origin and Development of the *Bund Juedischer Corporationen*," *Wiener Library Bulletin, XXX* (1977), 2–7.

Ruppin, Arthur: "Die Gesamtzahl der Juden auf der Erde", *ZFDSJ, I* (1905), *No. 12*, 1–8.

Schmelz, U.O.: "Jewish Survival: The Demographic Factors," *AJYB, 81* (1981), 61–117.

Schmelz, U.O.: *World Jewish Population — Regional Estimates and Projections*, *JPS*, Jerusalem 1981.

Schmelz, U.O. & Della Pergola, Sergio: "World Jewish Population," *AJYB, 82* (1982), 277–290.

מדינות ואזורים גיאוגראפיים על־מדינתיים

איטליה

Della Pergola, Sergio: *Anatomia dell'ebraismo italiano*, Assisi/Roma 1976.

האימפריה העות'מאנית

רוזאניס, שלמה א.: **קורות היהודים בתורקיה וארצות קדם, א׳-ו׳**, סופיה-ירושלים תר"ץ-תש"ח.

איראן

נצר, אמנון: **יהודי איראן בימינו**, ירושלים 1980.